

Лариса Саракун

**КОСМОПОЛІТИЗМ ЯК СВІТОГЛЯДНИЙ MODUS VIVENDI
ПЛАНЕТАРНОГО СОЦІУМУ**

Монографія

Київ-Ніжин

2021

УДК 141.2
С 20

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Національного університету фізичного виховання і спорту України
(протокол № 11 від 30 червня 2021 року)*

Рецензенти:

Рижко В.А., доктор філософських наук, професор, директор Центру гуманітарної освіти НАН України.

Козловець М.А., доктор філософських наук, професор, професор кафедри філософії Житомирського державного університету імені Івана Франка.

Пінчук Є.А., доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Національного університету фізичного виховання і спорту України.

Саракун, Лариса

Космополітизм як світоглядний *modus vivendi* планетарного соціуму: монографія. Київ : Видавець ПП Лисенко М.М., 2021. 291 с.

ISBN 978-617-640-542-9

Монографія присвячена аналізу феномена космополітизму, як альтернативної світоглядної парадигми ХХІ століття. Послідовно розглянуто політико-правові, історико-генетичні витоки, еволюція системних рис космополітизму. Виокремлено його сутнісні риси – етнічні, економічні, культурні, духовні, наукові та інші.

*Фундаментальність дослідження забезпечується зосередженням уваги на тому, що космополітизм закономірно стає атрибутом суспільного життя в умовах глобалізованого світу та включає інакшість Іншого. Він не нівелює національність і багатоманітність культур, а лише «розмиває» державні кордони. В монографії викладено обґрунтування космополітичного світогляду як *modus vivendi* планетарного соціуму. Дослідження завершується аналізом нових трендів становлення онтологічної єдності планетарної спільноти, формування неокосмополітизму та космополітичної демократії.*

Розрахована на фахівців – філософів, соціологів, політологів, культурологів, здобувачів вищої освіти, аспірантів, усіх, хто цікавиться соціально-філософськими проблемами сучасності.

УДК 141.2

© Саракун Л.П., 2021

© Видавець ПП Лисенко М.М.. 2021

ISBN 978-617-640-542-9

Зміст

Передмова.....	4
РОЗДІЛ I Космополітизм як нова світоглядна парадигма розвитку планетарної спільноти.....	10
1.1. Пізнавальна, аксіологічна та праксеологічна підсистеми світогляду.....	10
1.2. Космополітизм як світогляд та ідеологія.....	24
1.3. Концептуальні основи і просторові межі космополітизму.....	46
РОЗДІЛ II Тенденції зміни світоглядної матриці планетарного соціуму.....	59
2.1. Контрверза між світоглядними принципами космополітизму, націоналізму, патріотизму, інтернаціоналізму.....	59
2.2. Космополітичний світогляд як комбінаторика глобального/локального, універсального/партикулярного.....	80
2.3. Кіберпростір як середовище формування нової світоглядної матриці.....	98
2.4. Основні вектори взаємовпливу космополітизації та наростаючих міграційних процесів.....	121
РОЗДІЛ III. Космополітизм як симбіоз культурного й цивілізаційного розвитку.....	135
3.1. Космополітизм – атрибут суспільного життя в умовах глобального світу.....	135
3.2. Культурний контекст утвердження космополітичної ідеології.....	155
3.3. Маргінальні утворення як результат трансформаційно-цивілізаційних змін.....	166
РОЗДІЛ IV. Практики конструювання космополітичної реальності.....	183
4.1. Нові тренди становлення онтологічної єдності планетарної спільноти: постнаціональність, транснаціональність і універсальність.....	183
4.2. Можливості космополітизму у формуванні нової ідентичності.....	211
4.3. «Новітній космополітизм» і космополітична демократія.....	230
Післямова.....	245
Список літератури.....	249

ПЕРЕДМОВА

Процес глобалізації до початку ХХІ століття охопив всю планету, всі сфери суспільного життя. Це означає, що економічні, політичні, культурні й інформаційні зв'язки та відносини безповоротно вийшли за межі окремих країн і народів, перестали бути тільки їх прерогативою. В генезі світоглядних орієнтацій існує тенденція звільнення людини від жорсткої регламентації її поведінки спільнотою і переходу до нового способу організації соціального життя, що призводить до формування нового світоглядного конструкту, в якому фіксуються нові ідеї, цінності, ідеали, норми, принципи життєдіяльності. Сучасне людство увійшло в процес формування єдиної планетарної цивілізації – «відкритого всепланетного суспільства» (*global aperta societatis*,) завдяки наростаючій інформаційно-технологічній революції, коли все більш досконалі технології, засоби зв'язку та комунікації роблять не тільки окремі країни і народи, а й усіх жителів планети єдиною спільнотою, цілісною системою. Як наслідок – зростає конкуренція, посилюється протистояння, загострюється боротьба за домінування і кращі позиції в економіці, політиці, культурі, ідеології. У суспільстві немає політичної, соціальної, економічної та духовної єдності. Загострилося протиріччя між глобалізацією та національною самобутністю держав (їх розвиток досягнув відчутної кризи, оскільки взаємозалежність країн світу обмежує їх суверенне право); між глобалізацією і окремими релігійними конфесіями. Національні держави і міжнародні структури, відстоюючи свої егоїстичні інтереси, керуються здебільшого власною вигодою, породжуючи тим самим ситуацію нестабільності та, вступаючи по суті у «війну всіх проти всіх». Роздробленість людства, як у просторі так і в часі, охопила всі форми життєдіяльності. Воно втратило орієнтири свого розвитку. Суспільство

постало перед новими викликами і загрозами, що мають глобалізований характер і поставили на порядок денний питання виживання держав, націй, народів, етносів. Принципово новими загрозами є міжнародний тероризм, «повзуча» міграція, кіберзлочинність й інші. В міру наростання процесів глобалізації загострюються протиріччя між національними і загальнолюдськими інтересами, а також посилюється конфронтація між локальними, регіональними та глобальними відносинами і тенденціями суспільного розвитку. Водночас, поглиблення глобалізації створює ситуації, коли різні культури вступають у діалог між собою, співпрацюють із різноманітними мережами, формуючи нові платформи для взаєморозуміння. Це залежить не від старої моделі функціонування універсальної системи, а від здатності взаємовизнавати відмінності Іншого. Глобалізація сприяє виникненню монокультурного світу, більше того, руйнує базові основи національних культур, релятивує колишні культурно-цивілізаційні межі, формує тип людини з космополітичним мисленням, тобто «громадянина світу», для якого національне не є атрибутом сакральності.

Світ знаходиться у точці культурної біфуркації, що відображає критичний період сучасної історії. Період, який характеризується тим, що людство переходить від стану, коли воно існувало та розвивалося у формі багатьох і різних самостійних цивілізацій, до стану, коли світ стає взаємопов'язаним і взаємозалежним. Однак світове співтовариство має знайти ту «золоту середину», яка дозволить йому балансувати між глобальним і локальним, інтернаціональним і національним, а, врешті-решт, між культурним і цивілізаційним розвитком, як окремих народів, так і всього людства загалом. Водночас, процеси космополітизації при всіх характеристиках їх нелінійності, невизначеності, непередбачуваності, необхідно сприймати й оцінювати не як щось негативне, як кризу сучасної цивілізації, а як нову реальність, нові можливості для розуміння світу, в якому ми живемо.

В зв'язку з трансформацією соціальної реальності під впливом глобалізації дискусії щодо космополітизму сьогодні знову поновилися, стали актуальними. За останні два десятиліття концепт космополітизму дедалі частіше використовується у гуманітарних і соціальних науках. Він став невід'ємною частиною культурного, політичного й філософського аналізу. Космополітизм і пов'язані з ним феномени (глобалізація, глобалізм, мультикультуралізм, космополітизація, націоналізм, інтернаціоналізм, транснаціоналізм, патріотизм, універсалізм, партикуляризм) широко обговорюються у соціально-філософських і соціологічних дослідженнях. Про це яскраво свідчить тематика останніх Всесвітніх філософських конгресів, де підтверджується, що подальший шлях розвитку людства потребує переосмислення існуючих догм; окультурення сучасної цивілізації; пріоритету індивідуальної творчості; посилення діалогічного спілкування; утвердження людиноцентризму; поширення космополітичної думки, наукових знань; утворення космополітичних центрів, партій, рухів; організації рухів проти війни та за екологічну безпеку; поширення космополітизму в Організації Об'єднаних Націй; освоєння космосу; космополітичного оцінювання природних і техногенних катастроф. Людству необхідно розробити нові підходи до світу, що трансформується, та освоїти іншу форму поведінки, а також віднайти шляхи відкритого спілкування. Ці питання порушувалися ще на XX Всесвітньому філософському конгресі, який був присвячений ролі філософії у вихованні людства. У виступах учасників цього форуму наголошувалося, що філософія може дати відповідь на питання: як можна влаштовувати баланс між людиною і природою, а також окремими спільнотами, націями, культурами, цивілізаціями; репрезентувати систему цінностей; сфокусувати увагу на філософських і духовних аспектах життєдіяльності людства.

Темою XXII Всесвітнього філософського конгресу в Сеулі було «Переосмислення філософії сьогодні», тому мова йшла не тільки про переосмислення філософської спадщини, а й про побудову стратегії відповіді

на нові виклики сьогодення, які становлять загрозу всій світовій цивілізації. Данський філософ П. Кемп у своїй доповіді наголосив, що філософія жива тільки тоді, коли є можливість організувати раціональну дискусію, звернену на першочергові проблеми, які постали перед людством¹.

Питання цивілізаційної долі Європи стало одним із ключових і на XXIII Конгресі в Афінах у 2013 році, який проходив під назвою «Філософія як пізнання і спосіб життя». Президент Грецького організаційного комітету К. Будурис у зверненні до учасників Конгресу сказав, що ця тема спонукає нас підійти до філософії як мистецтва життя; дослідити різноманітність способів життя; замислитися над питанням як потрібно жити в сучасному глобальному світі?². Концептуальні положення конгресу зводилися до наступного: встановити шляхи відкритого спілкування і сформулювати позитивні та плідні думки, почуття спільності, яке дасть можливість усвідомити глобальне поняття «Ми». Спеціальна сесія Конгресу була названа «Космополітизм», на якій виступив з промовою «Структурні зміни публічного» Ю. Хабермас і озвучив ідею формування світового громадянина та конституювання нового рівня спілкування³. Проводилися декілька круглих столів, у тому числі під назвою «Конттури світу: глобалізація, космополітизм і світове громадянство». Подальший розвиток національних держав став предметом презентацій на сесії «Відносини між національними, європейською і глобальною ідентичностями».

¹Переосмислення філософії як сили слова. Вступна промова Президента Міжнародного організаційного комітету Конгресу проф. Пітера Кемпа (м. Копенгаген) // Вісник Львівського університету. Філософські науки, 2008. Вип.11. С. 7–14.; Березяк О. Переосмислення філософії сьогодні // *Каменяр. Інформаційно-аналітичний часопис Львівського національного університету імені Івана Франка*. URL: <http://kameniar.lnu.edu.ua/?p=1442>.

²World Congress of Philosophy “Philosophy as Inquiry and Way of Life” / Abstracts: Athens 04 – 10 August 2013, University of Athens, School of Philosophy Press, 2013. 818 p.; Мальцева А. Всемирный Конгресс Философии – Афины – август 2013 URL: <https://www.proza.ru/2013/09/14/1740>.

³Чумаков А.Н., Королев А.Д. Философия как познание и образ жизни // Вопросы философии, 2014. № 5. С. 3–14.

Вивченню багатовимірності людини і намаганням знайти відповіді на загрози, з якими зіткнулося людство, сприяло проведення XXIV Всесвітнього філософського конгресу, який відбувся 13–20 серпня 2018 року в Пекіні (Китайська Народна Республіка) під егідою Китайського організаційного комітету. Відповідно до традиції всесвітніх конгресів головна тема Конгресу «Вчитися бути людиною» обговорювалася на п'яти пленарних засіданнях, десяти симпозіумах і дев'яносто дев'яти секціях, одна з яких (7-ма секція) проходила під назвою «Космополітизм».

Феномен космополітизму завдяки світовим процесам проникає в усі сфери життєдіяльності людини. Різноманіття точок зору, які нерідко мають суперечливий характер, щодо поняття космополітизму, є стимулом для обговорення того, що таке космополітизм і чому він постає одним із нових принципів у світоглядній матриці світоустрою XXI століття.

Методологічну концепцію космополітизму відображено в працях Д. Арчібугі, К. Аппія, З. Баумана, У. Бека, І. Валлерстайна, М. Гібернау, Е. Гідденса, М. Папастепану, С. Поллока, Х. Бхабха, Р. Робертсона, Дж. Уррі, Д. Хелда, Д. Холлінгера. Генезу космополітичного світогляду досліджували І. Браун, Х. Харріс, Д. Хітер, Дж. Молес, М. Нусбаум. Пошуки в площині нормативного космополітизму здійснювали У. Сміт, Дж. Хабермас, Д. Хелд, Р. Міллер, Р. Рорті. Особливості громадянства в системі космополітичних зв'язків досліджували Н. Дауер, Р. Фал, Ю. Прусс, Дж. Томпсон, О. Чумаков та інші. Феномен космополітизму розглядали також Б. Межуєв, Г. Міненков, Ю. Кристева. Згадки про космополітизм у сучасному українському дискурсі можна знайти у статтях С. Багряного, В. Балана, Є. Бистрицького, Ю. Бех, І. Загрійчука, С. Кравченка.

Космополітичний світогляд має тривалу історію конституювання від античного періоду (кініків – Діогена, Керкіда та стоїків – Зенона, Сенеки) до Нового часу і наших днів. Ґрунтовний аналіз сутності космополітизму зробив у своїх дослідженнях німецький соціолог сучасності У. Бек. Він розглядає означений феномен як внутрішню глобалізацію, що здійснюється всередині

національних суспільств. Це істотно трансформує буденну свідомість і стає частиною повсякденного локального досвіду людей. Проте, не всі дослідники поділяють його позицію. Чимало з них, не зіштовхуючись з космополітичною реальністю (про яку пише У. Бек), сумніваються у його теоретичних положеннях і висновках.

З огляду на недостатню наукову розробленість і безумовну актуальність проблематики, постає необхідним визначити витoki, природу та сутність космополітизму, розкрити його вплив на соціокультурне буття людини та людства загалом у сучасних умовах. Для того, щоб розібратися в перипетіях і метаморфозах сучасного глобального світу, потрібно інше сприйняття дійсності та трансформація світоглядних позицій, ціннісних установок, формування нової ідентичності. Важливо не тільки діяти локально, а й мислити глобально, системно, з урахуванням партикулярних і універсальних інтересів, найближчих і віддалених цілей. Все більш очевидним стає формування єдиного світового співтовариства, становлення глобального громадянського суспільства, яке в перспективі з необхідністю має сформуватися внаслідок подолання фрагментарності та формування цілісного світу – «вічного миру», про який писав І. Кант⁴, розмірковуючи про шляхи його досягнення. Іншими словами, єдиному людству немає альтернативи, а тому в інтересах збереження цивілізації на планеті повинні встановитися загальні для всіх глобальні принципи і правила спільного життя і космополітична демократія.

⁴ Кант И. К вечному миру. Соч.: в 6 т. Москва : Мысль, 1966. Т. 6. С. 267.

РОЗДІЛ I Космополітизм як нова світоглядна парадигма розвитку планетарної спільноти.

1.1. Пізнавальна, аксіологічна та праксеологічна підсистеми світогляду.

Глобальні трансформації сучасного світу породжують зміни не тільки в політичній, інформаційній та економічній сферах, а й у формуванні світоглядних орієнтирів, що постає однією з центральних проблем у соціально-філософських дослідженнях. Це пояснюється фундаментальною роллю світогляду, як в особистісному розвитку та формуванні індивіда, так і соціуму загалом. Слушно зауважив А. Швейцер: «Для суспільства, як і для індивіда, життя без світогляду є патологічним порушенням вищого почуття орієнтації»⁵.

Самовизначення людини щодо її місця у світі та взаємовідносин з ним залежить від буденного наявного досвіду, будучи пов'язане з потребами, цілями, інтересами самої людини. Проте світогляд передбачає образ «світу як цілого», що досягається «піднесенням» над буденністю повсякденного існування і при виході в сферу всезагальності. Свого часу німецький філософ-екзистенціаліст К. Ясперс присвятив спеціальне дослідження психології світоглядів, адже світогляд не тільки окремих індивідів, а й соціальних груп і навіть епох в одних випадках тяжіє до гармонійного, оптимістичного, а в інших – до песимістичного, стурбовано-трагедійного сприйняття дійсності.

Світогляд і світоглядні уявлення характеризуються широким рівнем інтегративності своїх підсистем – пізнавальної, аксіологічної, праксеологічної. Пізнавальні його елементи, що включають уявлення, знання, ідеї, перебувають у діалектичній єдності та взаємовідношенні з усією

⁵ Формування особистості в умовах транзиту: монографія / В.Д. Гвоздецький, М.Ю. Зелінський, М.Г. Кітов, Н.А. Шип та інші. Київ : МП «Леся», 2015. С. 251.

світоглядною макроструктурою як частина й ціле. Вони позначені власними незалежними характеристиками і водночас несуть на собі відбиток цілого.

Щоб глибше зрозуміти природу і зміст світоглядних орієнтирів особистості важливо звернутися до методологічного потенціалу концепту цінностей (М. Вебер, В. Дільтей, Г. Ріккерт), їх динаміки у дискурсі модернізації і трансформації суспільства, культури й моралі особистості, політичних поглядів (У. Бек, Е. Гуссерль, М. Кастельс, Х. Ортега-і-Гассет, Е. Тоффлер, Е. Фромм, М. Хайдеггер, Д. Хелд, О. Шпенглер). Зміна світоглядних основ суспільно-політичних і культурних процесів, ціннісних аттитюдів сучасної людини висвітлені в працях українських авторів І. Бондаревич, В. Воловика, В. Воронкової, В. Заболоцького, В. Іванов, І. Надольного, В. Шинкаруката інших.

З'ясувавши структурну будову світогляду, висвітлимо спочатку сутність його пізнавальної компоненти – світоглядних уявлень особистості, які зазвичай використовують при аналізі феномена «світогляд». Світоглядні уявлення з їх буденним змістом, що формують світоглядні системи, стають найбільш реальним і діючим засобом пізнання світу і себе крізь світ – самопізнання через орієнтування і буття людини у світі⁶.

Найбільш дослідженими історичними типами світогляду є міф, релігія та філософія. Французький культуролог Л. Леві-Брюль, спираючись на філософські ідеї Ф. Шеллінга, перший дійшов висновку, що міф є стадією розвитку свідомості. Пізніше німецький мислитель Е. Кассіерер, продовжуючи ідеї Шеллінга, спробував досягнути світ «зсередини» згідно з його власними законами розвитку. Міф є історично першою формою самосвідомості, котра відокремилась від практики. Тотемні вірування були надзвичайно практичними, оскільки з'єднували індивідів у родову цілісність і були життєвою силою, що породила духовні цінності недосяжного зразка. Власне у цьому й полягає головне призначення світогляду загалом. Більш

⁶ Демиденко В.В. Формування світоглядних уявлень особистості. URL: www.iai.donetsk.ua/_u/iai/dtp/.../9/.../s6a7.html (дата звернення: 18.05.2017)

пізньою формою світогляду людства була релігія, де долається неподільність людини й природи і закладаються основи проблематики, яка стане специфічною для філософії. Саме філософія набула статусу особливого прояву людського духу, самокритикуючої рефлексії та практики життєдіяльності людини і суспільства.

Відомий дослідник Джеймс Сайр у книзі «Парад світів» виокремлює такі світоглядні системи, як теїзм, деїзм, натуралізм, нігілізм, екзистенціалізм, східний містицизм⁷. Так, у його розумінні теїзм – це фундаментальний погляд на світ, саме з нього беруть свій початок всі інші світогляди. Кожна людина (як образ) відображає трансцендентність Бога у відношенні до Його всесвіту. «Люди мають особистісну природу і можуть виходити за межі космосу, в якому знаходяться, тобто вони щось знають про нього і можуть змінювати хід людських і космічних подій. Це ще раз... говорить про те, що космічна система ... є відкритою і тому люди можуть її змінювати»⁸. І далі Дж. Сайр констатує, що наша власна трансцендентність ослабла завдяки відчуженню. Ослабли і розумові здібності людини. Тепер ми вже не можемо мати абсолютно точного знання про навколишній світ і не здатні мислити, не помиляючись постійно. У нас зменшилася моральна здатність розрізняти добро і зло, а що стосується соціального аспекту, то ми почали експлуатувати один одного. У творчості – наша уява втратила зв'язок з реальністю. В душі кожної людини утворилася, як наслідок, порожнеча⁹.

Як спроба знайти одностайність у хаосі філософських і богословських дискусій XVII століття, що переросли у нескінченні суперечки, сформувався деїзм. Він визнає людину як інтелектуальну, моральну особистість, здатну до суспільного життя і творчості. Однак, «людина є те, що вона є: у неї мало надії на те, що вона може стати якоюсь іншою або чимось більшим, ніж те, що вона являє собою зараз»¹⁰.

⁷Сайр Дж. Парад миров / Пер. с англ. Санкт-Петербург : «Мирт», 1997. 248 с.

⁸Сайр Дж. Парад миров / Пер. с англ. Санкт-Петербург : «Мирт», 1997. С. 27

⁹Там само, С. 34.

¹⁰ Там само, С. 48.

Як у теїзмі та деїзмі природа буття розглядалася і в натуралізмі. На думку натуралістів: ніщо не відбувається з нічого. Щось існує, і тому воно було завжди. Це щось – матерія самого космосу. А всесвіт – цілісна єдність простору, часу і матерії, що створює цю цілісність ніби зсередини.

На відміну від натуралізму, зазначає Дж. Сайр, нігілізм заперечує навіть реальність самого існування. Іншими словами, нігілізм – це повний негативізм: заперечення пізнання, етики, краси, самої реальності. Все позбавлене сенсу. Людина постає як наділена свідомістю машина, що позбавлена здатності визначати свою долю або здійснювати щось значне; тому вона (як цінність) мертва¹¹.

Подолати нігілізм постає найважливішим завданням екзистенціалізму, який існує у двох формах, що визначаються його зв'язком з попереднім світоглядом: атеїстичний екзистенціалізм (базується на натуралізмі) і теїстичний (ґрунтується на теїзмі). Згідно екзистенціалізму, кожна людина абсолютно вільна, а, отже, може вибудовувати свою систему цінностей. Вона не пов'язана з об'єктивним світом. Цінність знаходиться всередині неї, і це є надбанням кожної людини.

Дж. Сайр, охарактеризувавши типи світоглядів, простежив їх розвиток в історичному контексті, що дає можливість усвідомлювати не тільки свій спосіб мислення, а й оточуючих людей. Дослідник впевнений, «що для того, щоб володіти повнотою свідомості в інтелектуальному плані, кожному з нас треба не тільки вміти визначати світогляд інших людей, але і віддавати звіт своєму власному: чому він наш і чому серед багатьох варіантів ми все-таки вважаємо істинним саме його»¹².

На перший погляд здається, ніби кількість світоглядів постійно збільшується, але насправді всі вони є відповідями на ті питання, які передбачають лише обмежену їх кількість. Для того, щоб краще усвідомити природу світогляду, можна розглянути його в контексті відповідей на

¹¹ Там само, С. 83,90.

¹² Там само, С. 8.

наступні питання: що таке первинна реальність? Яка природа зовнішньої реальності? Що таке людина? Чому взагалі можливе пізнання? Яким чином ми дізнаємося, що правильно і що неправильно? У чому сенс людської історії?

У контексті основних світоглядів нерідко виникають й інші питання: хто править цим світом? Чи є людина вільною, або чим зумовлені наші вчинки? Хто створює цінності? Якщо нам здається, що відповіді занадто очевидні і тут нема чого розглядати, значить у нас є світогляд, проте немає і думки про те, що багато хто його не поділяє. Нам треба зрозуміти, що ми живемо в плюралістичному суспільстві, і, отже, те, що очевидно для нас, може бути неприйнятним для інших індивідів, що, в свою чергу, теж є світоглядом або, принаймні, певною філософською установкою особистості.

У працях сучасних науковців Н. Менчинської і Т. Мухіної акцентується увага на тому, що світогляд, «будучи системоутворюючим компонентом структури особистості, водночас пов'язаний з такими особистісними підструктурами як спрямованість людини (мотиви, ідеали, оцінки, ставлення) і її інтелектуальна сфера (знання, уміння, навички). Однак його сутність не зводиться до названих підструктур: він інтегрує їх у собі»¹³.

Світогляд, який у феноменологічному дискурсі реалізується як уявлення і стійкі переконання особистості про специфіку світу, властивості та природу речей, – мотивує діяльність людини на аксіологічному рівні. У цьому аспекті варто погодитися з міркуванням К. Ясперса, який зазначає, що «...світогляд – це не лише знання, він розкривається в оцінках, облаштуванні життя, долі, у пережитій ієрархії цінностей. Коли ми ведемо мову про світогляди, маємо на увазі ідеї, останнє і всеціле в людині, тобто – суб'єктивно як переживання, зусилля, спосіб міркувань, а об'єктивно – як предметно сформований світ»¹⁴.

¹³ Формування особистості в умовах транзиту: монографія / В.Д. Гвоздецький, М.Ю. Зелінський, М.Г. Кітов, Н.А. Шип та інші. Київ : МП «Лісся», 2015. С. 252.

¹⁴ Ясперс К. Психологія світоглядів. Перекл. з нім. О. Кислюк та Р. Осадчук. 6-те вид. Київ : Юніверс, 2009. С. 13.

В сучасній науковій інтерпретації світогляд – це сукупність узагальнених знань, переконань, уявлень, поглядів, ідей, ідеалів про сутність світу і місце людини в ньому. Це форма розуміння навколишнього та свого внутрішнього світу людиною, що виникає внаслідок синтезу, узагальнення та розумінні індивіда про сутність і закономірності розвитку світу. Світогляд є універсальним і практичним за своєю суттю бо орієнтує на вирішення найважливіших проблем людського існування. Він постає як система переконань (ядро світогляду), які з'єднують думку з дією, втілюють ідею у практичну діяльність, а також ідей про соціальний та природний світ і водночас про ієрархію цінностей в цих світах. Світогляд ґрунтується на системі цінностей, «яка стає своєрідною "матрицею" життєдіяльності людини та суспільства і визначає шлях кожної людини та хід історії цілих народів»¹⁵. Тобто, цінності є тими основами людського життя та культури, на підставі яких здійснюється вибір індивідами, соціальними групами, суспільством загалом.

Поняття «цінність» вперше прослідковується у працях відомого німецького філософа І. Канта, який протиставляв свободу (сферу моральності) необхідності (сфері природи) і пов'язане з переглядом традиційного обґрунтування етики. Проте цінності самі собою, на думку багатьох науковців, не мають буття. Це соціальні визначення об'єктів навколишнього світу, що мають позитивну чи негативну конотацію для людини й суспільства, внаслідок залучення їх у сферу інтересів особистості та її діяльності. Вони є властивістю предмета або явища, оскільки останні включені у сферу суспільного буття людини та є носіями певних соціальних відносин. Цінності завжди мають історичний характер і змінюються разом з історичною епохою, що робить цінності рухливими і релятивними.

¹⁵ Будз В. П., Гоян І. М. Аксіологічний вплив світогляду на самоорганізацію соціального відчуження та соціальної інтеграції. *Débats scientifiques et orientations prospectives du développement scientifique* Volume 4. С. 90-92. URL: <http://lib.pnu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/9177/1/05%20%D0%BB%D1%8E%D1%82%D0%BE%D0%B3%D0%BE-%D0%9F%D0%B0%D1%80%D0%B8%D0%B6-91-93.pdf> (дата звернення: 19.03.2021).

Пізніше, у 60-ті роки XIX сторіччя феномен цінностей розглядав німецький філософ-теоретик Г. Лотц. До цінностей були віднесені благо, прекрасне, справедливість та інші прояви буття¹⁶. Більшість ідей про вивчення гуманістичних цінностей, розвиток ціннісної свідомості знайшли відображення у роботах релігійних філософів М. Бердяєва, С. Булгакова, Н. Лосського, В. Соловйова, П. Флоренського та ін. Зокрема, М. Бердяєв зауважує: «Духовність несе із собою звільнення, вона несе із собою людяність.... Можливий прорив духовності в соціальне життя, і все краще в соціальному житті виходить з цього джерела. Потрібно залишити зовсім помилкову ідею другої половини XIX століття, що людина є створенням соціального середовища. Навпаки, соціальне середовище є створенням людини»¹⁷.

Специфіку поведінки людини і соціальних груп впродовж їхньої історії визначає саме система цінностей, мотивуючи їх до певного типу активності чи (іноді) бездіяльності, до миролюбивої чи загарбницької політики. У цьому розумінні «...світогляд суспільства, а в цілому його філософія... суттєво впливають на способи взаємодії із зовнішнім середовищем... Тому майбутнє нації формується у її поглядах, її ідеології, у свідомості громадян»¹⁸.

При вивченні процесів, пов'язаних із засвоєнням індивідом певних систем культурних цінностей, важливий аксіологічний аналіз, зокрема проблема співвіднесення між цінностями, які декларовані та які виступають реальною рушійною силою, оскільки будь-яка загальнозначима цінність стає дійсно значною тільки в індивідуальному контексті¹⁹. У такому розумінні

¹⁶Каган М. С. Философская теория ценности. Санкт-Петербург : ТООТК"Петрополис", 1997. С. 14.

¹⁷Бердяев А. Означении человека. Москва : Республика, 1993. С. 324.

¹⁸Будз В. П. Соціально-філософські погляди М.Грушевського: футурологічний аспект. ІваноФранківськ : Місто-НВ, 2003. С. 4

¹⁹Ханас У.Я. Аксіологічний зміст міжкультурної комунікації у сучасному трансформаційному суспільстві. *ГРАНІ*. № 2 (118), 2015. С 6–10.

міжособистісні та суспільні відносини залежать від специфіки домінуючого типу світогляду на ідеологічному рівні.

На аксіологічному рівні світогляд безпосередньо впливає на самоорганізацію суспільної інтеграції чи соціального відчуження, оскільки «пропонує» особистості систему цінностей, згідно якої, на думку В. Будза, визначаються пріоритетні цілі, напрямки дій²⁰. Так, марксизм обґрунтовував ідею класової боротьби та безкомпромісного протистояння класів. Така світоглядна позиція впливала на посилення конфліктогенного потенціалу Радянського Союзу на міжнародному рівні, оскільки інші держави сприймалися як «вороги» пролетаріату. Домінуюча ідеологія образу «ворога» посилювала соціальне відчуження радянських громадян, формувалась атмосфера недовіри та підозрілості, що у свою чергу, вплинуло на самоорганізацію соціальної поведінки людини та її соціальні почуття. Адже людина «...моделює емоційні футурологічні очікування наслідків того рішення, яке прийняте в контексті соціального середовища на основі світогляду»²¹. Загалом, соціальні очікування містяться у світогляді людини²², при цьому вони «не виходять за межі того чи іншого світогляду та тієї чи іншої картини світу» і в цілому ментальності²³. У такому аспекті на основі світогляду самоорганізовується соціальне відчуження громадян. Відповідно, світогляд, що самоорганізаційно впливав би на суспільну інтеграцію у своїх основних цінностях мав би бути універсальним і визнавався би усіма, орієнтувався на людину, як всезагальну основну цінність та був властивий

²⁰ Будз В. П., Гоян І. М. Аксіологічний вплив світогляду на самоорганізацію соціального відчуження та соціальної інтеграції. *Débats scientifiques et orientations prospectives du développement scientifique* Volume 4. С. 90-92. URL: <http://lib.pnu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/9177/1/05%20%D0%BB%D1%8E%D1%82%D0%BE%D0%B3%D0%BE-%D0%9F%D0%B0%D1%80%D0%B8%D0%B6-91-93.pdf> (дата звернення: 19.03.2021).

²¹ Hoian I. M. Axiological Aspects of Moral and Legal Decision-Making. *Anthropological Measurements of Philosophical Research*, 2019, 16. С. 73 DOI: <https://doi.org/10.15802/ampr.v0i16.187572>.

²² Hoian, I. M., Budz, V. P. Anthropological and Axiological Dimensions of Social Expectations and their Influence on *Society's Self-Organization*. *Anthropological Measurements of Philosophical Research*. 2020. 18. С. 80. DOI: <https://doi.org/10.15802/ampr.v0i18.221379>.

²³ Тамсамо, С. 81.

для відкритого демократичного космополітичного суспільства, що ґрунтується на правах людини та її гідності²⁴. Ідея людської гідності – це ланцюг, який з'єднує мораль поваги до кожного з демократичними правовими деклараціями. І при сприятливих історичних умовах може виникнути політичний порядок, який ґрунтується на правах людини²⁵. Однак демократичний світогляд при умові абсолютизації цінності свободи може мати також дезінтеграційний вплив на суспільство та бути основою соціального відчуження²⁶.

Аксіологічний рівень світогляду постає одним з головних конститутивних засад становлення й розвитку національної самосвідомості, як на індивідуальному, так і груповому рівнях. Це своєрідна система базових цінностей, яку свідомо чи підсвідомо сповідують члени етнічної або національної спільноти. Вона є підґрунтям мотивації їхньої діяльності, формування культурних традицій, цілісності, гармонії та консенсусу. Аксіологічна система, в свою чергу, формується на основі історичної традиції конкретної спільноти. Ціннісна система не є константною структурою, а може зазнавати певних трансформацій і має історичний характер.

Варто зазначити, що саме цінності визначають зміст культури народу та суспільства і стають ядром цієї культури. Тому остання може бути представлена як процес і результат реалізації системи цінностей особистості (соціальної групи, суспільства) у процесі життєдіяльності. Формування світогляду особистості є результатом впливу зовнішнього макро- та мікросередовища, підсумком ціннісно-орієнтаційної діяльності, яка

²⁴ Khmil, V. V. Ambiguous Janus of Modern Democracy. *Anthropological Measurements of Philosophical Research*. 2016. 9. С. 49. DOI: <https://doi.org/10.15802/ampr2016/72228>.

²⁵ Хабермас Ю. Концепт человеческого достоинства и реалистическая утопия прав человека / пер. с нем. // *Вопросы философии*. 2012. № 2. С. 66–81.

²⁶ БудзВ. П., ГоянІ. М. Аксіологічний вплив світогляду на самоорганізацію соціального відчуження та соціальної інтеграції. *Débats scientifiques et orientations prospectives du développement scientifique* Volume 4. С. 90-92. URL: <http://lib.pnu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/9177/1/05%20%D0%BB%D1%8E%D1%82%D0%BE%D0%B3%D0%BE-%D0%9F%D0%B0%D1%80%D0%B8%D0%B6-91-93.pdf> (дата звернення: 19.03.2021).

складається як з власне світоглядного виховання, так й безпосередньої духовної діяльності соціального суб'єкта²⁷.

Зміна історичного типу цивілізації, яку називають концептами «постіндустріальна», «постмодерністська», «інформаційна» та інші, зумовлює пошук нової системи цінностей з новою домінантою. Нині стає очевидним, що не насильство, а діалог є єдино ефективним способом вирішення протиріч в умовах самознищення людства. Як результат внутрішніх протистоянь, стало визрівати усвідомлення необхідності пріоритету загальнолюдських цінностей²⁸. Відбувається інтенсивний процес переосмислення основних цінностей, що пов'язані із розумінням тенденцій і характеру розвитку суспільства, оскільки абсолютизація свободи особистості призвела до її егоїстичного самообособлення й роз'єднання людей, до трагедії індивідуалізму (М. Каган)²⁹. Виходом з даної ситуації для всього людства є пошук шляхів і способів діалогічного поєднання цінностей і прав особистості з цінностями і правами людства.

Розглядаючи нову концепцію розвитку суспільства, важливо не упустити в ній суб'єкта діяльності – людину. Поступ суспільства без людини неможливий. «Лише опанувавши світову культуру, перетворивши її на невід'ємну частину свого досвіду, людина може усвідомити необхідність активно утверджувати у життєдіяльності ті гуманістичні цінності, які складають основу культурного світогляду»³⁰. Варто звернути увагу, що ідею історичної загальнолюдської єдності обґрунтовував вже згаданий раніше німецький філософ-екзистенціаліст К. Ясперс. У своїй праці «Витоки історії та її мета» він розкриває сенс свого глобального історичного світогляду і обґрунтовує необхідність відходу від вузьконаціонального розуміння історії і

²⁷ Сидоренко І. Г. Аксіологічні проблеми світогляду особистості . URL : <file:///C:/Users/User/Downloads/11915-26171-1-SM.pdf>. (дата звернення: 10.03.21).

²⁸Каган М. С. Философская теория ценности. Санкт-Петербург : ТООТК"Петрополис", 1997. С. 100.

²⁹Там само, С.191.

³⁰ Сидоренко І. Г. Аксіологічні проблеми світогляду особистості . URL : <file:///C:/Users/User/Downloads/11915-26171-1-SM.pdf>. (дата звернення: 10.03.21).

людини в ній. К. Ясперс звертається до пошуків єдності історичного процесу і його загального, єдиного сенсу, зауважуючи, що «лише історія людства в цілому може дати масштаб для осмислення того, що відбувається в даний час»³¹. На його думку, сучасна людина, перш за все, повинна досягнути сучасності і збагнути сенс всього, що відбувається у сьогоднішні події, і який можна пізнати лише за умови вивчення історії. Мислитель намагається досягнути головний сенс устремлінь людства.

На означену проблему звертали увагу й такі філософи, як О. Шпенглер у праці «Занепад Європи»³² та А. Тойнбі у творі «Дослідження історії»³³. Зокрема, А. Тойнбі обґрунтовує неможливість досягнення національної історії в межах тільки європейської історії: «... досліджуючи суспільство, іменоване нами "західне", ми виявили, що воно виявляє тенденцію до постійного розширення. Однак ми повинні визнати, що за весь час існування суспільство це так і не домоглося домінуючого положення у всіх трьох планах – економічному, політичному і культурному»³⁴. На відміну від А. Тойнбі, який обґрунтовує перехід від дослідження держави і міжнародних відносин як відносин міждержавних до вивчення історії суспільства і міжнародних відносин як відносин міжцивілізаційних, О. Шпенглер розкриває проблему заміни принципу причинності – морфологічним принципом, що передбачає дослідження культури суспільства у цілісній сукупності її складових. К. Ясперс у протиставленні концепціям Тойнбі та Шпенглера звертається до пошуків єдності історичного процесу і його загального, єдиного сенсу на основі певних закономірностей. Він вважає помилковим обмежувати історію тільки контурами цивілізацій, оскільки кожна з них, будучи частиною цілого, існує і проявляє себе лише у

³¹ Ясперс К. Истоки истории и ее цель. *Смысл и назначение истории* / пер. с нем. Изд-е 2-е. Москва : Республика, 1994. С. 29.

³² Шпенглер О. Закат Европы: очерки морфологии мировой истории. Ростов на Дону : Феникс, 1998. 490 с.

³³ Тойнби А. Постигание истории / пер. с англ. Е. Д. Жаркова. Москва : Рольф, 2001. 640 с.

³⁴ Там само, С. 31.

взаємодії з іншими³⁵. Мислитель переконаний, як і деякі його попередники (Г. Гегель, І. Кант, Ф. Шиллер), що для досягнення сенсу історичного процесу на основі емпіричних даних необхідна системоутворююча ідея. «Сенс ... доступного емпіричного пізнання світової історії – незалежно від того, притаманний він їй самій або привнесений в неї нами, людьми, – ми досягаємо, тільки підпорядкувавши її ідеї історичної цілісності»³⁶.

На відміну від дедукції Г. Гегеля і його принципу панлогізму, К. Ясперс викладає свої думки інтуїтивно, як «тезу віри» і переконаний в їх істинності, незважаючи на те, що він не може їх науково довести. Дослідник вибудовує схему світової історії, виокремлюючи чотири основні етапи: доісторія, історія, «осьовий час», а також світова історія. Структуруюючою постає епоха осьового часу, коли долається міфологічна свідомість і замінюється раціональним осмисленням світу, що знайшло відображення у філософських системах Платона, Аристотеля, Софокла, Евріпіда. У концепції осьового часу К. Ясперс намагається довести об'єктивну єдність людської екзистенції, знайшовши головний сполучний елемент різних цивілізацій, який об'єднує їх у єдиний культурно-ідеологічний простір. Мислитель був переконаний, що теоретичні міркування не позбавлені практичних висновків, чим і обумовлена особлива роль філософії у сучасному світі – об'єднати усіх людей за допомогою філософської віри (про що висловлюється у праці «Великі філософи»), яка є принципово особистою і має слугувати певним фільтром, своєрідним бар'єром на шляху поширення раціоналістичних утопій, «які претендують на створення раю на землі, але в дійсності руйнують моральні й культурні

³⁵ Кцова С. Г. Особенности глобального исторического мировоззрения Карла Ясперса а аспекте сравнительного анализа основных исторических концепций немарксистской направленности (Г. Гегеля, А. Тойнби, О. Шпенглера). *Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики*. Тамбов : Грамота, 2015. № 5 (55): в 2-х ч. Ч. II. С. 99.

³⁶ Ясперс К. Истоки истории и ее цель. *Смысл и назначение истории* / пер. с нем. Изд-е 2-е. Москва : Республика, 1994. С. 31.

традиції»³⁷. К. Ясперс був впевнений у тому, що спрямованість на досягнення необхідного і всезагального не призводить до негатиї випадкового та індивідуального. Він вважав, що у філософії універсальне нерозривно пов'язане із особливим³⁸, і служіння універсальному здійснюється лише завдяки відданості особливому, одиничному³⁹.

Далі К. Ясперс зазначає, що той, хто відкидає можливість історичної комунікації, встає на шлях тоталітаризму, який, у свою чергу, скасовує індивідуальну свободу, відсутність якої – це квінтесенція усіх соціальних катаклізмів. Єдино можливим, альтернативним тоталітаризму, на думку філософа, є громадянське суспільство, яке можливо побудувати за умови подолання національних амбіцій і локально-цивілізаційного егоїзму. Можна погодитися з думкою К. Ясперса, адже специфіка сучасного світу така, що в ньому вже неможливе існування замкнутих форм державності. Людство тяжіє до глобальної, загальнолюдської комунікації, діалектичного сприйняття світу. Означені перспективи розвитку людської цивілізації окреслюють важливість космополітичних ідей, а також процесів побудови альтернативного суспільства в контексті нової світоглядної системи. Виникнення нового світоглядного конструкту звичайно ускладнює діалектику загальнолюдського, національного та індивідуального в оцінно-пояснювальній, орієнтаційно-інтегративній та мотиваційно-спонукальній підсистемах світогляду на всіх рівнях його представленості і вимагає врахування цих змін. «Об'єднавчі процеси, що відбуваються на теренах Європи, потребують нового, підготовленого суб'єкта – людини, здатної до сприйняття інших культур і ментальностей, яка б могла легко знаходити шлях до співпраці між народами»⁴⁰. Тому важливим фактором формування

³⁷ Гайденко П. П. Человек и история в экзистенциальной философии Карла Ясперса. *Ясперс К. Смысл и назначение истории*. Москва : Республика, 1994. С. 25.

³⁸ Ясперс К. *Всемирная история философии* : Введение / Пер. с нем. К.В. Лощевский]. Санкт-Петербург : Наука, 2000. С. 172.

³⁹ Там само, С. 263.

⁴⁰ Андрущенко В. Педагогічна Конституція Європи. Філософський альманах. Київ: «Видавництво Людмила», 2020. С. 1.

світоглядної орієнтації у сучасному суспільстві виступає момент переходу свідомості до сприйняття міжкомунікаційних відносин. Актуальним та своєчасним є аналіз змісту та спрямованості космополітичного світогляду, який базується на вмінні особи аналізувати плінні умови її соціального буття; на її готовності до соціальної мобільності та взаємодії. Людина повинна мати альтернативи щодо «майбутніх сценаріїв» її життєдіяльності внаслідок зростання екстремалізації функціонування суспільства. Не можна мислити і бачити світ тільки локально: глобалізація вимагає розширення світоглядного горизонту людини і постійного «оновлення» картини світу для досягнення результативності свого існування. Людина має стати більш відкритою до світоглядних нововведень. Космополітизм проникнув у повсякденне життя, щоб стати частиною світу економіки, політики, права та культури. Він належить до тих явищ, які є як емпіричними, так і нормативними. Крім того, його можна охарактеризувати як такий, що має оціночний вимір. В останньому розумінні космополітизм можна вважати як виявлення, критичне ставлення й аналіз трансформацій всередині спільноти⁴¹. Це підхід що розглядає соціальну реальність не лише як емпіричне явище, а й як єдине ціле контрфактів морального і політичного характеру, що залучають нормативні ідеї, нормативні критерії, які не виходять за рамки соціальної реальності, але є іманентними соціальній реальності. Отже, космополітизм стосується емпіричних явищ (або реальності), але нормативно керованих⁴². У цьому викладі космополітизм включає: відкритість та подолання розбіжностей, взаємодію, логіку обміну, зустрічі та діалог, обмірковане спілкування, трансформацію самості та суспільства, критичну оцінку. Незважаючи на західну генеалогію цього слова, сьогодні термін «космополітизм» використовується у «пост західному» значенні. Космополітизм не передбачає узагальнення західного історичного досвіду, а натомість бере досвід, який має значення для всіх суспільств і для якого

⁴¹ Delanty G. A Cosmopolitan approach to the explanation of social change: social mechanisms, processes, modernity. *The Sociological Review*. 2012. P. 335.

⁴² Тамсамо.

можуть існувати різні концептуальні генеалогії. У цьому сенсі космополітичний світогляд – це «постзахідна» орієнтація на стику локального і глобального, яка пропонує умови суспільної трансформації у контексті зустрічі з «Іншим».

1.2. Космополітизм як світогляд та ідеологія.

У наш час концепція космополітизму стала дискусійним дискурсом філософських, соціологічних та політичних досліджень⁴³. Збільшення кількості джерел, багатоманітність точок зору, які часто мають конроверсійний характер щодо поняття космополітизму, є стимулом для обговорення того, що таке космополітизм, розкриття його природи й сутності крізь призму становлення та розвитку цього поняття, і чому він може бути світоглядним принципом та ідеологією.

Космополітичний світогляд має тривалу історію формування та розвитку від Античності до Нового часу і до наших днів. Для відстеження історичного шляху обраного феномена звернемося до перекладу його смислового змісту з різних європейських мов. Згідно структурно аналітичної етимології, можна окреслити багато модифікацій даного терміну. Розглянемо деякі з них.

Хронологічно першим є фразеологізм «гарне місто» (співрозмірне, вражаюче, зручне для проживання). Відтінки цього значення знаходимо у таких однокореневих поняттях, як «метрополія» («материнське місто», центр великої території) і «митрополит» (сан церковної ієрархії, який також прив'язаний до певної території)⁴⁴. Саме ж поняття «космополітизм» походить від грецького *kosmopolites*, яке у свою чергу складається з *kosmos* (всесвіт, світ) та *polites* (громадянин, громадянство, держава). Упродовж

⁴³Beck, U., Sznaider N. Unpacking Cosmopolitanism for the Social Sciences: A Research Agenda. *The British Journal of Sociology*. 2006. 57 (1). С. 1–23.

⁴⁴Александров Л.Г. Космополитизм как теоретическое понятие и общественная позиция. *Знак: проблемное поле медиаобразования*. ФГБОУ ВО «ЧелГУ», 2011. №1(7). С. 91.

століть його зміст збагачувався як у політичному, так і культурному плані. Даний термін вперше використано кініками та стоїками. Зокрема, його приписують кініку Діогену, який вважав, що не існує єдино вірних норм поведінки, яка могла б бути досконалою. Космополітизм Діогена мав радикальний характер, оскільки передбачав відмову від культури, мистецтва, науки, держави, родини⁴⁵. На запитання, звідки він прийшов, Діоген відповів: «Я громадянин світу». Тобто, він відмовився бути визначеним за місцевим походженням. Діоген й інші кініки були першими «громадянами світу», які відчували і проголошували себе представниками Космополіс – всесвітньої держави. Подібної позиції дотримувалися і стоїки (Зенон, Сенека, Епіктет), філософія яких почала формуватися у період правління Олександра Македонського і розквіту Римської імперії. Метою стоїків, які називали себе космополітами, було замінити центральну роль полісу на роль космосу, в якому кожен міг жити в злагоді та солідарності. Їх космополітизм полягав у принципово моральному погляді на людину, яка має приналежність до всесвіту, аргументуючи це тим, що кожен живе у двох громадах – місцевій громаді та світовій громаді людей, що «справді велика і справді спільна, в якій ми не поневіряємося з кутка в куток, а вимірюємо межі нашої громади сонцем» (Сенека). Стоїки стверджували, що ми не повинні допускати відмінностей за національністю або класовою та етнічною приналежністю чи навіть статтю, ми не повинні встановлювати бар'єри між нами та нашими ближніми. Ми повинні визнавати людство скрізь, де воно існує, і поважати його основні складові – розум та моральну гідність. Можна стверджувати, що стоїки пропонували скасувати політичні та національні форми організації і створення світової держави.

Ідея світового громадянина стала свого часу джерелом ідеї Канта про «царство цілей» і виконує функцію регулювання моральної та політичної поведінки. Завжди слід поводитися так, щоб ставитись з однаковою повагою

⁴⁵HeaterD. WorldCitizenship. Cosmopolitan Thinking and Its Opponents. London, New York : Continuum, 2002. P. 26–27.

до гідності, розуму та морального вибору кожної людини. Стоїк Зенон зауважив, що «Немає ні закону, ні примусу, ні валюти, ні храмів. Всі люди втілили божественну іскру і всі були здатні на божественний розум»⁴⁶. «Ми повинні розглядати всіх людей як наших співгромадян та сусідів» (Плутарх).

Слідом та Епітеком Цицерон охоче цитував Сократа, який проголошував себе громадянином світу. Цицерон стверджував, що громадяни можуть самостійно визначити пріоритети, але вони залишаються пов'язаними та морально відповідальними перед спільнотою людей шляхом загального морального консенсусу⁴⁷. Як члени людської спільноти, усі космополіти змушені не діяти за наказом місцевих культур або націоналістично-патріотичного очікування, якщо їх цінності та поведінка суперечать загальнолюдським стандартам поведінки⁴⁸. Космополітичні ідеї постають як елемент цілісної концепції, спрямованої на заперечення національної окремішності, нове розуміння батьківщини без державних кордонів.

В період латинізації європейських мов корінь *polit, polis* становив двозначну основу понять, які його використовували. У таких словах, як «політика», «поліс» (документ) він акцентував смисловий ряд, пов'язаний з управлінням, організацією громадянського суспільства на певній території. Зокрема, у праці «Політика» Аристотеля «політейя» – це один з «гармонійних» способів управління суспільством, поряд з демократією, охлократією й іншими «крат» входить в класифікацію громадських систем. Аспект нормативних відносин, гуманістичний та моральний контекст зберігся у пізньому понятті «політес», що означає ввічливість, тактовність,

⁴⁶ Cohen R., Fine R. Four cosmopolitan moments. *Steven Vertovec & R. Cohen (Eds.), Conceiving cosmopolitanism: Theory, context and practice*. Oxford : Oxford University Press. 2002. P.138

⁴⁷ Тамсамо, Р. 139.

⁴⁸ Nussbaum M. *Cultivating humanity: A classical defense of reform in liberal education*. Cambridge, MA: HarvardUniversityPress. 1997. P. 9.

коректність, дотримання правил пристойності тощо⁴⁹. Це давало підставу для різного трактування вихідного складно скомбінованого поняття «космополітизм». Науковці вважають, що античне поняття «космос» неодноразово модифікувало свій зміст. Ймовірно, спочатку домінувало розуміння космосу як краси і порядку. Пізніше воно набуло соціальний зміст – світ як суспільство, освоєний простір, а згодом і натурфілософський смисл⁵⁰.

Проте, античний космополітизм не містив у собі тих принципів універсалізму, які чітко були помітні в християнській доктрині Середньовіччя. Зокрема, у середньовічній схоластиці (де все «божественне» у світі та в людині поєднувалося і ототожнювалося з «прекрасним», «благим», «істинним» початком) значення умовно-абстрактного космополіта виокремлюється при сполученні понять «краса» і «ввічливість» (естетичний та етичний компоненти поведінки людини). У подальшому поняття пов'язують з правами громадянства, бажанням подорожувати, освоювати безкрайні простори планети. В більш політизованому вигляді космополітизм поєднують з тенденцією до завоювання світу і спорідненістю з поняттям «космократор», яким ще у Візантії називали імператора. Даний контекст має безліч відтінків у різних культурах з часів середньовіччя. Моральний сенс надає терміну його участь у формуванні громадського етикету, принципу «прийняття інакшості», загальної універсальної моралі, «золотої середини». Очевидним є той факт, що дух космополітизму також можна побачити і у стародавній духовності східних цивілізацій, особливо йоги з Індії і дзен з Японії. Основна мета їх навчання – допомогти людині зрозуміти свою справжню природу як громадянина Всесвіту до того, як проявляться інші соціальні ідентичності, такі як раса, етнічна приналежність, стать і професія.

⁴⁹Александров Л.Г. Космополитизм теоретическое понятие и общественная позиция. *Знак: проблемное поле медиаобразования*. ФГБОУ ВО «ЧелГУ», 2011. №1(7). С. 91–92.

⁵⁰Лосев А. Ф. Античный космос и современная наука. *Бытие. Имя. Космос*. Москва, 1993. С. 62–64.

Відновлення етимології дефініції «космополітизм» відбулося завдяки діяльності філософа Г. Постеля, який вжив означений термін у своїй праці «Про Всесвітню згоду» (1543 р.)⁵¹. Після виходу у світ цього трактату, космополітична ідейність вкорінюється у науковому колі Європи. Погляд на людину як на приналежність її до «широкого» світу, поступово набуває політичного (роздуми А. Данте про «загальний світ» у творі «Про монархію»), а пізніше і гуманістичного (Еразм, Г. Гроцій) контекстів. Знаменитий чеський мислитель Я. Коменський у своїх трактатах («Необхідно тільки одне» та «Загальна порада людському роду, і перш за все вченим і благочестивим володарям Європи, про виправлення людських справ») доводив необхідність укладення міжнародного договору, що формулює умови мирного співіснування і співпраці держав. У США ці ж ідеї розвивав В. Пенн у творі «Досвід про сьогодення і майбутнє світу в Європі» (1693 р.). На початку XVIII ст. термін «космополітизм» став широковживаним. Його використовували у назвах своїх романів Ф. де Монброн у Франції та К. Віланд у Німеччині, а космополітами вважали себе Ш. Монтеск'є, Ж.-Ж. Руссо, Вольтер, Д. Дідро і Д. Юм. У 1712 році один з перших просвітників у Франції, Сен-П'єр, публікує «Записку про збереження вічного миру в Європі», а слідом тритомний «Проект вічного миру в Європі», в якому обґрунтовується необхідність союзу суверенних європейських держав з метою запобігання воєн і забезпечення миру. Ідеї Сен-П'єр мали значний вплив на Ж.-Ж. Руссо, що видно, зокрема, з його твору «Судження про вічний мир», який вийшов у світ 1782 року після смерті Руссо.

Важливим поштовхом для розповсюдження космополітичних ідей стала Велика Французька революція. Найбільш яскравими прихильниками цих ідей виступили Жан-Батист де Валь-де-Грас, барон де Клоотс, який вперше закликав до скасування державної влади та створення «всесвітньої республіки вільних людей, пов'язаних тільки зобов'язаннями один перед

⁵¹ Постель Г. О Вселенском согласи. URL : <https://archive.org/details/deorbisterrconco00post> (дата звернення: 09.05.2021).

одним»⁵². Він також став автором ідеї «народного суверенітету», яка передбачала, що єдиним носієм суверенітету є людство як єдине ціле, а також Клоотс оголосив себе на Установчих зборах «оратором роду людського». Філософський підйом космополітизму в епоху Просвітництва відбувся в результаті різноманітних історичних факторів. Зростання капіталізму та бурхливий розвиток міжнародної торгівлі й відновлення інтересу до елліністичної філософії у поєднанні з філософською спрямованістю на загальні права людини та розум зробили космополітизм політичним дискурсом.

У Новий час космополітичні заклики (в тій чи іншій мірі) асоціювалися з ідеєю загального світу та всесвітньої федерації держав, але не заперечуючи державність як таку, оскільки держава розглядалася як необхідний інструмент формування єдиного ринку і водночас як загроза ринкової свободи. За словами класика економічної науки А. Сміта, у торговця немає Вітчизни, він може оселитися у будь-якій країні. Батьківщина знаходиться там, де він примножує свій прибуток.

Одним з найвідоміших прихильників космополітичного світогляду був І. Кант, який прагнув дати народові змогу вийти за межі норми, упереджених поглядів, – визначених їхніми державами, і діяти як члени «космополітичного суспільства», для якого характерна відкритість. Право вступити у світ відкритого, невимушеного діалогу було пояснене й розвинене в Кантовій концепції «космополітичного права»⁵³. У своїх працях «Ідея загальної історії у всесвітньо-громадянському плані» та «До вічного миру» (яка була попередницею сучасних глобалістичних концепцій) він захищав космополітичну позицію. Трактат «До вічного миру»⁵⁴ написаний у формі

⁵² Иноземцев В. Провозвестник грядущего (вступительная статья). Бек У. *Космополитическое мировоззрение*. Москва: Центр исследований постиндустриального общества, 2008. С. XV–LI.

⁵³ Kant I. “Toward Perpetual Peace” [1795], in *Practical Philosophy*. Cambridge University Press, 1996. P. 52–311.

⁵⁴ Кант И. Сочинения. В шести томах. Под общ. ред. В.Ф. Асмуса и др.. Москва : «Мысль», 1966. Т.6. 734 с.

проекту міжнародного договору, який, на думку філософа, повинен бути укладений між державами. Історія, за словами І. Канта, рухається у бік досягнення «всесвітньо-громадянського стану», у напрямку створення правового порядку у всесвітньому масштабі. Вічний мир, на його думку, – це кардинальна задача, що стояла перед державами; ціль всесвітньо-історичного прогресу. Для І. Канта однаково значимі були вселенський і моральний закон: «Демократизувавши стоїчне розуміння людяності, він зробив космополітизм набагато привабливішим для егалітаріїв, оскільки наполягав, що наша людяність втілюється саме в доброзичливості незаурядної моральної особи, а не в рафінованому інтелекті філософа»⁵⁵.

Що робить неминучим встановлення вічного миру? У відповідь на це запитання І. Кант залучає соціологічні аргументи, які, безсумнівно, включають в себе ідею об'єктивної історичної необхідності та закономірності. Кант ставить питання: що роблять незалежні від людини умови її життя для досягнення мети, яку людині ставить як обов'язок її власний розум, іншими словами – яким чином об'єктивні умови примушують людину до того, до чого її «зобов'язують закони свободи», але «чого вона не робить»? Слід, звичайно, мати на увазі, що мова йде не про об'єктивні умови, передумови, що створюються людською діяльністю, суспільним виробництвом. Кант говорить про об'єктивні механізми людської природи, які гарантують соціальний прогрес і досягнення вічного миру. При цьому Кант говорить про протиріччя (антагонізми) між людьми, зіткненнях їх інтересів, і в тому числі про війни, які, на думку Канта, привели до розселення людей по всій планеті та примусили людей регулювати відносини один з одним за допомогою спеціальних, встановлених ними ж законів і норм. Як вважає філософ, егоїзм людських індивідів протиставляє їх один одному, але той же егоїзм змушує їх вступати у відносини співпраці і взаємодопомоги. Те ж саме і в стосунках між народами, егоїстичні інтереси і схильності яких,

⁵⁵Як Б. Национализм и моральная психология сообщества / Пер. с нем. URL : <https://postnauka.ru/longreads/76192> (дата обращения: 17.03.2018).

хоча і протидіють один одному, все ж змушують їх саме заради здійснення своїх власних цілей встановлювати правові норми і сприяти їх дотриманню, як цього вимагає розум, категоричний імператив. Не природжена доброта людської натури (про яку наївно міркували деякі попередники Канта), а стихійний розвиток дисгармонії, негативного, злого в окремих індивідів і в стосунках між ними з неминучістю веде, за Кантом, до подолання цієї дисгармонії і соціального зла взагалі. На думку філософа, «насильство, якому піддається народ з усіх сторін, і лиха, що виникають від нього, змушують його в решті решт прийти до рішення підкоритися тому примусу, який сам розум наказує йому як засіб, а саме підкоритися публічним законам і перейти до політичного устрою (*staats bürgerliche Verfassung*); до космополітичного устрою, або...перейти до такого стану, який хоча і не буде спільністю громадян світу, об'єднаних під владою одного глави, але буде правовим станом федерації, заснованої на загально узгодженому міжнародному праві»⁵⁶, що базується на публічних, дієвих законах, яким має підкорятися кожна держава (за аналогією з цивільним або державним правом для окремих осіб)⁵⁷. Міжнародне право має ґрунтуватися на федералізмі вільних держав. Це був би союз народів, який, однак, не повинен бути державою народів. У цьому полягало б протиріччя, бо в кожній державі існує відношення вищого (законодавця) до нижчого (народу). Тому повинен існувати особливого роду союз, який можна назвати союзом світу (*foedus pacificum*). «Цей союз має на меті не придбання влади держави, а виключно лише підтримання та забезпечення свободи держави для неї ж самої і в той же час для інших союзних держав, причому це не створює для них необхідності (подібно людям у природному стані) підкоритися публічним законам і їх примусу. Означена ідея федерації має поступово охопити всі держави і привести таким

⁵⁶ Кант І. Сочинения в шести томах. Под общ. ред. В.Ф. Асмуса, А.В. Гулыги, Т.И. Ойзермана. Москва : «Мысль», 1965. Т.4. Ч. 2. С. 103.

⁵⁷ Там само, с. 104–105.

чином до вічного миру»⁵⁸. Теорія Канта виходить з правового принципу і вказує, яке має бути ставлення між людьми і державами, і рекомендує державним діячам «у всіх своїх суперечках діяти так, щоб їх вчинки призводили до загальної держави народів, і, отже, вважати, що вона можлива (in praxi) і може існувати»⁵⁹. Таким чином, з космополітичної точки зору залишається в силі твердження: те, що з міркувань розуму має значення в теорії, має значення також і на практиці. Виходячи з практичного розуму, Кант вважає, що категоричний імператив наказує людям створення держави шляхом первинного договору, а також вічний мир між державами.

Австрійський дослідник Г. Каваляр на сторінках праці «Інтегрований космополітизм Канта: історія, філософія та освіта для громадян світу» охарактеризував космополітизм І. Канта: «...як динамічне новоутворення, яке своїм корінням сягає республіканського патріотизму... універсалізму людського роду...»⁶⁰.

Ідеї всесвітності відображені й в праці соціолога О. Конта «Система позитивної політики». Він вважав суспільство органічною єдністю всього людства, поєднаного ідеєю всезагальної згоди. Воно постає як цілісна органічна система, у якій всі складові об'єднані сталим функціонуванням всезагального цілого. Автор називає людство єдиною істинно великою істотою. Організмичну теорію соціуму О. Конта підтримали науковці Г. Спенсер, Т. Парсонс та Г. Грєєф, який індивідів і суспільство уподібнював клітинам людського тіла та всьому організму, між якими не існує абсолютного антагонізму. Вони пов'язані спільними відносинами, тотожними інтересами, та співвідношенням, завдяки якому тільки їх союз і є

⁵⁸ Кант И. Сочинения. В шести томах. Под общ. ред. В.Ф. Асмуса и др.. Москва : «Мысль», 1966. Т.6. С. 274.

⁵⁹ Кант И. Сочинения в шести томах. Под общ. ред. В.Ф. Асмуса, А.В. Гулыги, Т.И. Ойзермана. Москва : «Мысль», 1965. Т.4. Ч. 2. С. 106.

⁶⁰ Cavallar G. Kant's Embedded Cosmopolitanism: History, Philosophy and Education for World Citizens. Vienna: Walter de Gruyter GmbH & Co KG, 2015. P. 7.

організм, який має функціонувати у своїй єдності⁶¹. Подібні ототожнення знаходимо в працях К. Маркса та Ф. Енгельса, де зазначається, що протилежність людини та суспільства є «лише уявною, оскільки одна з її сторін, так зване «всезагальне», постійно породжується іншою стороною, приватним інтересом, а не протистоїть йому як самостійна сила»⁶².

Таким чином, ХІХ ст. продемонструвало як поширення національних і націоналістичних течій, так і розвиток космополітизму. В епоху імперіалізму космополітичні ідеї відображали об'єктивну тенденцію капіталізму до інтернаціоналізації, що діє поряд з утворенням національних держав. Зокрема, у вченні К. Маркса класові відмінності стають вагомішими, ніж національні. Патріотизм має поступитися місцем пролетарському інтернаціоналізму.

У ХХ ст. комуністичний проект передбачав стирання національних кордонів і відмінностей та подолання економічної нерівності, а побудова безкласового суспільства призведе до створення справжнього міжнародного співтовариства. Проте, на думку О. Логінова, Радянський Союз не став першою космополітичною державою в історії⁶³. Виходячи з історичної логіки, він продовжив традиції імперського домінування. При цьому космополітизм вважався небезпечною і неприпустимою ідеологією. «Космополітизм» оголошувався реакційним, антипатріотичним, буржуазним світоглядом, що лицемірно визнавав своєю батьківщиною весь світ і заперечував цінності національної культури. Новим ідеологічним гаслом стала ідея «соціалістичного космополітизму», який нічого спільного не мав з буржуазним космополітизмом, і принципово відрізнявся від останнього. У Радянському Союзі в цей період поняття батьківщини звужувалося до поняття соціалістичної Вітчизни, а з іншого боку, воно розширювалося за

⁶¹Грееф, Гильомде. Общественный прогресс и регресс / пер. с фр. Г. Паперна. Санкт-Петербург: Издание Ф. Павленкова: Типография Ю. Н. Эрлих, 1896. С. 169.

⁶²Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. Москва: Государственное издательство политической литературы, 1955. 2-е изд. Т. 3. С. 236.

⁶³ Логинов А. Кризис национального государства и идеология космополитизма / Александр Логинов // Вестник РГГУ. – 2011. – № 15(76). – С. 22–30.

рахунок світової соціалістичної революції. Світовий соціалістичний порядок передбачалося створити за допомогою гегемонії Радянського Союзу, використовуючи різні засоби і способи.

Мабуть, немає жодної філософської концепції, сутність якої була б перекручена в ХХ столітті так, як сутність космополітизму. «Той факт, – зазначає відомий німецький соціолог та філософ У. Бек, – що він виявився забутим, зазнав чимало видозмін і принижень, перетворившись у лайливе слово, слід віднести на рахунок його мимовільної асоціації з Голокостом і сталінським ГУЛАГом. У колективній системі символів епохи нацизму «космополітизм» був синонімом смертного вироку. Всі жертви запланованого масового винищення зображувалися «космополітами». Не дивно, що і саме слово стало жертвою подібної долі. Нацисти говорили «єврей», маючи на увазі «космополіт»; сталіністи говорили «космополіт», маючи на увазі «єврей». Внаслідок цього до сьогоднішнього дня у багатьох країнах «космополітів» ставлять в один ряд з пройдисвітами, ворогами і паразитами, яких можна або навіть потрібно демонізувати, виганяти і знищувати»⁶⁴.

Відтак, багато дослідників визначають космополітизм як різновид світогляду, що несе переважно негативне навантаження, бо відкидає ідею існування людства як поліетнічної, та багатонаціональної цілісності і стоїть на позиціях перетворення його в щось невиразне і одноманітне. В його основі лежить культ абстрактного людини, «громадянина світу» – це можливість бути жителем певної місцевості і належати одночасно до універсального світу, не заперечуючи при цьому його різноманіття і своєрідності. На наш погляд, поняття «космополітизм» слід розуміти як «світоприйняття», «світотерпимість», «світовідчуття» Іншого. Сучасний соціальний світ – це відкритий горизонт, у якому формуються нові культурні моделі. Космополітична уява виникає тоді, коли виникають нові відносини між «Я»,

⁶⁴ Бек У. Космополитическое мировоззрение. Москва : Центр исследований постиндустриального общества, 2008. С. 3–4.

«Інший», «Світ» і розвивається у моменти відкритості. Такий підхід зміщує акцент на внутрішні процеси розвитку соціального світу і змушує визнати безліч видів поняття космополітизму, включаючи попередні його види, і не може бути пояснене з точки зору єдиного розуміння. Космополітизм має розглядатися як культурне середовище суспільних перетворень, яке базується за принципом відкритості світу.

Поширення ідей космополітизму, на нашу думку, породило три тенденції. По-перше, космополітизм трактується у негативному сенсі. По-друге, він, навпаки, інтерпретується у позитивному плані, передовсім, з прагматичної точки зору, як мобільність, відсутність коренів, відкритість у відношенні до іншого способу життя. Ця тенденція, як правило, асоціюється з космополітичними поглядами професійно-управлінських груп, маргіналів, вільних і безрідних людей певного соціального стану, що не цікавляться інтересами нації і держави. Третя важлива тенденція також схвалює космополітизм, але вона відрізняється від попередньої додаванням до прагматичного космополітизму культурного, правового, політичного та етичного аспектів.

У працях сучасних західних дослідників (Д. Арчібугі, К. Аппія, Б. Андерсон З. Бауман, У. Бек, Х. Бхабха, І. Валлерстайн, М. Гібернау, Е. Гідденс, П. Кляйегельс, М. Нусбаум, М. Папастепанов, Д. Хелд) феномен космополітизму розглядається в контексті побудови нової парадигми усвідомлення світоустрою і необхідного кроку людства до подальшого існування⁶⁵. Зокрема, Д. Арчібугі вводить у вжиток поняття «космополітична демократія», а І. Валлерстайн зводить протиріччя між космополітизмом і патріотизмом до проблеми соціальної нерівності. Дослідник Б. Андерсон космополітизм ототожнює зі своєрідним активізатором формування неподільної соціальної спільноти⁶⁶. Інший науковець А. Аппадурай вважає,

⁶⁵ Логинов А. Кризис национального государства и идеология космополитизма / Александр Логинов // Вестник РГГУ. – 2011. – № 15(76). – С. 22–30.

⁶⁶ Anderson B. Imagined communities: Reflections on the origin and spread of nationalism. London : Verso, 1983. 224 p.

що космополітизм є своєрідною «точкою» перетину національних способів мислення⁶⁷. У своєму есе П. Кляйнгельд запропонувала типологію шести різних різновидів космополітизму: моральний, політичний, юридичний, культурний, економічний і романтичний⁶⁸.

Професор Принстонського університету в США К. Аппія досліджує трансформацію етичних цінностей в умовах космополітизму. У своїй праці, опублікованій у 2006 році, «Космополітизм: Етика у Світі незнайомців» він намагається з'ясувати межі між «своїми» і «чужими» та підстави такого поділу⁶⁹. Передовсім, К. Аппія, який багато писав про питання ідентичності, мультикультуралізму, раси, імперіалізму і націоналізму, розглядає проблему того, що було б оптимальною концепцією, щоб протистояти викликам сучасного світу: глобалізація, мультикультуралізм чи космополітизм. Він зупиняється на останньому, трактуючи космополітизм як ідеал і особливу позицію, хоча відзначає, що його значення можна заперечити. Однак, К. Аппія виділяє дві окремі «лінії» космополітизму. Одна підкреслює ідею, що у нас є зобов'язання перед іншими. Друга стверджує, що ми повинні оцінити цінність не тільки людського життя, а й конкретної людини. Це означає проявляти інтерес до різноманітних практик і переконань, які надають їм смисл⁷⁰. Відмінність другої є внутрішнім благом, що має зберігатися самою людиною.

Особливе значення має його ідея про те, що космополітизм не скасовує однаковості, а, навпаки, вітає її у дусі лібералізму. Ліберальний космополітизм, зазначає він, – можна представити таким чином: «ми цінуємо різноманітність форм соціального і культурного життя людей; ми не хочемо, щоб всі стали частиною гомогенної глобальної культури; і ми знаємо, що це

⁶⁷ Appadurai A. *Modernity at large: Cultural dimensions of globalization*. Minneapolis : University of Minnesota Press, 1996. 248 p.

⁶⁸ Kleingeld P. "Six Varieties of Cosmopolitanism in Late Eighteenth-Century Germany", *Journal of the History of Ideas* 60. 1999. no. 3 P. 50524.

⁶⁹ Appiah K.A. *Cosmopolitanism: Ethics in a World of Strangers*. New York : Norton, 2006. P. 249.

⁷⁰ Тамсамо.

також є фактом існування локальних відмінностей (як всередині держав, так і між ними)»⁷¹. У цьому сенсі космополітизм аж ніяк не виступає проти держави або локальних спільнот. Навпаки, вони саме і дозволяють у ліберальному дусі гарантувати космополітичну різноманітність ідентичностей. На його думку, космополітизм не тільки відчуття того, що все має значення – це різні способи буття людини. К. Аппія стверджує, що космополітизм ХХІ століття постає платформою для вираження глобальної різноманітності («обов'язком» жити з усіма людьми світу), і як «етичний» виклик, на який людство має реагувати. Крім того, захищаючи «вкорінений космополітизм», науковець зазначає, що космополіти – це індивідуальні суб'єкти, які будують своє життя з будь-яких культурних ресурсів, до яких вони прив'язані⁷². У цьому контексті співзвучна думка Е. Гідденса, що людина в сучасних глобалізованих умовах усвідомлено створює новий образ «Я»⁷³.

Дослідження феномена космополітизму передбачає врахування трьох основних його тлумачень, виокремлених співголовою Світового громадського форуму «Діалог цивілізацій» Ф. Даллмайером: емпіричне, нормативне, практичне або інтерактивне. У першому розумінні термін співпадає з поняттям «глобалізація», де остання відноситься до таких економічних і технічних процесів, як глобальне розширення фінансових і комунікаційних мереж. У такому прочитанні космополітизм означає набір моральних і / або правових норм чи принципів, що регулюють міжнародну політику, незалежно від того, чи ці принципи походять з «ноуменальної» свідомості («вихідної позиції») чи з раціонального дискурсу. Відзначаючи дилему «є/має», що викликає занепокоєння щодо нормативізму, Ф. Даллмайер розкриває практичне тлумачення космополітизму. Завдяки

⁷¹Appiah K. A. Cosmopolitan patriots. *Critical Inquiry*. 1997. Т. 23. №. 3. С. 617–639.; Appiah, K. A. “Cosmopolitan Patriots”, in Cheah, P. and Robbins, B. (eds). *Cosmopolitics: Thinking and Feeling Beyond the Nation*. Minneapolis : University of Minnesota Press, 1998. P. 94.

⁷²Appiah K.A. *Cosmopolitanism: Ethics in a World of Strangers*. New York : Norton, 2006. 224 p.

⁷³ Цит. за: Киршин Ю.Я. Концепция космополитизма URL : <http://scicenter.online/politicheskaya-filosofiya/kratkaya-biografiya-130904.html>

вченню прагматизму, герменевтики і етики, таке розуміння згладжує розрив між нормою і поведінкою за допомогою практичної участі (процесу космополітизації У. Бека) і освіти⁷⁴.

Дослідник видозмін космополітизму У. Бек вдало виокремив вертикальний і горизонтальний космополітизм⁷⁵. Якщо вертикальний космополітизм прагне нав'язати свою версію зверху – горизонтальний космополітизм намагається призупинити деякі локалізовані вимоги, терпляче, дбайливо чекаючи на згоду, чи не згоду з іншими космополітичними викликами⁷⁶. Як зазначав У. Бек ми не живемо в епоху космополітизму, а в епоху космополітизації, епоху прийдешнього космополітизму. Сама дійсність стає космополітичною⁷⁷ на основі принципу культурної уніфікації та нівелювання культурних відмінностей, і мультикультуралізму (Ч. Тейлор), в якому знаходять своє місце і різноманітність різних культур, і демократична свобода вибору ідентичності. Якщо наполегливо запитати про принципи тієї єдності, на основі якої повинна існувати глобальна демократія культурного розмаїття, відповіді будуть досить близькими⁷⁸. Дослідник А. Сен пропонує покластися на всесвітній розвиток, в результаті неминучої економічної глобалізації, утвердження фундаментальних свобод людини, особливо «свободи мислити». Підкреслимо декілька основних вимірів свободи мислення: по-перше, в теоріях культур вищого рівня не виходити з позиції наявності єдиної (для кожної культури) ідентичності, зберігаючи при цьому толерантну лояльність до кожної; по-друге, мати інтелектуальну чесність при описі всесвітньої історії (визнавати внесок різних країн в

⁷⁴ Dallmayr F. Cosmopolitanism: in search of cosmos. *Ethics & Global Politics* Vol. 5. No. 3. 2012., P. 171. URL : <https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.3402/egp.v5i3.18618>.

⁷⁵ Beck U., Grande E. Das kosmopolitische Europa. Edition Zweite Moderne : Suhrkamp, 2005. 432 p.

⁷⁶ Beck U., Cronin C. *Cosmopolitan Vision*. UK and Malden, MA: Polity Press, 2006. P. 162.

⁷⁷ Бек У. Космополитическое мировоззрение. Москва : Центр исследований постиндустриального общества, 2008. С. 103.

⁷⁸ Человек пожин(р)ающий: смыслы культуры в д(р)епресивных трендах цивилизации: коллективная монография: выпуск 1 / С.А. Маленко, А.Г. Никита и др.; отв.ред. А.Г. Никита, С.А. Маленко; НовГУ им. Ярослава Мудрого. Великий Новгород, 2016. С. 325–350. (Гуманитарное вече).

досягнення цивілізації і науки). Дотримання цих вимірів, на думку Сена, наближає нас до «можливого світу ... демократичної глобальної держави», якщо розглядати її в перспективі поступового вирішення глобальних проблем⁷⁹. Але з огляду на останні події в світі, а саме міжкультурний антагонізм, що підживлює тероризм, можна з упевненістю сказати, що європейська політика мультикультуралізму рухнула. Процеси інкультурації у багатьох країнах Європи (Франція, Німеччина) не були втілені в реальність. Незважаючи на зовнішню готовність до слов'яно-тюркського діалогу, соціально-інтеграційні можливості європейської схеми обмежені. Справа в тім, що домінуючим у європейців залишається християнський ідеал, і мусульмани традиційно розглядаються як «потенційний християнський світ». Але ж і сучасним мусульманам властиво – і з більшими підставами – розглядати християн як «потенційних мусульман». Адже велика частина християнсько-православного населення Візантійської імперії дійсно перейшла в мусульманство⁸⁰. Це говорить про небезпеку застосування європейських геополітичних схем для формування зовнішньої та внутрішньої соціокультурної політики.

Космополітизм можна розглядати як альтернативу націоналізму та глобалізації; як політичний і правовий ідеал, який передбачає деякі загальні уявлення про людство і місце індивіда в планетарному соціумі. Але для втілення мети має бути критичний космополітизм, який здатний ставити питання та емпірично перевіряти гіпотези космополітизму. Сучасний соціолог, професор Ліверпульського університету Дж. Деланті, обґрунтовує поняття «критичний космополітизм», який є новим напрямком соціальної теорії і відображає своєрідний методологічний підхід до соціального світу. Він відрізняється від нормативних політичних та моральних викладів

⁷⁹ Sen A. Identity and Violence. The Illusion of Destiny. New York, L., W.W. Norton & Company, 2006. 240 p.

⁸⁰ Ионоу И. И. Цивилизационная самоидентификация как форма исторического сознания. *Искусство и цивилизационная идентичность* / отв. ред. Н.А. Хренов; Науч. совет РАН «История мировой культуры». Москва : Наука, 2007. С.181.

космополітизму тим, що розглядається як світова політика або універсальна культура в її концепції космополітизму і як частина самоконститууючої природи самого соціального світу. Такий підхід, на думку Дж. Деланті, переносить акцент на внутрішні процеси розвитку в соціальному світі, а не розглядає глобалізацію як основний механізм. Це свідчить про постуніверсальний космополітизм, який сформульовано в культурних моделях відкритості світу, завдяки яким суспільства зазнають трансформаційних змін. Космополітична уява може виникнути в будь-якому суспільстві і будь-коли, оскільки продукується самою амбівалентною сучасністю. Це є умовою самопроблематизації, неповноти та усвідомлення того, що світоглядні уявлення ніколи не можуть бути встановленими і репрезентованими раз і назавжди. Як методологічно обґрунтований підхід, критичний космополітизм має цілком конкретне завдання: розпізнати або зрозуміти соціальні трансформації шляхом виявлення нових соціальних реалій⁸¹. Дж. Деланті дає всебічну оцінку ідеї космополітизму і стверджує, що критичний космополітизм пропонує вирішення однієї зі сторін традиційної теорії: нездатність реагувати на виклики глобалізації та міжкультурної комунікації⁸². На його думку, критичний космополітизм – це підхід, який спрямований на те, щоб уникнути, з одного боку, чисто нормативних концепцій космополітизму і, з іншого боку, підходів, які зводять космополітизм до емпіричного вираження різноманітності. Він може протистояти наївному та імперському космополітизму. Підтримуючи його думку, сучасний дослідник Е. Мандієта стверджує, що критичний космополітизм відкриває шлях до форм діалогічного космополітизму, здатних критикувати і долати імперіалістичний і наївний космополітизм

⁸¹ Delanty G. The cosmopolitan imagination: critical cosmopolitanism and social theory. *The British Journal of Sociology*. 2006. Volume 57 Issue 1. P.25–45.

⁸² Delanty G. *The Cosmopolitan Imagination The Renewal of Critical Social Theory* University of Sussex: Published in the United States of America by Cambridge University Press, New York October 2009:

Канта⁸³. Цей шлях від імперського до діалогічного космополітизму обговорюватимуть і К. Аппія, У. Бек, С. Бенхабіб, Д. Батлер, Д. Гарві, В. Міньоло та М. Нусбаум. Зокрема, В. Міньоло у своєму нарисі «Багато облич Космополісу: прикордонне мислення та критичний космополітизм»⁸⁴ ілюструє чесноти критичного космополітизму. За його словами, сенс останнього «полягає у відкритості до різноманітності як універсального та космополітичного проекту, в якому кожна людина бере участь замість того, щоб "брати участь"»⁸⁵. Таким чином, критичний космополітизм орієнтується на універсальність, яку автор називає різноманітністю, поєднанням різноманітності та раціональності. На його думку: «різноманітність повинна бути невинною практикою критичного та діалогічного космополітизму, а не план майбутнього та ідеального суспільства, спроектований з єдиної точки зору (тобто абстрактної універсальності) ...»⁸⁶.

Критичний космополітизм постає новим напрямком у соціально-філософській теорії. Він відображає як об'єкт дослідження, так і особливий методологічний підхід до соціального світу та відрізняється від нормативних політичних і моральних уявлень про космополітизм, як універсальної культури чи світової держави, своєю концепцією соціальної обумовленості і як самоконституювання соціального світу, що співзвучно з теорією П. Бергера і Т. Лукмана про соціальне конструювання реальності. Соціально конструйована реальність – це динамічний процес, що знаходиться у постійному розвитку; реальність постійно відтворюється людьми під впливом її інтерпретації та знань про неї⁸⁷. Це підхід, при якому акцент зміщується на внутрішні процеси розвитку в соціальному світі, а не на глобалізацію як на первинний механізм. Мова йде про постуніверсальний

⁸³ Mendieta E. From imperial to dialogical cosmopolitanism. *Ethics & Global Politics*. Vol. 2, No. 3. 2009. P. 244.

⁸⁴ Mignolo W. The Many Faces of Cosmo-polis: Border Thinking and Critical Cosmopolitanism, *Public Culture*. 2000. 12 (3). P. 721–748. DOI: <https://doi.org/10.1215/08992363-12-3-721>

⁸⁵ Там само. P. 744.

⁸⁶ Там само, P. 744.

⁸⁷ Бергер П., Лукман Т. Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания. Москва : Медиум, 1995. 323 с.

космополітизм Дж. Деланті. Космополітичне бачення формується в лоні тих соціальних процесів і культурних моделей, на основі яких конститується соціальний світ. А звідси, його не можна звести до конкретних ідентичностей, але слід розуміти як одну з форм культурного протистояння. Воно може виникнути в будь-якому суспільстві і в будь-який час і є невід'ємною частиною сучасності, оскільки це стан самопроблематичності, незавершеності й усвідомлення того, що визначеність не може бути константною. Критичний космополітизм, як методологічно обґрунтований підхід, покликаний осмислити соціальну трансформацію шляхом виявлення нових соціальних реальностей.

Отже, можна стверджувати, що космополітизм сьогодні, на відміну від минулого, є постуніверсальним і визнає існування безлічі космополітичних проектів у світі. Це не виключно європейський проект. Він може існувати де завгодно та в будь-який час і жодне розуміння феномена космополітизму не можна екстраполювати на ті чи інші регіони світу. Визначення космополітизму слід сформулювати як спробу виявлення процесів самоперетворення, що виникають внаслідок зустрічей з Іншими, в контексті глобальних проблем. Космополітизм є *modus vivendi* сучасної епохи. Якщо просвітницький, рефлексивний, укорінений і критичний космополітизм втілюється у діалогічний космополітизм, то це очікуваний космополітизм, який поширюється і вертикально і горизонтально крізь локальні космополітичні інтерації, які створюють нормативний ідеал, що керується контекстуальним універсалізмом.

Означені тенденції відображені у працях Д. Хелда, який виокремлює «насичений» і «розряджений» (*thin & thick*) космополітизм⁸⁸. Вони характеризують різне співвідношення індивіда з просторами глобального та локального. «Насичений» космополітизм тяжіє до першого, а «розряджений» – до іншого виду. Теоретичні ідеї «насиченого» космополітизму Д. Хелда підтримує професорка чиказького університету М. Нуссбаум. Вона

⁸⁸Held D. *Cosmopolitanism: Ideas and Realities*. London : Polity Press, 2010. P. 78

стверджує, «що ставати громадянином світу не обов'язково означає відмову від локальних спорідненостей, ідентичностей чи переконань. Локальні ідентичності неминуче визначають елементи характеру людини, які обов'язково впливають на взаємодію з іншими. Однак, моральна повага людини залишається основою людських цінностей, ... які визначають прийнятну поведінку»⁸⁹. М. Нуссбаум стверджує, що космополітизм не потрібен у чисто інструменталістському розумінні, як інструмент пошуку політико-економічних цілей, а потрібен як дорадчий раціональний механізм, за допомогою якого розуміються відмінності. Вона вважає, що космополітизм має потенціал, що об'єднує культури, не заперечуючи індивідуальних і загальних зв'язків.

Зазначимо, що при дослідженні будь-якого соціального явища у центрі уваги знаходиться взаємодія індивіда й суспільства. Такий підхід дозволяє прогнозувати напрям соціальних змін і розробляти довгострокові проекти⁹⁰. Інтенсивна зміна соціального і економічного життя ставить перед кожною людиною завдання безперервного та постійного професійного, соціального та особистісного зростання і розвитку, тобто, оволодіння новими практиками соціокультурного простору. Темпи зміни даного простору вимагають від сучасної людини вміння синтезувати різноманітний досвід та інкорпорувати його у єдину систему. Екстраполюючи цю ідею на сучасний культурний простір, варто зазначити, що магістральні перспективи розвитку культури повинні дотримуватись позицій «міжкультурного полілогу», що неодмінно передбачає збереження та розвиток розмаїття культурних цінностей, норм, парадигм і форм діяльності, виходячи з діалогічної взаємодії різних культур. Ідеї культурного розмаїття, культурного плюралізму втілюються передусім у концепціях космополітизму.

⁸⁹ Nussbaum M. Patriotism and cosmopolitanism. In Martha Nussbaum et al. (Eds.), *For love of country: Debating the limits of patriotism*. Boston: BeaconPress. 1996. P. 2–20.

⁹⁰ Лапин Н.И. Пути России: Социокультурные трансформации. Москва: ИФРАН, 2000. С. 23–32.

Сучасна дослідниця М. Папастепану вводить у вжиток поняття «культуралістський космополітизм», який нерозривно пов'язаний з глобалізацією, вказуючи при цьому на необхідність розуміти відмінності між глобалізацією, глобалізмом і космополітизмом, оскільки вони породжені різними причинами і відображають різні сторони суспільного життя (бо виникли в різні історичні епохи). Космополітизм – це культурне явище, що характеризує світогляд людини, тоді як глобалізація – тенденція суспільного розвитку, спрямована на становлення цілісного світу⁹¹. Нерозуміння відмінностей походить від помилкових ідентифікацій. Культуралістський космополітизм покликаний служити мультикультуралізму, єдності в різноманітності. З іншого боку, допомогти сформулювати більш критичний підхід до сучасного культурного, економічного і політичного явища і переглянути місце і потенційну роль культури в контексті глобалізації.

Науковці, розглядаючи проблему універсального способу життя і культурного націоналізму, що протистоїть йому, висловлюються про те, що світ все більше й більше стає космополітичним, і ми всі впливаємо один на одного⁹². Співзвучні в смисловому контексті слова Ю. Крістєвої: «Як прихильник космополітизму Просвітництва, я щиро вірю: якщо у Європи є майбутнє – воно немислимо без духу універсалізму. Ми повинні подолати національні кордони як архаїзм, поважаючи при цьому національні особливості»⁹³.

Теоретики гібридності Дж. Кліффордт і Х. Бхабхі пропонують модель «суперечливих космополітизмів». Вони стверджують, що глобалізація призводить до формування гібридів, радикальних космополітизмів, які підтверджують етико-політичну неефективність держави-нації. Це дозволяє

⁹¹Papastephanou M. Thinking differently about cosmopolitanism : theory, eccentricity, and the globalized world. *Interventions: education, philosophy & culture*. London, New York: Taylor & Francis, 2012. 167 p.

⁹²Нэсбит Д., Эбурдин П. Что нас ждет в 90-е годы? Мегатенденции: Год 2000. Десять новых направлений на 90-е годы. Москва, 1992. С. 135.

⁹³Крістєва Ю. Чуждые сами себе: мечта об исключительности. Керни Р. Диалоги о Европе. Москва, 2002. С. 17–18.

гібридності при оцінці нових артикуляцій космополітизму стати доцільним засобом контролю. Сучасний космополітизм пропонує етичний вимір соціальних і політичних відносин, звертаючи увагу на принцип індивідуальності. Він передбачає саморефлексію поруч з повагою, як до власної культури, так і до інших культурних цінностей, що не тотожне культурному релятивізму⁹⁴.

Дослідник У. Ханнерц трактує космополітизм як «ставлення до самої різноманітності, до існування культур в індивідуальному досвіді. Перш за все, космополітизм є прагнення прийняти Іншого. Це інтелектуальна і естетична відкритість дивергентному культурному досвіду, пошук відтінків, а не одноманітності ... Йдеться про готовність, здатності прийняти іншу культуру шляхом проникнення і осмислення»⁹⁵.

Вищезазначене дозволяє констатувати, що космополітизм є давно очікуваною, проте, ще недостатньо чіткою та обґрунтованою відповіддю на сьогоденні виклики глобалізованого світу. Він виступає як синтез різноманітних підходів у соціальних і гуманітарних науках. Космополітизм є сукупністю глобальних відносин, локальної діяльності та локальної свідомості. Він перестає бути лише суперечливою ідеєю і стає світоглядним *modus vivendi* нової епохи – епохи «рефлексивної модерніті» (У. Бек), коли національні кордони та відмінності розмиваються і трансформуються. Світу, який поступово стає космополітичним, потрібна інша світоглядна позиція – космополітична, що дозволить охопити соціальну і політичну реальність, в якій ми живемо та діємо.

⁹⁴Человек пожин(р)ающий: смыслы культуры в д(р)епресивных трендах цивилизации: коллективная монография: выпуск 1 / С.А. Маленко, А.Г. Никита и др.; отв.ред. А.Г. Никита, С.А. Маленко; НовГУ им. Ярослава Мудрого. Великий Новгород, 2016. С. 340. (Гуманитарное вече).

⁹⁵Цит. за: Миненков Г. Космополитизм и космополитическая идентичность. *Тезисы доклада «Космополитизм и космополитическая идентичность: практики интерпретаций»*. Минск. 11 марта 2007. Минск. 2007. С. 172–175.

1.3. Концептуальні основи і просторові межі космополітизму.

Культурний простір будь-якого суспільства не обов'язково збігається з кордонами держави. Як зазначає І. Костиря, він може бути ширший за них у разі успішної політики культурної експансії або наявності великої кількості носіїв національної культури, що проживають за межами держави, але зберігають та розвивають її культуру. Також культурний простір може бути меншим за територію держави, коли державна культурно-інформаційна політика неспроможна охопити весь соціум і суспільно-регіональні групи, а громадяни стають активними діячами або пасивними споживачами культурного продукту інших держав⁹⁶. За доби утвердження інформаційного суспільства зростає важливість інтелектуальних досягнень у сфері культури. В суспільстві, у якому успіх забезпечують знання та інновації, глибше усвідомлюється роль культури в поступальному розвитку соціуму та формуванні його космополітичних інтенцій.

Космополітизм, будучи складним, багаторівневим, багат шаровим явищем, проявляється у широкому спектрі соціальних сфер, включаючи моральні, політичні, соціальні та культурні аспекти. Моральний аспект космополітизму спрямований на формування глобальної або космополітичної етики, яка може керувати світовою спільнотою. Моральний космополітизм вимагає, щоб всі люди дотримувалися певних моральних принципів у відношенні один до одного: ми зобов'язані поважати статус один одного як найвищу одиницю моральної турботи – вимога, яка накладає обмеження на нашу поведінку. Політична перспектива космополітизму ґрунтується на наборі універсальних політичних принципів та інститутів, що може стати основою для колективних дій у глобалізованому світі. Політичний аспект констатує тезу про те, що завдяки зростаючому зв'язку між різними локальностями ми живемо в «спільноті спільнот», які вимагають

⁹⁶ Костиря І.О. Національний простір як феномен політичної антропології. *Культура і мистецтво у сучасному світі*. Наукові записки КНУКіМ. Київ, 2011. Вип. 12. С. 114–115.

колективних рішень на місцевому, регіональному та глобальному рівнях. Як політичний проект космополітизм зосереджується на чотирьох взаємопов'язаних сферах: універсальних політичних принципах, космополітичній демократії, глобальному громадянському суспільстві та космополітичному громадянстві. Все це спрямоване на сприяння космополітичному світовому правовому порядку. Соціокультурна основа космополітизму наскрізно пронизана векторністю часу та простору, збагачена компонентами гуманістичних цінностей, які всупереч існуючим розбіжностям, переорієнтовують людство на переосмислення своєї природної єдності.

Крім того, сам «космос» може бути політичним, культурним, економічним, екологічним і навіть технологічним (в Інтернеті) за умови, що він репрезентує спільні для всіх інтереси. На думку Д. Хелда⁹⁷, соціально-культурний та політичний простір слугує еталоном для рівності та визнання кожної людини та її існування, а вимоги до її свободи та добробуту можуть бути визначені як космополітизм. Науковець говорить про космополітизм як про мультикультурно орієнтований простір плюралістичного суспільства для обміну та спільного життя в умовах глобалізації. Д. Хелд⁹⁸ і Т. Погге⁹⁹ виокремили три основні положення космополітизму: по-перше, індивідуалізм (індивід, особистість, людина є об'єктом аналізу, а не етнічні, культурні чи релігійні громади або нації, держави); по-друге, універсальність (кожна людина, незалежно від класу, статі, раси чи релігії, однаково гідна поваги та визнання іншими); по-третє, загальність (людство загалом, як найвища міра).

В даний час слово «космополітизм» має три окремих значення, які часто конфліктують між собою. По-перше, це культурний космополітизм. «Його пов'язують з тими індивідами, які насолоджуються культурним

⁹⁷Held D. Cosmopolitanism: Globalisation Tamed? *Review of International Studies*. 2003. 29 (4). С. 465–480.

⁹⁸Held D. From Executive to Cosmopolitan Multilateralism // Held D. and Koenig-Archibugi M. (eds.) *Taming Globalization: Frontiers of Governance*. Cambridge : Polity Press, Oxford, UK, 2003. P. 169.

⁹⁹Pogge T. W. Cosmopolitanism and Sovereignty. *Ethics*, 1992. vol. 103(1).P.48–49.

розмаїттям, подорожують світом і здебільшого мають привілейоване становище, яке визначає їх місце по ту сторону етноцентричних поглядів на культуру та ідентичність»¹⁰⁰. Такі індивіди формують транснаціональну еліту, а вивчення їх поглядів на культуру та ідентичність є прерогативою соціологічної науки. По-друге, – філософський космополітизм, що пов'язаний з дотриманням ряду принципів і цінностей. Означений тип космополітизму має яскраво виражений етичний характер. Він прагне визначити моральні цінності, які можна запропонувати всьому людству, до прикладу, утвердження прав людини, зазначених ООН. По-третє, це інституційний (політичний) космополітизм. Дослідження нових форм правління та політичних інституцій, які могли б забезпечити космополітичний уклад¹⁰¹.

Космополітизм діє на різноманітних рівнях і набуває різного значення згідно з правовими, політичними, економічними та культурними вимогами. Так, правовий космополітизм зосереджує увагу, в першу чергу, на глобальній справедливості та дотриманні прав людини. Він орієнтований на конкретний політичний ідеал глобального порядку, при якому всі люди мають рівні права і обов'язки, тобто є «співгромадянами універсальної республіки»¹⁰². Ця думка співзвучна з теорією І. Канта про світовий республіканський державний устрій, яку філософ розкриває у вже згаданому раніше трактаті «До вічного миру». Він вважає, що означений устрій єдиний, який відповідає чистому (апріорному) поняттю права, що передбачає свободу всіх членів суспільства як індивідів, їх рівну залежність від єдиного загального законодавства, їх рівність перед законом¹⁰³.

¹⁰⁰Человек пожин(р)ающий: смыслы культуры в д(р)епресивных трендах цивилизации: коллективная монография: выпуск 1 / С.А. Маленко, А.Г. Никита и др.; отв.ред. А.Г. Никита, С.А. Маленко; НовГУ им. Ярослава Мудрого. Великий Новгород, 2016. С. 340. (Гуманитарное вече).

¹⁰¹Там само.

¹⁰²Pogge T. W. Cosmopolitanism and Sovereignty. *Ethics*, 1992. Vol. 103, No. 1. P. 49.

¹⁰³ Кант И. Сочинения. В шести томах. Под общ. ред. В.Ф. Асмуса и др.. Москва : «Мысль», 1966. Т.6. С. 267–268.

Політичний космополітизм трансцендентує національний суверенітет, виходячи за межі, як інтернаціоналізму, так і форм наднаціоналізму, які спираються тільки на національний суверенітет. Економічний космополітизм полягає в застосуванні космополітичних принципів до торгівлі і трудових відносин в усьому світі. Згода з космополітичним світом автоматично визначає кінець політичних і економічних доктрин, які базуються на експлуатації «інших», незалежно від їх визначення. Культурний космополітизм проявляється в культурі, яка виходить за рамки традиційної національної сфери, і в той же час за межі новостворених наднаціональних культур¹⁰⁴.

Також розрізняють інституційну концепцію космополітизму, яка постулює певні фундаментальні принципи справедливості. Вони застосовуються до інституційних схем і, таким чином, є принципами другого порядку: стандартами для оцінки основних правил і практик, які регулюють взаємодію людей. Інтерактивна концепція, навпаки, постулює певні фундаментальні принципи етики. Ці принципи, як і основні інституційні правила, є першочерговими в тому сенсі, що вони застосовуються безпосередньо в поведінці людей і соціальних груп. Інтерактивний космополітизм покладає пряму відповідальність за дотримання прав людиною перед іншими (індивідуальними і колективними) агентами, тоді як інституційний космополітизм покладає таку відповідальність на інституційні схеми. Звичайно, інституційні концепції та концепції інтерактивні є сумісними і, таким чином, можуть бути об'єднані, оскільки права людини активуються через соціальні інститути.¹⁰⁵

Сьогодні ідея космополітизму особливо набуває значимості в контексті розуміння нелінійності буття. Протягом всієї історії людства науковці намагалися систематизувати світ, звести до єдиної системи координат, виокремити загальне і його культивувати. Оскільки саме в такому світі легше

¹⁰⁴ Гібернау М. Ідентичність націй. Київ : Темпора, 2012. С. 213 – 216.

¹⁰⁵ Pogge T. W. Cosmopolitanism and Sovereignty. *Ethics*, 1992. Vol. 103, No. 1. P. 50.

управляти, легше підпорядковувати, такий світ простіше зрозуміти і досягнути. Але практика ілюструє недосконалість такої моделі буття. Свідчення цього ми знаходимо постійно у нескінчених пошуках пізнання дійсності. Космополітизм же розриває ці межі, випускаючи на волю індивідуальність, різноманітність; він розкриває Світ і дозволяє розкритися перед Світом¹⁰⁶.

Концептуальні та просторові виміри космополітизму, як особливого типу світосприйняття, що формується під впливом глобалізації у становленні нової парадигми світоустрою найбільш ґрунтовно розкриваються у працях У. Бека. Науковець зазначає, що глобалізований світ все більше інтегрується, і в цьому процесі роль космополітичного світогляду не можна недооцінювати. Космополітичний підхід дозволяє вийти за межі національних практик і сприяти їх інтеграції в новий контекст у поєднанні з глобальним і локальним. Космополітизм стає світоглядно-ідеологічною платформою розбудови суспільства й онтологічною єдністю планетарного співтовариства. Він є соціальним конструктом, який допомагає вибудовувати певний світопорядок. У. Бек розробляє нову космополітичну теорію на основі утвердження «компромісу» культурних, релігійних та інших відмінностей. Він сформулював концепцію «транснаціонального соціального простору»¹⁰⁷ та здійснив ґрунтовний аналіз сутності феноменів космополітизму та космополітичного світогляду. Означена проблематика всебічно розкривається у його працях «Космополітичний світогляд», «Космополітична Європа», «Влада і її опоненти в епоху глобалізму».

На думку У. Бека, космополітизм став визначальною рисою нинішньої новітньої глобальної епохи, в якій національні кордони та відмінності розчиняються. Сучасний глобалізований простір не знає меж. Відбуваються процеси глобалізації політики, освіти, культури, спорту, економічних та

¹⁰⁶Человек пожин(р)ающий: смыслы культуры в д(р)епрессивных трендах цивилизации: коллективная монография: выпуск 1 / С.А. Маленко, А.Г. Никита и др.; отв.ред. А.Г. Никита, С.А. Маленко; НовГУ им. Ярослава Мудрого. Великий Новгород, 2016. С. 341. (Гуманитарное вече).

¹⁰⁷ Бек У. Космополитическое мировоззрение. Москва : Центр исследований постиндустриального общества, 2008. 336 с.

правових відносин, мережевої взаємодії. Світ все більше інтегрується. Самі умови існування людства виявилися космополітизованими. В такому соціальному просторі індивіди схильні бачити й оцінювати себе громадянами світу, що вільно переміщуються і у них з'являються нові ідеї, смаки та вподобання, які нерідко не співпадають з національними. Виникає так звана глобальна ідентичність, яка передбачає і вимагає космополітично мислячого індивіда, формування космополітичного світогляду, орієнтованого на трансформацію сформованих способів сприйняття. Космополітичний підхід дозволяє вирватися за межі усталених національних практик і тим самим сприяти їх інтеграції в глобальний контекст у поєднанні з локальним. Німецький дослідник пише про логіку «включеної диференціації», коли людина сама конструює свою самобутність, і цей процес є толерантним до національних, регіональних та інших відмінностей учасників¹⁰⁸.

Космополітизм виходить з того, що мета людства – домогтися єдності при його культурному, етнічному та релігійному різноманітті. У зміст космополітизму входять: космополітична ідеологія; космополітична практика, дії, поведінка народів; космополітизація – процес поширення ідей і практики космополітизму; боротьба космополітизму проти антикосмополітизму.

В інтерпретації У. Бека «космополітизм» постає як визнання «інакшості Іншого» крізь призму зняття опозиції «друг–ворог». Дослідник надає поняттю космополітизму статус ідеологічного, який набуває політичну спрямованість. Космополітизм має прийти на зміну традиційним ідеологіям епохи модерну, минаючи межі націоналізму, комунізму, соціалізму, неолібералізму¹⁰⁹. Перехід від світу національних держав до космополітичного світового порядку означає зміну пріоритетів: перехід від пріоритету традиційного міжнародного права до пріоритету прав людини. У

¹⁰⁸Beck U., Grande E. Cosmopolitanism: Europe's Way Out of Crisis. *European Journal of Social Theory*. 2007. Vol. 10. 1.P. 67–85.

¹⁰⁹БекУ. Космополитическоемировоззрение. Москва : Центр исследований постиндустриального общества, 2008. С. 2–3.

другу епоху модерну затверджується принцип, відповідно з яким права людини передують міжнародному праву. Носіями прав людини є індивіди, а не колективні суб'єкти (нація, держава). Якщо права людини не відносяться виключно до внутрішніх справ тієї чи іншої держави, то відбувається «парадигмальний зсув» від національно-державного суспільства до суспільства космополітичного, у якому «міжнародне право за сприяння нації і держав звернене безпосередньо до індивідів, вважаючи тим самим юридично обов'язковим світове співтовариство індивідів»¹¹⁰.

Космополітизм з його ідеями світового громадянства, глобальності й глобальної взаємопов'язаності, принципами універсалізму і цілісності поступово стає затребуваним, оскільки він враховує «досвід історії», йому притаманне «рефлексивне усвідомлення подвійного характеру відмінностей і культурних протиріч», він оголює не тільки «страждання», але й можливість вибудувати власне життя та відносини у суспільстві в умовах змішаної культури¹¹¹.

На думку У. Бека, якщо Європа хоче подолати свою поточну кризу, їй терміново потрібно розробити нове політичне бачення та нову концепцію політичної інтеграції. Зосереджуючись на ідеї космополітичної Європи, науковець пропонує переформулювати концепцію космополітизму таким чином, щоб вона не була прив'язана до «космосу» чи «земної кулі». За допомогою такої узагальненої концепції пропонується новий, космополітичний підхід до європейської інтеграції, який стосується вже не гармонізації правил та усунення (національних) відмінностей, а їх визнання. Нарешті, він окреслює нову, постнаціональну модель демократії для Європи, яка більше не позбавляє права громадян, а натомість надає їм активну роль у європейських процесах прийняття рішень. Ульріх Бек розробляє концепцію другої сучасності, суспільства ризику та рефлексивної соціології. Він вважає, що завдяки космополітичному світогляду ми можемо зрозуміти глобальні,

¹¹⁰Там само, С. 84.

¹¹¹Там само, С. 56.

взаємопов'язані та постійно розмиті реалії та суперечності сучасної епохи. Космополітичний проект прагне працювати з наслідками цієї нової реальності та долати їх.

Далі У. Бек, вибудовуючи концепцію космополітичного суспільства, розглядає позиціонування прав людини у сучасній космополітичній кон'юктурі. Він зазначає, що практичний дискурс прав людини є спосіб надати космополітизації «людяні риси». За такої перспективи існує моральне і політичне протиріччя між процесами космополітизації та правами людини.

Космополітизація, на думку автора, означає, що глобальний Інший вже не знаходиться «десь там» або поруч з нами, він «всередині» нас. З одного боку, вона підсилює змішання з глобальним Іншим, відкриваючи простір і перспективи для утвердження прав людини і багатоманітності способів конструювання соціального світу. Означений процес слід розглядати не як часткову або виняткову умову (яка існує чи не існує), або як мету, яку необхідно досягти, а швидше за все, як етико-політичний спосіб соціетальної трансформації, що ґрунтується на принципі відкритості світу та породжує феномен глобальної публіки, яка відіграє критичну роль у цих процесах трансформації. Акцент ставиться на космополітичних миттєвостях відкритості світу при зустрічі з глобально опосередкованими ризиками. З цієї точки зору, рефлексивна космополітизація є формою розкриття світу, що виникає з можливостей трансформацій, іманентно властивих соціальному світу¹¹². З іншого боку, будучи пов'язаними з глобальними ризиками, процеси космополітизації породжують глибокі сумніви в збереженні людства, оскільки можуть мати антигуманні наслідки у тому випадку, якщо вийдуть з-під контролю людини.

Таким чином, У. Бек вибудовує й обґрунтовує нову космополітичну концепцію, за допомогою якої стає можливим змінити весь світовий устрій. На думку автора, в еkleктичних і мозаїчних формах існування

¹¹² Beck U. *The Cosmopolitan Vision*, Cambridge, UK/Malden, MA: Polity Press. 2006. 201 p.; Delanty G. *The Cosmopolitan Imagination: The Renewal of Critical Social Theory*, Cambridge, UK: Cambridge University Press. 2009.

космополітизму відбувається його «інфільтрація», він набуває риси реалістичного, який все більше враховує локальні особливості, сприяє адаптації універсальних цінностей до національної традиції, локусу, в протилежному випадку постають великі ризики різної фрагментації – політичної, етнічної, культурної тощо. В прагненні утвердитись у якості самостійного суб'єкта історії і зберегти національну культуру етнічні спільноти нерідко вибирають шлях націоналізму, в якому вбачають спосіб протистояння космополітизму. Вихід із ситуації вбачається дослідником у доповненні національного світогляду елементами космополітизму, що уникне небезпеки націоналістичного позначення «інших» як «варварів», відкрившись ззовні у відношенні до інших народів, а з середини – у відношенні до власних меншин. Можна сказати, що космополітизм стає реалістичним у тому випадку, коли виходить з визнання відмінностей, у тому числі й етнічних, коли відбувається «взаємопроникнення різноманітних стратегій сприйняття відмінностей»¹¹³. До означених владно-стратегічних переваг космополітизму науковець додає права людини як джерело космополітичної влади, не називаючи вищу владну структуру, яка б керувала усіма цими процесами в світовому масштабі. Постає питання: яка роль у цьому процесі національних держав, які У. Бек трактує недосконалими, оскільки вони «структурно заперечують свою моральну відповідальність за права меншин та іноземців»¹¹⁴.

Він також вказує на відмінність між космополітизмом і космополітизацією. «Таке розрізнення призводить до заперечення тези, що космополітизм – це свідомий і добровільний вибір, причому нерідко зроблений елітою. Поняття «космополітизації» покликано привернути увагу до того, що прийняття космополітизму, перш за все, результат вимушеного вибору або побічний наслідок несвідомих рішень. Вибір статусу «чужака»

¹¹³ Бек У. Космополитическое мировоззрение. Москва : Центр исследований постиндустриального общества, 2008. С. 93–94.

¹¹⁴ Виноградов В.Д. Национальное и «космополитическое государство»: миф и реальность. *Вестник Санкт-Петербургского университета*. 2010. Вып. 2. С. 412

або «негромадянина», як правило, не буває добровільним. Його набувають у силу гострої необхідності, в результаті політичних репресій або загрози голоду. В інших випадках космополітизм перетинає кордони подібно безбілетнику»¹¹⁵. Розвиваючи означену тезу, дослідник А. Кузнецов констатує, що індивідуальне існування людини «стає частиною іншого світу, інших культур, релігій, історій і глобальних взаємних залежностей, хоча вона не розуміє або відкрито не бажає цього»¹¹⁶. І далі він зазначає, що рішення вступити в політичну сферу, яка була б ширше локальної, іноді приймається на дозвіллі, але частіше обумовлено об'єктивними обставинами. Тобто, космополітизм у кантівському сенсі, передбачає щось активне, а саме – впорядкування світу¹¹⁷. Космополітизація, навпаки, зосереджує нашу увагу на неконтрольованих подіях, що відбуваються з нами. Це свідчить про те, що космополітизм деформований (У. Бек). Та обставина, що реально існуючий космополітизм не є щось досягнуте у боротьбі, його не вибирають, він не приходить у світ разом з прогресом, а є щось спотворене і профановане, закамуюфльоване багатьма побічними ефектами, – це важлива і принципова риса космополітичного реалізму. Згаданий вище космополітизм, навпаки, виходить з почуття причетності до великого загальнолюдського цивілізаційного експерименту – з власними культурними символами і особливими засобами протистояння глобальним загрозам. Зазначимо, що поняття «космополітизація» – це ідеал і реальність універсалізму, який містить у собі особливий вимір – глобальність, яка включає націоналізм і транснаціоналізм, який не виключає множинності етнічності та культур. Космополітизація – не універсальна антитеза партикулярностям (націоналізму, локалізму, культуралізму тощо). Її слід розглядати як синтез попередніх теорій, як подолання дуалізму між універсалізмом і

¹¹⁵ Бек У. Космополитическое мировоззрение. Москва : Центр исследований постиндустриального общества, 2008. С. 26–27.

¹¹⁶ Кузнецов А.М. Глобализация или космополитизация: об одном дискурсе современной западноевропейской социологии. *СОЦИС*, 2014. № 12. С. 18.

¹¹⁷ Там само. С. 12–20.

партикуляризмом, інтернаціоналізмом і націоналізмом, між глобалізацією та локалізацією. Тим самим космополітизація значно більше, ніж просто політична теорія, філософська утопія (чи антиутопія), програма управління, індивідуальний життєвий стиль чи стан розуму. Це сутність нашого часу, його критична теорія, оскільки вона кидає виклик національному.

Космополітизація – дослідницька перспектива, політична реальність і новаційна теорія. Вона може аналізуватися як у просторовому, так і у темпоральному вимірах. Розповсюдження космополітизму у часі, історії та пам'яті до цього часу залишається поза оптикою дослідження, оскільки зрозуміти космополітизацію, зосередившись тільки на просторовому аспекті неможливо. Адже з розповсюдженням космополітизму міжнаціональні відносини замінюються національно–глобальними та глобально–глобальними і на просторі космополітичного досвіду вони почергово втрачають просторово-часові контури. Постає питання: хто населяє транснаціональний простір? «Не тільки економічна і наукова еліта, а й звичайні мігранти, будь-які рухи "на захист чогось". Модерністи старої школи вважають, що тільки всеохоплюючий національний проєкт, скріплений мовою, військовою службою і патріотизмом, просуває і забезпечує соціальну інтеграцію. Космополітизація ж, навпаки, передбачає множинність ідентичностей і лояльність безлічі національних держав»¹¹⁸. З'являється індивід, здатний визначати ідентичність і інтеграцію у космополітичному суспільстві.

Але не можна не враховувати того факту, що будь-яка новація, що формується у просторі космополітизму, може стати затребуваною лише за умови її адаптації до світу національного, і за таких умов національна традиція може і має бути збагачена космополітичними, універсальними елементами. Космополітичні цінності, в свою чергу, присутні в національній традиції як умова їх подальшого розвитку. Все це сприяє успішному

¹¹⁸ Бек У. Космополитическое мировоззрение. Москва : Центр исследований постиндустриального общества, 2008. С. 115.

входженню у світ різноманітних взаємодій, що формуються глобально-космополітичним простором. Рушійною силою інтеграції постає конфлікт як зіткнення (або часткове співпадання) ідентичностей, оскільки національні суспільства стають просторами, де відбуваються «розколи і роз'єднання», що долаються через конфлікт і це стає передумовою виникнення космополітичного суспільства, яке амортизує національні суспільства. Космополітичний проект містить національний проект і розвиває його. В результаті розмиваються і стираються відмінності й кордони. Закриті простори національних держав вже не є такими, оскільки різні соціальні групи підтримують постійні зв'язки і залишаються при цьому з різних сторін державного кордону, що позитивно відображується не тільки на економічному розвитку, а й на врегулюванні національних чвар і конфліктів.

Підсумовуючи зазначимо, що всі типи взаємовідносин стосуються взаємозв'язку між простором і суспільством. Варто відрізнити, на відміну від них, часову взаємодію, історичний та мнемонічний вимір космополітизму. Розглядаючи тільки просторовий вимір і не торкаючись темпорального, «ми приходимо до помилкового одномірного, абсолютного космополітизму, уречевленню антиісторичного всесвітнього сьогодення»¹¹⁹. Суто просторово-космополітичний погляд, що не сприйнятливий до історії, вичерпує себе, концентруючись на розмноженні і взаємопроникненні образів і нагромадженні кордонів. Це створює невичерпне джерело конфліктів. Реальний космополітизм ставить перед нами емпіричні, аналітичні й нормативні питання, що пов'язані з часовим аспектом космополітизації суспільства і політики, історії і пам'яті. Теперішнє підкорює собі минуле і майбутнє. Місто-держава, яка поширюється тільки просторово, трактується як експансія лояльностей, обрисів, обов'язків і прав. Якщо космополітичний світогляд застрягне у метафізиці катастрофічного сьогодення, то збереже

¹¹⁹ Cwerner S.B. Chronotolitan Ideal: Time, Belonging and Globalization. *TimeandSociety*, 2000.vol. 9(2/3). P.331–345.

свою обмеженість¹²⁰, що призведе, у свою чергу, до кризи космополітичного суспільства. Тому методологічний космополітизм має цікавити нинішній зміст (загального для всього світу) майбутнього. Відповідно, виникають запитання: яке ж майбутнє закладається сьогодні? Яким чином можлива інтеграція космополітичного суспільства у часі? Відповіді можна дати наступні: по-перше, через конструювання загроз майбутньому, екстраполюючи нинішні, які виникають з того, що цивілізація загрожує сама собі. По-друге, завдяки уяві транснаціонального минулого, що схвалюється усіма, і набуває конкретну форму в діалектиці пам'яті. Звідси виникає потреба у альтернативному трактуванню минулого і майбутнього. До прикладу, акцентувати увагу не на невизначеному майбутньому, а зосередитися на його прогресі, що дозволить відкрити простір для діалогічної винахідливості.

Варто зазначити про відмінність свідомості й практики. Нині немає ніяких практичних форм, які б відповідали всезагальному усвідомленню колективного майбутнього, яке прийнятне для всіх. Більшість практик політики, права, культури зафіксовані на рівні національної держави, а отже орієнтуються на минуле. Тому на основі принципів нової критичної теорії, вкорінених завдяки космополітичній перспективі, можна і необхідно по-новому сприймати і реконструювати соціокультурну реальність і вибудовувати нові практики.

¹²⁰Там само. Р. 335.

РОЗДІЛ II Тенденції зміни світоглядної матриці планетарного соціуму

2.1. Контроверза між світоглядними принципами космополітизму, націоналізму, патріотизму, інтернаціоналізму.

Ідея космополітизму сьогодні пов'язана з соціальними процесами та поняттям політичного управління. Головна традиція сучасної космополітичної думки – розширення світової політичної спільноти, що виходить за межі національної держави. Іншими словами, космополітизм пов'язаний з універсалізмом та з політичними задумами спрямованими на управління світом.

Якщо звернутися до недавнього минулого, то у 20-х рр. ХХ століття в СРСР космополітизм сприймався в соціалістичному дусі і вживалося поняття «соціалістичний космополітизм». Поняття «пролетарський інтернаціоналізм» ототожнювали з поняттям «соціалістичний космополітизм». Згодом воно було замінено на поняття «соціалістичний інтернаціоналізм». У першому виданні Великої радянської енциклопедії (1937) визначення космополітизму ототожнювалося з батьківщиною пролетаріату. Стверджувалося, що космополітизм – це «політичний термін, що виражає ідею батьківщини, що межує з усім світом»¹²¹. Далі говорилося: «Для робітничого класу всіх країн батьківщиною є та країна, в якій встановлена диктатура пролетаріату. Робітничий клас, будучи патріотом своєї соціалістичної батьківщини, разом з тим прагне перетворити у свою батьківщину весь світ»¹²². Про це свідчить

¹²¹ Киршин Ю.Я. Космополитизм: борьба с несовершенностями человечества. – Клинцы: Издательство ГУП «Клинцовская городская типография», 2016. 128 с. URL: <http://scicenter.online/politicheskaya-filosofiya/soderjanie-130996.html>.

¹²² Цит. за: Киршин Ю.Я. Космополитизм: борьба с несовершенностями человечества. – Клинцы: Издательство ГУП «Клинцовская городская типография», 2016. 128 с. URL: <http://scicenter.online/politicheskaya-filosofiya/soderjanie-130996.html>.

відоме гасло: «Пролетарі всіх країн, єднайтеся!», що прийшло на зміну лозунгу «Усі люди брати!», запропоноване К. Марксом.

Проте, починаючи з 1950-х р. в ідеологічному арсеналі Радянського Союзу відбулися метаморфози: «космополітизм» вважається антипатріотичним, капіталістичним світоглядом. Виникає ідея «соціалістичного космополітизму» – концепція світової соціалістичної революції, коріння якої лежали в спотвореному розумінні сенсу життя; природи людини; відносин народів всередині держав і між народами різних держав; взаємозв'язку людини і природи; взаємозв'язку минулого, сьогодення і майбутнього; відносин держави і релігії; єдності людства¹²³.

В епоху перших радянських п'ятирічок, як зазначає Л. Александров, «країна ще плекала космополітичні (і геополітичні) надії на те, що в СРСР можуть вступити прибалтійські держави, а також фіни, поляки і монголи, перейнявшись ідеями пролетарського інтернаціоналізму. Проте ця відкритість Радянського Союзу до міжнародного діалогу успіху не мала, оскільки розвинені країни охоче вступали у Лігу націй після Першої світової війни і таким чином звільнялися від колоніальної залежності»¹²⁴.

Під час репресій у 30-х роках минулого століття зручніше було використовувати поняття «ворог народу», оскільки термін «космополіт» ще не набув широкого значення, адже держава зазнавала труднощі у вирішенні національного питання на місцевому рівні¹²⁵. Ворогів народу умовно відносили до «космополітів». Висилка на «філософських пароплавах» у 1920-х роках інтелігенції-космополітів у Європу була оптимальним рішенням радянської влади щодо інакомислячих. Уникнути репресій вдалося

¹²³ Кишин Ю.Я. Космополитизм: борьба с несовершенностями человечества. – Клинцы: Издательство ГУП «Клинцовская городская типография», 2016. 128 с. URL:<http://scicenter.online/politicheskaya-filosofiya/soderjanie-130996.html>.

¹²⁴ Александров Л. Г. Историческая реабилитация идеологемы космополитизма сталинскохрущевского периода. *Медиасреда*. 2016. № 11. С. 18–24.

¹²⁵ Вдовин, А. И. Русский народ в национальной политике и идеологии 1917 – начала 30-х годов. Москва, 1998. 388 с.

небагатьом. Серед них видатні біологи – В. Вернадський і А. Тімірязєв¹²⁶. Правові регулятори довоєнного періоду були варіативні, хоча точна статистика з цього питання нам недоступна. До вищої міри покарання як «вороги народу» були засуджені М. Бухарін, Л. Левін; померли у в'язниці й на засланні А. Горський, В. Муравйов, Д. Плетньов, П. Флоренський та ін. Відбули терміни в сталінських таборах Л. Гумільов, А. Чижевський¹²⁷.

Після закінчення Великої Вітчизняної війни багато громадян СРСР сподівалися на лібералізацію економіки, на ослаблення державного контролю у сфері культури, особистому житті, на розширення свобод. Тодішню владу турбувало, що більше 12 мільйонів радянських людей з різних причин побували в західних країнах і багато з них перестали вірити в «жахи капіталізму». Тому необхідна була інша термінологія для позначення «внутрішнього ворога». В ужиток і потрапляє слово «космополіт», що позначає людину з недостатньо розвиненим почуттям патріотизму. У той же час було очевидно, що ідея пролетарського інтернаціоналізму втратила актуальність. «Фундаментом колективізму і основою для згуртування нації», стає патріотизм¹²⁸, який задумувався ідеологами як єдино можливий. Проте, існував спектр перекручених форм патріотичної свідомості (фанатичний і агресивний, нігілізм, псевдо патріотизм, казенний патріотизм, індиферентизм (байдужість)), що деформують внутрішній світ особистості¹²⁹. У засобах масової комунікації лунали заклики проти космополітизму і необхідності виховання народів СРСР у дусі радянського патріотизму. Апеляція до патріотичних почуттів була пов'язана з класовою теорією. Одночасно, інтернаціональна ідея, міжетнічні комунікації в СРСР спонукали до етико-

¹²⁶Сиверц ван Рейзема Я. В. Философия планетаризма. Пер. с англ. Москва, 1995. 335 с.

¹²⁷Александров Л. Г. Историческая реабилитация идеологемы космополитизма сталинскохрущевского периода. *Медиасреда*. 2016. № 11. С. 18–24.

¹²⁸Михельс Р. Демократическая аристократия и аристократическая демократия / пер. с нем. *СОЦИС*. 2000. № 1. С. 108.

¹²⁹Малинкин А. Н. Понятие патриотизма: эссе по социологии знания. *Социологический журнал*. 1999. №№ 1/2-3/4. – URL: <http://jour.isras.ru/index.php/socjour/article/view/592/547> (дата обращения: 17.03.2018).

культурного наднаціоналізму і посилювали космополітичні та емігрантські настрої в середовищі інтелігенції¹³⁰.

Почалася боротьба проти підлабузництва перед Заходом. Вважалося, що російська культура відіграє провідну роль у розвитку світової культури, пропагувалася концепція історичного пріоритету СРСР у всіх найважливіших галузях науки, техніки, культури. Підлабузництво ототожнювалося з космополітизмом. Впроваджувалася політика ізоляції країни з метою недопущення впливу капіталістичного світу, буржуазної ідеології на радянських громадян.

Кампанії з боротьби проти «поклоніння перед Заходом» використовували космополітизм як зручний «ярлик», а ідея міжнародного спілкування у викладі радянської пропаганди перетворилася на знаряддя експансії імперіалізму, що постає загрозою для радянської держави. Видатні діячі культури піддалися гонінням. Предметом особливо гострих дискусій було наукове пізнання. Як зазначав А. Зворикін, «міркування про абстрактну позанаціональну світову науку особливо шкідливі зараз, оскільки вони використовуються реакційними силами для применшення і заперечення вкладу в науку тих націй, які обрані англо-американськими імперіалістами як об'єкти агресії»¹³¹.

Об'єкти боротьби з космополітизмом мали постійно змінюватися і таким чином охоплювали всі сфери життя. Збірний портрет післявоєнного космополіта часто ототожнювали з приналежність до єврейської національності. Дане питання вирішувалося в Радянському Союзі з моменту утворення Єврейської автономної області на Далекому Сході (у 1934 році з адміністративним центром у м. Біробіджан). У процесі боротьби з космополітизмом повсюдно заборонялися єврейські громадські та культурні організації, набирали силу антисемітські тенденції в засобах масової

¹³⁰Локосов В. В., Орлова И. Б. Пятилетка № 13. Взлеты и падения. Москва, 1996. 126 с.

¹³¹Зворыкин А. О советском патриотизме в науке. *Большевик*. 1948. № 2. С. 23–42.

інформації (ЗМІ)¹³². Нездоровий ажітаж викликали публікації у пресі, де розкривалися імена єврейських авторів, які працювали під псевдонімами. «Ці критики, – писала того часу головна газета СРСР, – втратили свою відповідальність перед народом; є носіями глибоко огидного для радянської людини, ворожого їй безрідного космополітизму; вони заважають розвитку радянської літератури, гальмують її рух вперед. Їм чужде почуття національної радянської гордості»¹³³. Було введено негласне правило про «неприпустиму концентрацію євреїв» в адміністративних державних органах. Міністр держбезпеки В. Абакумов склав сценарій американо-сіоністської змови, за підозрою в причетності до якого були заарештовані і засуджені до розстрілу З. Грінберг, С. Міхоелс, А. Гольдштейн й інші.¹³⁴ Під забороною тривалий час була творчість таких діячів культури, як А. Ахматової, С. Перова. Давалася принижувальна оцінка творчості режисерів С. Ейзенштейна, Л. Лукова, В. Пудовкіна, Г. Козинцева, Л. Трауберга; композиторів М. Богословського, В. Мураделі, М. М'яковського, Г. Попова, С. Прокоф'єва, А. Хачатуряна, Д. Шостаковича, В. Шебалина. Їм ставилося у провину запобігливість перед Заходом, відсутність патріотизму. Шельмували твори О. Твардовського за нібито помилкового розуміння радянського патріотизму. Ті, від кого виходили звинувачення в космополітизмі, мали рацію в тому сенсі, що справжній письменник адресує свою творчість всьому людству. Таке звинувачення сьогодні ми схильні розглядати як похвалу. Космополітичним письменником був В. Набоков, поет Й. Бродський. До космополітів можна зарахувати М. Ростроповича, В. Коротича, В. Леонтьєва, Д. Руссо та багато інших діячів культури, науки та мистецтва.

Активно захищали свою позицію О. Гринштейн, П. Кудрявцев, В. Купревіч. Зокрема В. Купревіч згодом став одним із засновників

¹³²Батыгин Г. С., Девятко И. Ф. Еврейский вопрос: хроника сороковых годов. *Вестник РАН*. 1993. № 1. С. 61–72; № 2. С. 143–151.

¹³³Об одной антипатриотической группе театральных критиков. *Правда*. 1949. 28 января. С. 1.

¹³⁴Малиновский В. Последний сталинский расстрел. *Вестник*. 1999. № 2 (209). 19 января. URL: <http://www.vestnik.com/issues/1999/0119/win/malin.htm> (дата звернення: 17.04.2018).

філософської іммертології, що сформувалася на початку «космічної ери» людства: «Смертна людина кидає виклик часу і простору, – писав він, – вона виходить одна проти бескінечного Всесвіту, щоб знайти таємницю вічного життя і подарувати її нащадкам»¹³⁵. Творча діяльність таких митців охоплює весь світ.

У 1948 р. проблеми космополітизму обговорювалися в редакції журналу «Вопросы философии». В редакційній статті була дана оцінка космополітизму: реакційна ідеологія суперечить радянському патріотизму; відмова від національних традицій, від національної гордості; нігілістичне ставлення людини до своєї національності, до її минулого, сьогодення і майбутнього; осуд єдності загальнолюдських інтересів, взаємний вплив і взаємопроникнення національних культур; великодержавний шовінізм у ставленні до інших націй.

Дискусії з філософії та економіки у згаданий період стали провісниками посилення ідеологічного контролю в інших галузях науки, втратилася надія на розширення наукових контактів із закордонними колегами, на свободу дискусій і думок. Критиці піддалися послідовники А. Ейнштейна, видатні радянські вчені: В. Гінзбург, А. Іоффе, Я. Зельдович, Л. Ландау, І. Тамм, Ю. Харитон, та ін. Згодом (у 1954 р.) кібернетика була оголошена «реакційною псевдонаукою». Не визнавалася наукою також генетика.

Боротьба з космополітизмом у Радянському Союзі в 1949 р. остаточно означала забуття космополітизму в соціалістичному дусі. Почав формуватися образ зовнішнього та внутрішнього ворога. Головним зовнішнім образом ворога став американський імперіалізм, а також союзники США – Великобританія, Франція. В якості внутрішніх ворогів стали націоналізм, антипатріотизм, «плазування» перед Заходом, його культурою. Ворогами оголошувалися різновиди космополітизму: сіонізм, панамериканізм, панісламізм; в мистецтві – занепад, формалізм; в біологічній науці –

¹³⁵Купревич В. Ф. Путь к вечной жизни. *Огонек*. 1967. № 35. С. 24.

«вейсманізм-морганізм»; в способі життя – «корисливість», «несвідомий радянський громадянин», який має у свідомості пережитки капіталізму.

Зароджується система протистояння між партійними ідеологами і дисидентами. Поняття дисидент (інакомислячий) більш ширше поняття, ніж термін «космополіт», але їх однаково звинувачували в «симпатіях до іноземщини», «плазуванні перед Заходом», «прихильності до ідеології загниваючого капіталізму»¹³⁶. Покаранням за «космополітизм» була репатріація – висилка з країни та позбавлення громадянства. Після створення держави Ізраїль ЦК КПРС прийняв рішення про цілеспрямовану еміграцію радянських євреїв. Так, у 1969–1975 роки в Ізраїль переміщається близько 100 тисяч репатріантів з СРСР. Пізніше основним напрямком еміграції стають Сполучені Штати Америки.

Звичайно, свою світоглядну проблему багато емігрантів так і не вирішили. У них вироблялося відчуття космічної, екзистенційної бездомності, вони всюди відчували себе забутими і кинутими¹³⁷. А дисиденти, які залишилися, почували себе «контрпатріотами» – таким терміном називали любов до батьківщини та неприязнь до офіційних представників влади і соціальних реалій, що відбувалися в країні¹³⁸.

Домінуючі тенденції – від суворих заходів сталінської епохи до більш гуманних заходів брежнєвської епохи – змінилися з активізацією міжнародної політики Радянського Союзу на міжнародній арені. Ідейна боротьба з космополітизмом стала слабшати. Ідеологічний контроль і тиск на літературу, мистецтво, науку й освіту в 1970–1980 роки також послабився. У суспільстві посилюється гласність і відкритість¹³⁹. Поряд з розвитком ядерної фізики переосмислюється вчення В. Вернадського про ноосферу й ідея

¹³⁶Лисичкин В., Шелепин Л. Третья мировая информационно-психологическая война. Москва, 1999. 282 с.

¹³⁷Бубер М. Два образа веры. Москва, 1995. 464 с.

¹³⁸Малинкин А. Н. Понятие патриотизма: эссе по социологии знания. *Социологический журнал*. 1999. №№ 1/2-3/4. URL: <http://jour.isras.ru/index.php/socjour/article/view/592/547> (дата обращения: 17.03.2018).

¹³⁹Левада Ю. От мнений к пониманию: социологические очерки 1993–2000 годов. Москва, 2011. 507 с.

загальної ойкумени людства¹⁴⁰. Історики та етнографи починають активно обговорювати євразійську теорію етногенезу, яка морально виправдовувала агресію або несправедливість «пасіонаріїв» у відношенні до національних меншин¹⁴¹.

В пострадянську епоху питання вибору громадянства перестає бути забороненим. Вільний виїзд за кордон людей різних віросповідань і переконань сьогодні не рідкість, а в міжнародному правовому просторі з'являються нові положення, пов'язані з необхідністю забезпечення державної і суспільної безпеки¹⁴². Нові космополіти усвідомлюють відмінності між своєю і чужою батьківщиною, але чужі не стають для них ворогами, а територія проживання різних народів сприймається як «загальна». Проте можна зауважити, що СРСР спочатку також був державою частково космополітичною.

Ідеї прибічників нового космополітизму не слід ігнорувати, босьогодні, як і раніше, навіть «холодна війна», а також розмежування Заходу і Сходу інтерпретуються в категоріях національного й інтернаціонального, а не глобального. Всесвітні, космополітичні відносини стали співзвучними з міжнародними. Поява Світової організації торгівлі, Світового банку, Міжнародного валютного фонду та інших структур трактувалося як інституціоналізація інтернаціоналізму, а не космополітизму, який прагнув би структурувати і впорядковувати глобалізований світ поза вузьких рамок національного і міжнародного. Однак інтернаціоналізм і космополітизм не можна вважати різними способами втілення однієї і тієї ж ідеї – об'єднання людства¹⁴³.

¹⁴⁰Гумилев Л. Н. Этногенез и биосфера Земли. Москва, 2001. 640 с.

¹⁴¹Бородой Ю. М. Этнические контакты и окружающая среда. *Природа*. 1981. № 9. С. 85.

¹⁴²Александров Л. Г. Правовые регуляторы советских послевоенных кампаний в прессе по борьбе с космополитизмом. *Знак: проблемное поле медиаобразования*. 2018. №3(29). С. 197–206.

¹⁴³ Бек У. Космополитическое мировоззрение. Москва : Центр исследований постиндустриального общества, 2008. С. 48.

Інтернаціоналізм – це світогляд і політика, що виражають збіг корінних інтересів різних держав, народів, класів, соціальних верств або груп. Дане поняття вживається в декількох значеннях. По-перше, як констатація наявності атрибутивних спільних рис у різних аспектах історичного процесу формування націй; по-друге, як вираження об'єктивного процесу зростаючого взаємозв'язку і взаємозалежності суспільств, що ґрунтується на пріоритеті загальних закономірностей розвитку всесвітнього соціуму; по-третє, як найважливіше, суттєве, притаманне національному, що повторюється в тих національних спільнотах, які інтернаціоналізм інтегрує.

Об'єктивною основою інтернаціоналізму є процес інтернаціоналізації виробництва, інформаційного обміну, науково-технічного і культурного розвитку. Саме його посиленням обумовлений поступовий глобальний поворот від переважання національної ворожнечі до міжнародного співробітництва. У XIX і XX століттях важливе значення мав інтернаціоналізм різних соціальних класів, які внесли свій вклад у його формування (інтернаціоналізм буржуазний, селянський та пролетарський).

Не вдаючись в розкриття особливостей означених видів інтернаціоналізму, принагідно відзначимо, що різного роду «перипетії» взаємодії інтернаціоналізму і космополітизму розглядаються у книзі видатного діяча соціал-демократичного руху, публіциста і літературного критика О. Потресова «Інтернаціоналізм і космополітизм: дві лінії демократичної політики»¹⁴⁴.

Інтернаціоналізм робітничого класу (пролетарський) обґрунтований і розроблений К. Марксом і його послідовниками. Він став ідейно-політичною базою ряду міжнародних об'єднань робітничих організацій – партій, профспілок, I, II і III Інтернаціоналів, Соцінтерну та ін. III Інтернаціонал (Комінтерн) надав пролетарському інтернаціоналу характер солідарності і взаємодії революційних робітничих організацій, що відкидали реформізм. У

¹⁴⁴Потресов А.Н. Интернационализм и космополитизм: Две линии демократической политики. Изд. 3-е. Москва : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2011. 88 с.

такій замкнутій системі пролетарського інтернаціоналізму була встановлена ієрархія, вершиною якої стала РКП(б) – ВКП(б) – КПРС. Цей інтернаціоналізм отримав розвиток в системі взаємовідносин країн «реального соціалізму», ідейно-політичною основою яких був проголошений соціалістичний інтернаціоналізм. Якщо пролетарський інтернаціоналізм використовувався для зміцнення гегемонії КПРС у міжнародному революційному русі, то на соціалістичний інтернаціоналізм спиралася гегемонія СРСР у світовій системі соціалізму.

На сучасному історичному етапі розвитку людства інтернаціоналізм знаходить вираження в об'єднанні зусиль держав і народів у боротьбі проти міжнародного тероризму, у розв'язанні регіональних військових конфліктів та екологічних проблем, глобальний характер яких передбачає спільні шляхи їх вирішення.

Як і інтернаціоналізм, так і космополітизм передбачають міжнародні контакти, проте вони видозмінюють їх. Так, космополітизм, відкриваючи і переміщуючи кордони, змінює місцями полярність взаємин між «нами» і «ними», а також у космополітичному ключі змінює зв'язок між державою, політикою та нацією.

Вищеозначене означає, що можна констатувати, що між поняттями «космополітизм» і «інтернаціоналізм» нема знаку рівності. Більше того, космополітичне світосприйняття несумісне з принципами інтернаціоналізму, бо воно дозволяє охопити зрушення в суспільно-політичних правилах, а також процес інтеграції держав, що розгортається за логікою усвідомлення глобальності. Принцип «або всередині, або зовні» (що підкреслює різницю між національним і міжнародним) замінюється принципом «і всередині, і зовні». Космополітичний підхід дозволяє виявити безліч просторових, тимчасових і практичних реальностей, підпорядкованих принципу «і те, й інше», до яких національний світогляд залишається сліпим¹⁴⁵.

¹⁴⁵ Бек У. Космополитическое мировоззрение. Москва : Центр исследований постиндустриального общества, 2008. С. 48.

Нагальною потребою, на думку У. Бека¹⁴⁶, стає розгляд національної держави і міжнародних відносин з космополітичної точки зору, яка загострює наше розуміння не тільки глобальної взаємозалежності, а й того, як вона позначається на національних державах. Стійкі вони або мінливі, денаціоналізуються/ренаціоналізуються або транснаціоналізуються в рамках глобальної взаємозалежності. Це відтепер відкрите питання, на яке можна і потрібно відповідати по-різному стосовно до конкретних умов.

В прагненні утвердитись у якості самостійного суб'єкта історії і зберегти національну культуру етнічні спільності нерідко вибирають шлях націоналізму, в якому вбачають спосіб протистояння космополітизму. Вихід із ситуації бачиться в озброєнні національного світогляду «оком космополітизму», що уникне небезпеки націоналістичного позначення «інших» як «варварів», відкрившись ззовні у відношенні до інших народів, а з середини – у відношенні до власних меншин. Можна сказати, що космополітизм стає реалістичним у тому випадку, коли виходить з визнання відмінностей, у тому числі й етнічних, коли відбувається «взаємопроникнення різноманітних стратегій сприйняття відмінностей»¹⁴⁷. Постає питання: яка роль у цьому процесі національних держав, які соціолог У. Бек трактує недосконалими, оскільки вони «структурно заперечують свою моральну відповідальність за права меншин та іноземців»¹⁴⁸.

Реалістичність космополітизму полягає і в тому, що він виступає інструментом реалізації національних інтересів на основі визнання різноманіття і різноманітності національних форм, механізму приведення національних устремлінь у відповідність з вимогами як загальносвітового, так і національного розвитку. Криза національних держав постійно потребує вирішення питання не тільки на національному, а й на міжнародному рівнях.

¹⁴⁶ Бек У. Космополитическое мировоззрение. Москва : Центр исследований постиндустриального общества, 2008. С. 49.

¹⁴⁷ Там самр, С. 93–94.

¹⁴⁸ Виноградов В.Д. Национальное и «космополитическое государство»: миф и реальность. *Вестник Санкт-Петербургского университета*. 2010. Вып. 2, С. 412.

Така тенденція призводить до узгодження дій однієї держави з діями інших, формування міжнародних відносин і становлення світового космополітичного суспільства та зміни світогляду: технократичного на космополітичний, який відтворить принципово іншу картину світоустрою третього тисячоліття. Такий світогляд дозволяє на основі нової картини світу усвідомити напрям і зміст нового етапу в розвитку людини та суспільства¹⁴⁹.

Можна погодитися з думкою У. Бека, що «революційне подолання національно-державного порядку мислиме тільки у якості встановлення космополітичного режиму, який етично, прагматично і політично здійснює самообґрунтування у формі самоздійснюваного пророцтва»¹⁵⁰. Дослідник виокремлює три можливих джерела самообґрунтування космополітичного суверенітету. Перше – розумне право, яке засноване на ідеях І. Канта, згідно яких космополітизм самообґрунтовується і здійснюється у формах правового конституціоналізму. Космополітичні принципи знаходять загальну обов’язковість відповідно з неакцентованим внутрішнім примусом. Друге джерело – правовий позитивізм, який, навпаки, передбачає, що принципові обґрунтування правових норм завжди виключені. Легітимність означеного режиму оцінюється за ступенем його емпіричної законності, яка залежить від конкретних обставин. Тобто, за таких умов космополітизм обґрунтовує себе сам. Третім джерелом є прагматизм, який виходить з того, що космополітичний режим самообґрунтовується завдяки можливості вирішувати глобальні проблеми. Якщо він виправдовує себе на практиці, то знаходить легітимність¹⁵¹.

Уявною діалектичною контрверзою космополітизму зазвичай виступає феномен патріотизму. Проте, в означеній парній позиції ці складові

¹⁴⁹ Бек У. *Перспективы: транснациональное государство*. 2015. С. 12. URL : <https://studopedia.info/3-17528.html>. (дата звернення: 20.01.2019).

¹⁵⁰ Бек У. *Власть и ее оппоненты в эпоху глобализма. Новая всемирно-политическая экономия* / Пер. с нем. А.Б. Григорьева, В.Д. Седельника; послесловие В.Г. Федотовой, Н.Н. Федотовой. Москва: Прогресс-Традиция; Издательский дом «Территория будущего» (Серия «Университетская библиотека Александра Погорельского»). 2007. с. 398.

¹⁵¹ Там само, С. 397–398.

є «нерівносильними», оскільки «патріотизм у своїх витоках має природну причетність до місця народження, виховане з дитинства почуття самобутності культурної традиції, зручний засіб ідентифікації себе з найближчим оточенням, а космополітизм – швидше за все, штучна побудова розумної думки, більш широка за масштабом, реалізувати яку доступно не всім і не завжди»¹⁵². Природне почуття патріотизму не вимагає раціонального обґрунтування і виражається у різноманітних релігійних, художніх, публіцистичних та інших формах. Варто погодитися з думкою Л. Александрова, що «проголошення себе космополітом не є безапеляційною декларацією відмови від Батьківщини, а швидше розумовий процес, що порівнює і зіставляє численні національні та культурні традиції у пошуку "загальних місць" у зоні плюралізму, в ситуації яскраво вираженої "інакшості"»¹⁵³. Дослідники відзначають, що природна любов до батьківщини, як первинної феноменологічної реальності життєвого світу особистості, закономірно розширюється у міру зростання духовної еволюції особистості (концентричними колами «рідний дім» – «мала батьківщина» – «батьківщина» – «людство») – поступово витісняється з сфери суспільної уваги. Її місце займає «вторинна здатність, що функціонально і релятивно розуміє патріотичність мас як їх готовність до реактивної мобілізації і солідаризації, афективна сприйнятливність (чуйність) на певні зовнішні стимули»¹⁵⁴.

Слушною є думка К. Апія, що космополітизм та патріотизм не є несумісними ідеями та взаємовиключними концепціями. Швидше, космополітизм вітає автономію і демократію й тому мусить поважати право «інших» жити всередині людства та зберігати самостійно створені культури,

¹⁵²Александров Л.Г. Космополитизм как теоретическое понятие и общественная позиция. *Знак: проблемное поле медиаобразования*. ФГБОУ ВО «ЧелГУ», 2011. №1(7). С. 93.

¹⁵³ Там само.

¹⁵⁴Малинкин А. Н. Патриотизм и социальные общности. *Социологический журнал*. 1999. № 3/4.

тобто «різні місцеві людські способи буття»¹⁵⁵. К. Апіа резюмує свою версію ліберального космополітизму наступним чином: «ліберальний космополітизм міг би висловити свою думку так: ми цінуємо різноманітність людських форм соціального та культурного життя; ми не хочемо, щоб усі стали частиною однорідної глобальної культури; і ми знаємо, що це означає, що будуть місцеві відмінності (як всередині, так і між державами) і в моральному кліматі. Поки ці відмінності відповідають певним загальним етичним обмеженням; поки політичні інститути поважають основні права людини – ми раді їх дозволити»¹⁵⁶.

Аналогічні соціальні процеси спостерігаються і в етнічних відносинах. Етнічна культура не гомогенна, а її ідентичність внутрішньо варіативна, тому цілком правомірно говорити про існування всередині етносу (в синхронічному та діяхронічному вимірах) життєздатних і постійно відтворюваних «соціоетологічних систем», в межах яких і формуються життєві зразки поведінки. Народи світу на своєму емпіричному досвіді зробили важливі повчальні висновки, репрезентовані в прислів'ях і приказках («якщо хочеш мати друга – будь ним» (болгар.), «Живи для людей, поживуть і люди для тебе» (рос.), «Платити добром за добро повинен кожен, але винагороджувати зло добром може тільки хороша людина» (тур.)), у яких виражаються цінності, які загальні для всього людства¹⁵⁷. Невирішеними труднощами є встановлення гносеологічної та моральної основ, на яких побудовані ці універсальні принципи, а також відображення практичної стратегії їх успішного та універсального впровадження.

Чим інтенсивніше проявляються глобальні процеси, тим актуальніше в культурі постає проблема формування патріотизму, який надає державі і суспільству цілісності та стійкості. Патріотизм має відношення до сутнісних аспектів людського буття, є важливою ознакою людини як суспільної істоти.

¹⁵⁵ Appiah K.A. *Cosmopolitan patriots*. In Martha Nussbaum & J. Cohen (Eds.), *For love of country: Debating the limits of patriotism*. Boston : Beacon Press. 1996. P. 24.

¹⁵⁶ Там само.

¹⁵⁷ *Национализм: словарь-справочник*. Москва, 1997.

Він, як зазначає український дослідник М. Кітов, ґрунтується на «громадянській солідарності, а тому є неодмінною передумовою консолідації суспільства, зміцнення державного устрою, забезпечення високої соціально-політичної стабільності, оптимального вирішення питань, що виникають в умовах сучасної соціальної трансформації»¹⁵⁸.

Принцип діалектичної єдності об'єктивного і суб'єктивного аспектів у змісті патріотизму обумовлений специфікою його функціонування. Не випадково в довідниковій літературі патріотизм визначають як суспільний і моральний принцип, що характеризує ставлення людини до своєї Батьківщини, яку не вибирають. Про це у своїй поезії писав В. Симоненко:

*«Можна все на світі, вибирати, сину,
Вибрати не можна тільки Батьківщину»*¹⁵⁹.

Інша видатна українська поетеса Л. Костенко цю приналежність до Батьківщини виразила словами:

*«І щось в мене таке велить
збіліти в гнів до сотого коліна!
І щось мені таке болить,
що це і є, напевно, Україна»*¹⁶⁰.

Формування патріотизму передбачає врахування об'єктивних чинників у цьому процесі й осмислення змісту патріотичних ідей, на основі яких здійснюється самовизначення особистості як носія патріотичної свідомості. Зазначимо, що неправомірно говорити про патріотичну свідомість безвідносно до суб'єкта. При цьому важливо з'ясувати: чи індивід є суб'єктом патріотичної діяльності, чи прихильником космополітичного

¹⁵⁸ Кітов М.Г. Сучасне розуміння патріотичного виховання. Формування особистості в умовах транзиту: монографія / В.Д. Гвоздецький, М.Ю. Зелінський, М.Г. Кітов, Н.А. Шип та інші. Київ : МП «Леся», 2015. С. 227.

¹⁵⁹ Симоненко В. Лебеді материнства. *Україно, нене моя!: Сповідь: поезії, писанки* / Упоряд. та прим. О. Є. Шевченка; Передм. Я. П. Гояна; Мал. та післямова Е.В.Біняшевського. Київ : Веселка, 1993. С. 226.

¹⁶⁰ Костенко Л. «І тільки злість буває геніальна» / *Україно, нене моя! Сповідь: поезії, писанки* / Упоряд. та прим. О. Є. Шевченка; Передм. Я.П. Гояна; Мал. та післямова Е.В.Біняшевського. – К.: Веселка, 1993. С. 111–112.

світосприймання. Головна ознака суб'єкта – наявність у нього мотивації, здатності до цілепокладання і волі до дії. Суб'єктом можуть виступати: особистість, соціальна група, класи й етноси (нації).

На особистісному рівні формами прояву патріотизму є патріотичні почуття, патріотичний світогляд, практична патріотична поведінка. Формування і розвиток патріотизму відбувається як усвідомлення суб'єктом соціокультурного середовища, свого місця в суспільстві та суспільної значущості своєї діяльності, її ставлення до Батьківщини. Саме у ставленні до Вітчизни людина ідентифікує себе як громадянина.

Патріотизм – феномен моральний. Він звернений до моральної самоідентифікації того чи іншого народу, формування його духовної культури. Патріотизм передбачає усвідомлення людиною своєї приналежності до свого етносу. У патріотичному почутті відбивається політичний, класовий аспекти, глибокий зв'язок з нацією. Якщо Вітчизна є і нацією (етнічною спільнотою), і державою (політичною системою), то природно, що на соціально-психологічному рівні складаються і національні почуття, і політичні умонастрої. Тільки в сукупності політичної та етнічної сторін патріотичне почуття набуває можливість відобразити Вітчизну (в її гармонійному зв'язку з людством), стати дієвим мотивом прогресивного розвитку суспільства.

Патріотизм має чимало спільного з націоналізмом, вони взаємопов'язані. Патріотична свідомість не відчужує себе від національних цінностей і реалій. Гносеологічні причини перетворення національного в націоналістичне, патріотизму в націоналізм кореняться в суперечливому відображенні такого складного об'єкта соціокультурної реальності, як Вітчизна (на різних рівнях самосвідомості соціально-етнічної спільності чи особистості). Можна простежити відмінність між означеними феноменами за

такими параметрами як рівень відокремлення, характер відокремлення, спосіб реалізації у політиці¹⁶¹.

В антропологічному контексті патріотизм за своєю сутністю є гуманістичним, він передбачає терпимість і повагу до проявів іншої національної самобутності. Націоналізм відрізняється нетерпимістю до проявів інонаціонального, до жорсткого і жорстокого тиску на осіб іншої національності. Однак, на думку І. Валлерстайна, відповіддю на «егоїстичний патріотизм» не може бути «самовдоволеній космополітизм», оскільки останній можна легко використати як для збереження, так і для скасування існуючих привілеїв. З точки зору науковця, правильним є підтримка сил, готових зруйнувати існуючу нерівність і сприяти створенню більш егалітарного світу: «Необхідна куди складніша позиція, яку можна було б використовувати для захисту прав групи слабких навіть при зміні параметрів боротьби на політичній арені»¹⁶². Що стосується космополітизму, то нам «потрібно знати, що ми живемо у світі, який відрізняється крайньою нерівністю, а це значить, що наслідки дій «громадян світу» дуже різні в залежності від місця і часу. У політично і економічно сильних завжди є можливість вибору між агресивною ворожістю до слабких і великодушним прийняттям «відмінності». Однак, «сильні» в будь-якому випадку залишаються у становищі гегемона¹⁶³. Тому І. Валлерстайн пропонує розрізняти «націоналізм пригноблених і гнобителів і давати їм різні оцінки»¹⁶⁴. виправдовуючи націоналізм як єдину можливість «зламати» статус-кво «золотого мільярда», І. Валлерстайн стверджує, що чи не єдина можливість для «слабких» хоча б частково виправити своє становище – це наполягати на принципах групового рівності. Для цього вони вимушені

¹⁶¹Иванова С.Ю. Патриотизм в культуре современной России. Автореф. ... дис. ... д. филос. наук Спец. 09.00.13 Религиоведение, философская антропология, философия культуры. Ставрополь. 2004. URL: <http://cheloveknauka.com/patriotizm-v-kulture-sovremennoy-rossii>

¹⁶²Валлерстайн И. Ни патриотизм, ни космополитизм. *Логос*. № 2(53). 2006. С. 127.

¹⁶³Там само.

¹⁶⁴Там само, С. 126.

будуть активізувати групову свідомість у формі етнічного самоствердження та націоналізму.

У кожного громадянина є свої потреби, інтереси, але їх успішна реалізація неможлива у відриві від реалізації національних інтересів. В умовах сучасної України в систему національних інтересів можуть бути включені: захист цивілізаційної ідентичності, національної самобутності, соціокультурних цінностей, етносоціальних архетипів українського соціуму; збереження культури; розвиток науки і освіти. В українській культурній традиції досягнення зазначеного є патріотизм.

Формування свідомого громадянина, патріота можливе для людини з високими особистісними якостями й рисами характеру, світоглядом і способом мислення, почуттями, вчинками та поведінкою, спрямованими на саморозвиток та розвиток демократичного громадянського суспільства¹⁶⁵. Сьогодні патріоти в Україні – це ті, що не шкодують життя за рідну землю, це добровольчі та волонтерські рухи на Сході України, які майже щодня доводять, що громадянське суспільство є більш зрілим та відповідальним, аніж більшість політиків. Це світлий бік нашого буття. Але треба бути відвертими і казати про темний бік буття сучасної України¹⁶⁶.

Починаючи з 90-х років серед молоді нашої держави спостерігається різке падіння моралі, зниження рівня патріотизму. За результатами дослідження Інституту Горшеніна, майже половина української молоді не вважає себе патріотами, а 54, 6 % молодих українців не пишаються тим, що є громадянами України. Це найгірший показник серед молоді країн СНД¹⁶⁷.

¹⁶⁵ Патріотизм у розумінні сучасної молоді. Результати соціологічного дослідження, проведеного у квітні–травні 2012 року. Херсон, 2012.URL : http://unalib.ks.ua/files/unalib/File/professionals/Pidvedennya_pidcymkiv_sociolog_doslid.pdf

¹⁶⁶ Справжня сучасна Україна – це патріоти, які не шкодують життя за рідну землю. URL: <https://uainfo.org/blognews/1440405052--spravzhnya-suchasna-ukrayina---tse-patrioti-yaki-ne-shkoduyut.html>.

¹⁶⁷ Патріотизм у розумінні сучасної молоді. Результати соціологічного дослідження, проведеного у квітні–травні 2012 року. Херсон, 2012.URL : http://unalib.ks.ua/files/unalib/File/professionals/Pidvedennya_pidcymkiv_sociolog_doslid.pdf

Така ситуація пов'язана, у першу чергу, зі змінами у політичному та економічному житті країни, які негативно позначилися на всіх формах виробництва, розвитку нації, культури, освіти, систем виховання молоді. Гострота проблем виховання молодого покоління викликана низкою причин. «Сьогодні ми часто стикаємося з відкритою пропагандою аморальності, культу насилля, індивідуалізму і прагматизму. Зростають масштаби хабарництва, корупції, зухвалого й цинічного ігнорування законодавства з боку представників «еліт» і олігархів. Поглиблення ворожнечі, ненависті, демагогії, девальвації духовних надбань народу, моральний занепад суспільства виливаються у катастрофічні наслідки: підвищення рівня злочинності, збільшення самогубств, кількості розлучень, виникнення нових форм узалежнення (телевізійної, комп'ютерної, ігрової тощо). Учасники парламентських слухань «Стан суспільної моралі в Україні» (09 листопада 2011 р.) з великою тривогою відзначали, що в останні роки слово «мораль» втратило значення. Його замінило слово «успіх». Успіх будь-якою ціною. Є чимало людей, для яких аргументом виступають лише сила та гроші. Прогресує бездуховність. Починаючи з часів сумнозвісної «перебудови», предметом інтересу наших сучасників стала раніше стримувана масова культура і, насамперед, у жанрах кіно- та відеофільмів – еротики, трилерів, мильних опер, бестселерів багаторічної давності, значна частина яких заборонена у західних країнах. Американізація, вестернізація, наступ «кітчевої» масової культури призвів до фактично повної «окупації» вітчизняного кінопрокату, телебачення, до спотворення здобутків світової культури і почав поглинати інтерес до національної культури, який тільки-но пробудився»¹⁶⁸.

Значний вплив на зниження рівня патріотизму серед молоді мають: відсутність національної ідеї, складне історичне минуле України, низький

¹⁶⁸ Формування особистості в умовах транзиту: монографія / В.Д. Гвоздецький, М.Ю. Зелінський, М.Г. Кітов, Н.А. Шип та інші. Київ : МП «Леся», 2015. С. 4–5.

рівень впевненості у завтрашньому дні, втрата моральних цінностей¹⁶⁹. Тому, що всі роки незалежності чиновники в Україні відносились до культури як до прислуги офіціозу, агітпрому для певного ідеологічного сегмента. І нині немає ніякої модернізаційної стратегії розвитку культури. Ніякої стратегії формування сучасної української ідентичності на базі нової постколоніальної культури та представлення України в світі на основі цієї нової ідентичності. Завдяки відсутності культурної стратегії країна продовжує занурюватися у гуманітарну кому. Як результат – відсутність України в європейському культурному просторі, втрата Криму та події на Донбасі.

На фоні зазначеного проголошується нова культурна політика країни, пріоритет якої – допомога українським військовим та антитерористичній операції. Всі кошти будуть йти на державні заходи, офіційні урочистості або пам'ятні дати, а решта – лише на ті заходи, які сприяють бійцям АТО (згодом переформатовано на ООС – операція об'єднаних сил) й проведенню ООС. Вважається, що скінчиться війна, ми переможемо й знову будемо фінансувати звичайні концерти. У Міністерстві культури офіційно повідомили про фінансування здебільшого тих мистецьких заходів, які пов'язані з підтримкою військових¹⁷⁰. Отже, на культуру чекає безгрошів'я споживачів, які раніше купували книжки, ходили на концерти, майстер-класи. Держава збирає податки в силовій манері, заганняючи країну в труну. Вся надія на українців, які багато років виживають у культурному й економічному «підпіллі». Вони й цього разу вистоять.

Також створено координаційну раду «Зброя культури» (консультативно-дорадчий орган при Міністерстві культури України) для організації заходів у зоні ООС. До неї увійшли близько 30 митців і громадських діячів та бійці Національної гвардії, добровольчих батальйонів і

¹⁶⁹ Патріотизм у розумінні сучасної молоді. Результати соціологічного дослідження, проведеного у квітні–травні 2012 року. Херсон. URL : http://unalib.ks.ua/files/unalib/File/professionals/Pidvedennya_pidcymkiv_sociolog_doslid..pdf

¹⁷⁰ Котвіцька К. «Надмірний патріотизм» Кириленка [Електронний ресурс] / Катерина Котвіцька // Україна молода, 2015. № 25 від 20 лютого. URL: <http://www.umoloda.kiev.ua/number/2612/164/>.

Збройних сил України. Усі митці, артисти, поети, культурні діячі, які їздять чи прагнуть їздити в зону ООС, об'єдналися в одну координаційну раду. Це зроблено для того, щоб не їздити в одні й ті самі місця, а охопити все – і передову, і госпіталі, і великі збірні пункти. Це їхня участь в ООС. Учасники такої координаційної ради контролюватимуть розподіл коштів на мистецькі заходи, пов'язані з ООС. Загалом це близько 14 мільйонів гривень. 90% коштів підуть винятково на культурно-мистецькі заходи сприяння бійцям АТО/ООС¹⁷¹. Які саме відбуватимуться події і де – вирішуватиме означена мистецька рада.

На перший погляд, патріотичність і спрямування всіх сил на війну видається важливим культурним внеском. З іншого боку, маємо збільшення прірви між культурою європейського простору та українською культурою. Маємо всі шанси бути ізольованими від загальномистецьких тенденцій, застигнути та знову загальмувати й без того повільне входження у світовий арт-простір. У зв'язку з цим, важливо частину ресурсів Міністерства культури спрямувати на активну співпрацю з європейською культурною спільнотою, залучати митців та перекладачів до отримання грантів та стипендій, показувати за кордоном нову, демократичну Україну та її нову культуру, позбавлену «шароварщини» з присмаком посттоталітаризму та «вишиванківщини», як парламентський атрибут наших «депутатів-патріотів»¹⁷². Вдягання вишиванки вже давно стало елементом спекулятивного патріотизму і для різновекторних президентів, і для безпринципних урядовців, і для цинічних олігархів. Її одягання не тільки не забороняється, а навіть заохочується.

Саме тому необхідним та своєчасним є систематизація космополітичних орієнтацій, принципів та позицій у цілісну політичну ідеологію. Космополітизм спростовує ідею про те, що солідарність концептуальна винятково в межах національної держави. У космополітизмі

¹⁷¹Там само.

¹⁷² Павлів В. Український патріотизм. Maid in USSR. URL: http://zaxid.net/news/showNews.do?ukrayinskiy_patriotizm_made_in_uzzr&objectId=1287154

розкривається постнаціональність, транснаціональність і глобальність. Космополітична тенденція проявляється як внутрішня вимога, як потреба національних спільнот у взаємозближенні. Сучасна форма космополітизму уособлює вищий щабель розвитку національної ідеї народу, інтереси якого виходять за межі власної етнічної території. Космополітичний світогляд лише на словах заперечує національність, а насправді стверджує її. Він виріс із національного, а тому є не так загальнолюдським, як національним витвором. Глибокий екзистенціальний характер національного проявляється в тому, що всі космополіти мають національне обличчя, навіть якщо вони цього не усвідомлюють. А тому національне слід визнати органічною складовою частиною загальнолюдського.

Як особливий тип світовідчуття, космополітизм закономірно виникає в кризові або перехідні періоди розвитку культури, будучи її породженням. Саме на стику культури і цивілізації в явній формі проявляється амбівалентна, суперечлива природа суспільного розвитку, глобалізації та автаркії, космополітизму і патріотизму. У міру наростання глобалізації космополітизм набирає силу як новий тип світогляду.

2.2. Космополітичний світогляд як комбінаторика глобального/локального, універсального/партикулярного.

Процеси глобалізації прискорюють виникнення нового способу організації соціального життя, що в теоретичному плані призводить до формування нового світоглядного конструкту, виникнення якого ускладнює діалектику загальнолюдського, національного та індивідуального в оціночно-пояснювальній, орієнтаційно-інтегративній і мотиваційно-спонукальній підсистемах світогляду на всіх рівнях його репрезентації. Слід звернути увагу, що поняття «глобальне» і його похідне – «глобалізація» мають багато інтерпретацій та неоднозначність трактування. Однією з найповніших добірок різних наявних на сьогодні концепцій глобалізації і розуміння

терміну «глобальне» є праця зарубіжних дослідників «Глобалізація і глобальна історія»¹⁷³. На думку авторів зазначеної книги, глобалізація розпочалася ще в Стародавньому світі. Вони також розглядають означений процес у Стародавньому Єгипті та Месопотамії, в епоху еллінізму і в Римській імперії. Дехто вважає, що процес глобалізації розпочався близько 8 000 років тому (Р. Вескот)¹⁷⁴. Можна виокремити дві основні лінії трактування феномена глобалізації. Відомими їх представниками є І. Валлерстайн і А. Франк. Так, для І. Валлерстайна, єдина світова історія розпочинається з XVI століття¹⁷⁵. Для А. Франка вона з самого початку була структурована і системно організована та налічує не менше 5 000 років¹⁷⁶. Хоча згодом, у співавторстві з В. Томпсоном¹⁷⁷, він уточнив свою аргументацію. Проте, його думка, що глобалізація – це процес, який розгортається декілька тисячоліть, а єдина світова система виникла з початком розгортання цього процесу – залишилася незмінною.

Тема глобалізації в останні десятиліття стала однією з ключових та дискусійних проблем. У науковий обіг поняття «глобалізація» запровадив американський економіст Т. Левіт у 80-х роках минулого століття. Він означив суть глобалізації як злиття ринків окремих товарів, що виробляються транснаціональними корпораціями¹⁷⁸. Схожої позиції дотримується і японський економіст К. Оме. На його думку, вирішальними учасниками процесу глобалізації є глобальні корпорації, що нівелюють політику національних держав.

¹⁷³Globalization and Global History. Edited by Barry K.Gills and William R.Thompson. London and New York : Routledge, 2006. 306 p. URL :<http://opac.lib.idu.ac.id/unhan-ebook/assets/uploads/files/951c7-046.globalization-and-global-history.pdf>.

¹⁷⁴Wescott R.W.Comparing Civilizations. An Unconsensual View on CultureHistory. Atherton, 2000. P. 128.

¹⁷⁵Wallerstein I.Unthinking Social Sciences. London, 1995. 304 p.

¹⁷⁶Frank A.G.The Bronze Age World System and its Cycles // Current Anthropology. 1993. № 34. P. 383–413.

¹⁷⁷Frank A.G., Thompson W.R.Bronze Age Economic Expansion and Contraction Revisited // Journal of World History. 2005. № 16 (2). P. 115 – 172; GlobalizationandGlobalHistory. P. 139–162.

¹⁷⁸Новосельцева Г. Б. Трансформация государственного регулирования современной экономики. Москва : Экономические науки,2006. С. 77.

Аналіз дискурсів стосовно глобалізації виявляє чотири напрями: гіперглобалістів, скептиків, трансформістів і консерваторів. Розглядаючи ці напрями, сучасна дослідниця О. Копієвська зазначає, що «гіперглобалісти (Дж. Сорос, К. Омає, П. Дракер) називають суверенітет віджилою формою і, відштовхуючись від неоліберальної ідеології, стверджують, що розвиток всесвітніх інститутів управління провіщає кінець національної держави. Скептики вважають державні інститути надійними творцями інтернаціоналізації економіки. Трансформісти ж проголошують глобалізацію новим феноменом, рушійною силою нового світового порядку. Консерватори аргументують вічне існування національної держави заради підтримки національної ідентичності, а глобальні та макрорегіональні інститути – інструментами державної дипломатії»¹⁷⁹.

Глобалізація пов'язується з реалізацією прав людини. Цей процес здійснюється двома способами. Один з них постає ліберальним, інший – транснаціональним підходами¹⁸⁰. Ліберальний підхід ґрунтується на тому, що лібералізація світової економіки і глобалізація сприяють інституалізації універсальних прав людини, тому що глобальне поширення ринкових механізмів неодмінно супроводжується поширенням влади закону і демократичної культури, а введення сучасного способу виробництва руйнує традиційні соціальні структури общинного типу, в яких права раціонального індивіда «приносяться в жертву» колективному обов'язку.

Транснаціональний підхід визнає «нерівний характер глобалізації, проте сприяє реалізації універсальної людяності. Хоча глобалізація і призводить до зростання нерівності, вона, тим не менш, сприяє формуванню нових географічних просторів і розвитку транснаціональних політичних інститутів прав людини, що, в свою чергу, створює основу для світового громадянства. Космополітичний підхід ставить під сумнів прийнятий за

¹⁷⁹Копієвська О. Р.Трансформаційні процеси в культурі сучасної України : монографія. Київ : НАКККиМ, 2014. С. 50.

¹⁸⁰ Beck U. The Cosmopolitan Vision, Cambridge, UK/Malden, MA : Polity Press. 2006. 201p.

аксіому зв'язок між транснаціональною міграцією та реалізацією людяності, вказуючи на амбівалентність процесів космополітизації»¹⁸¹.

Головний двигун глобалізації – вільний обмін товарами, капіталами, маніпуляція свідомістю – стикається з локальним опором окремих культур, які хочуть зберегти свої архетипи, коди і традиції¹⁸². Тому глобалізацію прийнято описувати як складний процес діалектики глобального і локального, поєднання тенденцій гетерогенності і гомогенності, що закріплено в терміні «глокалізація», запропонованому англійським соціологом Р. Робертсоном¹⁸³. Глокалізація як поняття постглобалізаційне виникло у відповідь на труднощі в поясненні соціальних змін у руслі глобалізаційних концепцій.

Осмилюючи глобалізацію, Р. Робертсон розглядає її як декілька емпірично фіксованих різнорідних змін, що об'єднані логікою переструктурування світу в єдиний соціальний і культурний простір. Він виокремлює п'ять етапів культурних трансформацій, зумовлених глобалізацією: зачатковий, початковий, етап злету, боротьби за гегемонію та етап невизначеності. Всі означені етапи характеризуються специфічними потребами та інтересами різноманітних груп, причетних до культурного життя. Поява та діяльність таких стейкхолдерів спричинена економічними, політичними, соціальними, культурними й духовними факторами. Вихідним пунктом запропонованої Р. Робертсоном концепції є постулювання тези про реальне функціонування «глобального людського стану», історичним носієм якого є індивіди, нації, суспільства, міжнародна система і людство загалом. «Культурна глобалізація, у розумінні науковця, постає як соцієтальна одиниця, що характеризується національними (локальними) ознаками»¹⁸⁴. На думку Р. Робертсона, глобалізація завжди пов'язана з локалізацією і роль

¹⁸¹ Бек У. Космополитическое мировоззрение. Москва : Центр исследований постиндустриального общества, 2008. 336 с.

¹⁸² Чумаков А.Н. Глобализация и космополитизм в контексте современности. *Вопросы философии*. 2009. № 1. С. 33.

¹⁸³ Гезалов А.А. Глобализация и мировоззрение. *Вопросы философии*. 2012. № 7. С. 167–169.

¹⁸⁴ Теория культуры URL ::<http://www.libma.ru/kulturologija>. (дата звернення: 15.06.2021)

локального в добу глобалізації тільки посилюється. До прикладу, концерн «Coca-Cola» вважає своєю стратегією «глобальну локалізацію». Звичайно, йдеться не про те, щоб усюди в світі будувати фабрики, а про те, щоб стати частиною тієї чи іншої культури. Підприємницька стратегія, значення якої зростає в ході практичної глобалізації, називається «локалізмом». Локалізм при цьому не обов'язково буде (чи повинен) базуватися на традиції. Тобто, якщо вдало оновити локальне й розмістити його глобально, то відбудеться відродження локального без опори на традицію.

Глобальне не протистоїть локальному. Те, що часто називають локальним, по суті, є частина глобального і, навпаки, те, що виявляє себе глобальним, може мати локальне походження і динаміку розгортання. Р. Робертсон, аналізуючи сучасну глобальність, вказує на інституціоналізацію процесу глобального творіння локального, починаючи від дрібних націоналізмів з однаковими ознаками до поширення субурбанізації у всьому світі. Локальності сучасного світу створюються діями формальних міжнародних інституцій, які культивують «партикулярне» єднання у дусі повернення до автентики у масштабах всього світу¹⁸⁵. Підхід Р. Робертсона використав У. Бек, який сформулював концепцію «транснаціонального соціального простору»¹⁸⁶, що включає транснаціональні корпорації, міжнародні компанії, фінансові інститути, етнічні діаспори, релігійні рухи і т.д. Ці транснаціональні утворення знаходяться у більш вигідному становищі, перерозподіляючи у свою користь владні повноваження, оскільки не пов'язані, на відміну від національних держав, умовами міжнародних договорів і конвенцій. Глобальні виробництво і збут формують глобального споживача – «громадянина світу»¹⁸⁷.

¹⁸⁵ Robertson R. Globalization: Social Theory and Global Culture. SAGE. 1992. 224 p.

¹⁸⁶ Бек У. Космополитическое мировоззрение. Москва : Центр исследований постиндустриального общества, 2008. 336 с.

¹⁸⁷ Социология: Энциклопедия / Сост. А.А. Грицанов, В.Л. Абушенко, Г.М. Евелькин, Г.Н. Соколова, О.В. Терещенко. Минск : Книжный Дом, 2003. С. 226.

Глобалізація штучно гомогенізує суспільство, нівелюючи різноманітність окремих національних культур, сприяє виникненню монокультурного світу, більше того, руйнує базові основи національних культур, формує тип людини з космополітичним мисленням, що нігілістично відноситься до цінностей власної культури, тобто «громадянина світу», для якого національне не є атрибутом сакральності. Глобалізація надзвичайно проблематизує буття національних культур, продукуючи суперечливі процеси їх розвитку та збереження. На ідеологічному рівні це знаходить вияв у альтернативних стратегіях космополітизму, що дотримується принципу культурної уніфікації та нівелювання культурних відмінностей, і мультикультуралізму, у якому знайдуть своє місце різні культури¹⁸⁸. Тому виникла потреба у відновленні рівноваги між єдністю і різноманітністю існуючих культур. Суспільство потребує нової світоглядної та ідеологічної позиції.

Якщо зосередитися на особливостях ідеології космополітизму або на осмисленні того, що в світі без кордонів космополітичний підхід потрібен з точки зору епістемології, відкривається нове поле для дискусії щодо правдивості позицій прихильників і противників цієї ідеології. Космополітичні реалії початку XXI століття вимагають виробити новий «синтаксис», а саме – «синтаксис» космополітичної дійсності.

Космополітичний світогляд необхідний як важлива умова вивчення процесу «розмежування» кордонів, який пробуджує «неонаціональний рефлекс», що знову і знову примушує вибудовувати бар'єри між державами. Відповіді на питання «навіщо» і «чому» можна знайти тільки в умовах взаємодії та міжнародного співробітництва. Однак космополітичний реалізм включає й інші питання негуманних взаємин, коли кордони між «нами» і «ними» втрачають виразність. Як зазначає У. Бек, «в епоху Першої модерніти космополітизм розумівся лише розумом, але не в якості життєвого досвіду.

¹⁸⁸ Саракун Л. П., Драпогуз В.П. Космополітизм як альтернативна світоглядна парадигма усвідомлення світоустрою XXI сторіччя. *Totallogy-XXI. Постнекласичні дослідження*, 2017. № 34. С. 119–131.

Націоналізм же, навпаки, володів серцями людей». Далі він зазначає, що «в умовах Другої модерніти ця двоїстість сприйняття є перевернутою. Космополітизмом пронизане повсякденне життя в своїх побутових проявах; але націоналістичні поняття продовжують майже з колишньою частотою відвідувати голови людей, не кажучи вже про їх присутність в теоріях і дослідницькій практиці суспільних наук»¹⁸⁹.

Примітним є той факт, що у просторі транснаціональних відносин етнічне й космополітичне взаємопов'язані. Цей зв'язок виявляється повсюдно. Коли космополітичний світогляд не відповідає запитам етнічного розвитку, то у дію вступають чинники локального характеру, які покликані захистити національне від негативного впливу космополітизації. Наявне і протистояння тенденціям універсалізму, наслідком чого є утвердження гомогенності й локалізму, пов'язаного зі збереженням гетерогенності. Поява і утвердження схожих рис нашоується на опір з боку локального, що прагне до збереження національної специфіки, у наслідок чого воно стає вирішальним чинником розвитку, особливо за наявності дискримінацій і нехтування національними інтересами.

В перспективі, на думку Дж. Деланті¹⁹⁰, космополітична ідея не може бути ототожнена лише з умовою плюралізму та вподобань людей. Натомість вона більше стосується відкритості та соціальних трансформаційних стратегій. Іншими словами, варто відкинути центральну ідею націоналізму та партикуляризму, яка виступає бар'єром проти реалізації космополітичних стратегій, що заохочують відкритість світу, визнання та спільне життя без державних, етнічних та національних обмежень. Більше того, космополітизм гарантує ширше бачення альтернативного суспільства. Він спростовує ідею про те, що солідарність концептуальна винятково в межах національної держави.

¹⁸⁹ Бек У. Космополитическое мировоззрение. Москва : Центр исследований постиндустриального общества, 2008. С. 26.

¹⁹⁰ Delanty G. The Cosmopolitan Imagination: Critical Cosmopolitanism and Social Theory. *The British Journal of Sociology*. 2006. 57 (1) С.39.

Аналізуючи космополітичний світогляд, У. Бек вказує на відмінність між космополітизмом і космополітизацією. «Таке розрізнення призводить до заперечення тези, що космополітизм – це свідомий і добровільний вибір, причому нерідко зроблений елітою. Поняття «космополітизації» покликане привернути увагу до того, що прийняття космополітизму – це перш за все, результат вимушеного вибору або побічний наслідок несвідомих рішень. Вибір статусу «чужака» або «негромадянина», як правило, не буває добровільним. Його набувають за гострої необхідності, у результаті політичних репресій або загрози голоду. В інших випадках космополітизм перетинає кордони подібно безбілетникам»¹⁹¹. Розвиваючи цю тезу У. Бека, дослідник А. Кузнецов констатує, що індивідуальне існування людини «стає частиною іншого світу, інших культур, релігій, історій і глобальних взаємних залежностей, хоча він не розуміє або відкрито не бажає цього»¹⁹². І далі він зазначає, що рішення вступити в політичну сферу, яка була б ширше локальної, іноді приймається на дозвіллі, але частіше обумовлено об'єктивними обставинами. Тобто, космополітизм у кантівському сенсі, передбачає щось активне, а саме – впорядкування світу¹⁹³. У зв'язку з цим ідеї космополітизму зосереджуються на двох принципах справедливості: по-перше, існує космополітична справедливість щодо «відносного розподілу товарів і послуг»¹⁹⁴. Іншими словами, коли йдеться про розподіл ресурсів аргумент щодо справедливості базується на індивідуалізмі замість націоналізму, груповому чи етнічному союзи (партикуляризмі). Наприклад, одна космополітична ідея підтримує справедливий і рівний розподіл ресурсів (товарів чи послуг) між корінним населенням та мігрантами, незалежно від

¹⁹¹БекУ. Космополитическоемировоззрение. Москва : Центр исследований постиндустриального общества, 2008. С. 26–27.

¹⁹²Кузнецов А.М. Глобализация или космополитизация: об одном дискурсе современной западноевропейской социологии. *СОЦИС*, 2014. № 12. С. 12–20.

¹⁹³Там само.

¹⁹⁴Beitz C.R. Cosmopolitanism and Global Justice. *The Journal of Ethics*. 2005. 9. P. 11–27. Springer.; Held D. Globalization, Corporate Practice and Cosmopolitan Social Standards. *Contemporary Political Theory*. 2002. 1 (1). P. 59–78.; McGrew A. Cosmopolitanism and Global Justice. *The International Studies Association of Ritsumeikan University: Ritsumeikan Annual Review of International Studies*. 2004. 3. P. 1–17.

приналежності їх до певної соціальної групи чи етнічної ідентичності. Інша ідея космополітизму фокусується на принципах справедливості щодо «нікого не залишати позаду», суспільного добробуту та щастя особистості. Цей тип справедливості виходить за рамки розподілу ресурсів як засобу справедливості та підкреслює зміст культури національних держав¹⁹⁵ щодо відкритості та включеності.

Космополітизація, навпаки, зосереджує нашу увагу на неконтрольованих подіях, що відбуваються з нами. Це свідчить про те, що космополітизм деформований (У. Бек). Та обставина, що реально існуючий космополітизм не є щось досягнуте у боротьбі, його не вибирають, що він не приходить у світ разом з прогресом, а є щось спотворене і профановане, закамуюфльоване багатьма побічними ефектами, – це важлива і принципова риса космополітичного реалізму. Згаданий вище космополітизм, навпаки, виходить з почуття причетності до великого загальнолюдського цивілізаційного експерименту – з власними культурними символами і особливими засобами протистояння глобальним загрозам.

Аналогічний підхід знаходимо в соціології, яка відзначає неготовність і нездатність національної спільноти відповідати вимогам і ризикам глобалізованої сучасності. Під впливом існуючих тенденцій національне втрачає свої початкові риси і значення та вимагає свого нового усвідомлення. Космополітична ідентичність акцентує увагу не на відмінності, а на способах взаємодії відмінностей – засадах принципів не виключення, а включення.

Виникає питання: за яких умов, в яких межах і ким саме певні принципи космополітизму так чи інакше впроваджуються в практику, стають тим самим реальністю? У методологічному ключі це питання може бути вирішене в рамках теорії «глобального соціального ризику». У міру зростаючого визнання ризиків, що викликані глобальною взаємозалежністю, міцніє і спонукання прийти до космополітичних варіантів відповіді на них.

¹⁹⁵Papastergiadis N. *Cosmopolitanism and Culture*. Cambridge, England: Polity Press. 2012vii, 229 p.

Виникнення космополітичного світовідчуття викликано знеціненням цінностей національної культури та заміна їх цінностями різноманітних локальних культур, що забезпечує світовідчуття космополіта, яке можна назвати універсальним.

Терміни «космополітизм», «універсальність» і «глобальність» часто використовуються дослідниками в одному смисловому контексті, оскільки рівною мірою характеризують процеси, що відбуваються в сучасному світі. Однак незважаючи на те, що семантично ці поняття перетинаються, їх не варто ототожнювати. «Глобальне» і «універсальне» – це терміни однакові за обсягом, оскільки охоплюють все людство загалом, але різні за змістом, тому що характеризують різні властивості цілого: стійкість і мінливість. «Глобальне» являє собою систему зв'язків, що охоплює увесь світ. Її становлення відбувалося історично і поступово. У свою чергу, «універсальне» фіксує загальні риси, що характерні для всього людства, незалежно від епохи та їх приналежності до тієї чи іншої культури. Це поняття «існує протягом усього часу існування виду *homo sapiens*. Глобальне – це реальність, яка формувалася у міру того, як складалася єдина система зв'язків, що охоплює "світ людей". Універсальне – це реальність початкова й інваріант людської історії»¹⁹⁶. Безпосередній прояв універсального – це, у першу чергу, базові психофізіологічні потреби людини, а також потреба в упорядкуванні навколишньої дійсності та власного досвіду. Останнього вона може досягнути тоді, коли буде вироблено певний підхід до вирішення ключових проблем – протиріч людського існування (між людиною та природою, індивідом і соціумом, традиційною та інноваційною складовими культури)¹⁹⁷. Завдяки їх рішенню може бути створена система світоглядної екзистенційної орієнтації, що допоможе зрозуміти людині сенс існування. Примітно, що потреба людини в знаходженні сенсу має потужний вплив на

¹⁹⁶Цивилизационные вызовы во всемирно-исторической перспективе. Коллективная монография / Под общ. ред. О.В. Воробьевой. Москва : Аквилон, 2018. С. 16.

¹⁹⁷Шемакин Я.Г. Европа и Латинская Америка: Взаимодействие цивилизаций в контексте всемирной истории. Москва : Наука, 2001. 391 с.

інші вітальні потреби. І коли при першій зустрічі представників якісно різних, віддалених одна від одної традицій проявляється спільність їх корінних вітальних потреб, то первинне усвідомлення цієї спільності має фундаментальне духовне значення. Екзистенційні орієнтації закріплюються у певній системі ціннісних орієнтацій. «Різні культури по-різному підходять до вирішення ключових екзистенційних проблем. Власне, кожна з них в одній зі своїх іпостасей є конкретною інтерпретацією універсального виміру людської природи. В ході історії та чи інша культура або «коаліція культур» (К. Леві-Строс), цивілізація, може стати фактором глобального масштабу, що впливає на все людство»¹⁹⁸.

Науковці Д. Несбіт і П. Ебурдін в книзі «Що нас чекає в 90-і роки? Мегатенденції: Рік 2000», присвячуючи окрему главу проблемі універсального способу життя і культурному націоналізму, що протистойть йому, висловлюються про те, «що світ стає космополітичним»¹⁹⁹. Механізми універсалізації культури в контексті космополітизації призводять до об'єднання різноманіття в єдності. Можна погодитися з думкою В. Діанової, яка в доповіді на міжнародній конференції «Мистецтво і цивілізаційна ідентичність (досвід функціонального аналізу кризових ситуацій в мистецтві і соціумі)» відзначила, що поняття «космополіт» доцільно визначати, виходячи з наявності і повноти поєднання цінностей різних культур, національних традицій, різних регіональних просторів²⁰⁰. Тим самим космополіт постає як суб'єкт, що поєднує в своєму світовідчутті безліч людських вимірів і тим самим здатний зрозуміти індивідуальну своєрідність тих, хто вважав за краще зберегти свою національну або етнічну самобутність. «З такої точки зору у реально існуючого етнічного різноманіття немає тієї істинної цінності, на яку сам універсалізм претендує.

¹⁹⁸Цивилизационные вызовы во всемирно-исторической перспективе. Коллективная монография / Под общ. ред. О.В. Воробьевой. Москва : Аквилон, 2018. С. 18.

¹⁹⁹ Несбитт Д., Эбурдин П. Что нас ждет в 90-е годы? Мегатенденции: Год 2000. Десять новых направлений на 90-е годы. Москва, 1992. С. 135.

²⁰⁰Дианова В. М. Космополитизм в эпоху глобализации. *Вопросы культурологи*, 2007. № 1. С. 11.

Зобов'язання поважати розходження не підтверджується; виявляється, що всі ми у кінцевому рахунку в рівній мірі є людьми, які претендують на рівні права. У випадках конфлікту, коли етнічне розмаїття ставить універсальні цінності під сумнів, ми повинні відстоювати універсалізм перед обличчям партикуляризму»²⁰¹. Показово, що ні універсалізм, ні партикуляризм не відкидають цінність прав людини, адже обидві сторони протистояння у тому чи іншому сенсі виходять з позицій людиноцентризму.

У своїй вже згаданій раніше праці «Космополітизм: Етика у Світі незнайомих», зокрема у главі «Контркосмополіти», К. Аппія обговорює реакцію нео-фундаменталістів, християн, мусульман та інших на космополітичні виклики. Він констатує: «Якщо космополітизм – це універсальність у поєднанні з відмінностями, то існує ймовірність виникнення іншого виду "ворога", того, хто відкидає універсальність усіх разом. І їхнім гаслом було б: "не всі мають значення"»²⁰². Справді, незалежно від релігійної приналежності, ринкової економіки, інтересів, переконання і знання, якщо наші традиції, історія та форми життя знаходяться під загрозою зникнення – вони є не важливими і не вартими уваги інших. Проте, як зазначає К. Аппія «якщо ви починаєте міркувати про причини ігнорування інтересів інших, то міркування само собою, через *via negativa* втягує вас у якусь універсальність»²⁰³. Тобто, ті хто хоче зайняти позицію проти космополітизму – мимоволі потрапляють в полон загальнолюдського розуму і перебувають у владі певної «універсальності», у якій перебуває і сам космополіт. Використовуючи поняття Дерріда – це «критика розуму, що викликає розум»²⁰⁴. Тому космополітизм також має бути самокритичним у розкритті власної епістемологічної точки зору. Тоді він, використовуючи термінологію У. Бека, стає рефлексивним космополітизмом. Характер

²⁰¹ Бек У. Космополитическое мировоззрение. Москва : Центр исследований постиндустриального общества, 2008. С. 79.

²⁰² Appiah A. Ethics in a World of Strangers. New York: Norton, 2006.P.151.

²⁰³ Там само, Р. 152–153.

²⁰⁴ Derrida J. Rogues: Two Essays on Reason. Stanford, Calif. : StanfordUniversityPress, 2005. 175 p.

«перформативного протиріччя» тверджень про універсальність, яку має на увазі космополітизм, є локусом висловлювання, що універсальність разом з відмінністю та різноманітністю й рефлексивністю – історично непередбачені обставини.

Звернемо, відтак, увагу на позицію М. Нуссбаум, яка вважає, що тільки космополітична ідентифікація здатна долати перешкоди між людьми і дозволяти їм бути доброзичливими до всіх без винятку²⁰⁵. Вона підтверджує слова Сенеки, що кожен з нас насправді живе в двох спільнотах: в місцевій, де ми народилися, і в співтоваристві людських суджень і прагнень²⁰⁶. Сутність останнього полягає в тому, що є основним для всіх – однакова цінність розуму та людяність у кожній людині²⁰⁷. Головне – це моральна сфера всього людства, а не референтних груп, націй, етносів та класів. Слід зосередитись на тому, що спільним для усіх людей, як громадян світу, є розум. І глобальні проблеми можна вирішити, якщо підходити з цієї точки зору, а не з точки зору секційних угруповань. Така позиція не вимагає, щоб люди відмовлялися від місцевих проблем та приналежності до сім'ї, друзів і співвітчизників, а, навпаки, вони мають визнавати це як моральний обов'язок, основою якого є людство загалом та його нормативні вимоги розвитку²⁰⁸.

М. Нуссбаум стверджує, що космополітичне громадянство є обов'язковим для побудови громадянської демократії. Однак космополітизм не потрібен тільки в інструменталістському розумінні (космополітизм як інструмент пошуку політико-економічних цілей), а як дорадчий раціональний механізм, за допомогою якого розуміються відмінності та подібності, які сприяють зменшенню локальної конфліктності. На її думку, космополітизм має здатність визначати загальні цінності, які поєднують культури, не заперечуючи локальних (більш тісних) зв'язків²⁰⁹. З точки зору

²⁰⁵Нуссбаум М. Космополітизм и патриотизм. *Логос*. 2006. № 2(53). С. 114.

²⁰⁶Там само, С. 114-115

²⁰⁷ Nussbaum M. *Cultivating humanity: A classical defense of reform in liberal education*. Cambridge, MA: Harvard University Press. 1997. P. 30,43.

²⁰⁸Там само.

²⁰⁹ Nussbaum M. C. *Patriotism and cosmopolitanism*. *BostonReview*, 1994. XIX (5). P. 3–16.

М. Нуссбаум, саме глобальний культурний простір має бути джерелом наших моральних зобов'язань. Зауважимо, що космополітичну версію ідентифікації М. Нуссбаум критикують з позиції традиціоналізму за зайву віру в «універсальний розум». Наприклад, Х. Патнем (екс-президент Американської філософської асоціації)²¹⁰ вважає абсурдним твердження, що для оцінки мистецтва не потрібно знайомство з минулою традицією, а досить лише універсального розуму, який він уявляє як щось незалежне від традицій і тому для нього концепція космополітизму малоприваблива. Навіть маючи більше однієї «ідентичності», зазначав мислитель, «не було жодного випадку, щоб я сказав, що я – "громадянин світу"»²¹¹. В такому обговоренні нам доводиться переглядати наше розуміння самого розуму, оскільки останній не може служити нейтральним джерелом цінностей для «громадян світу»²¹². Тому, на думку Х. Патнема, «ми маємо жити з нашою особливою спадщиною, але залишати її відкритою для розгляду й критики ззовні. Патріотизм в своїх проявах – вірність кращому в успадкованих (у тому числі національних і етнічних) традиціях – незамінний»²¹³.

Для М. Нуссбаум космополітизм – це не абстрактна філософська позиція, а швидше за все практична і орієнтована на результат позиція. «Якщо ми навчимо громадян бачити себе в першу чергу як громадян світового співтовариства, аргументує вона, а не як членів локальної спільноти, то всі будуть залученими в культуру спільноти всього світу. Завдяки космополітичному утворенню ми дізнаємося більше про себе, краще будемо підготовлені до вирішення проблем, «які потребують міжнародного співробітництва». І далі вона констатує: «ми визнаємо моральні зобов'язання перед світом і навчаємося «узгоджувати і послідовно аргументувати свої дії», оскільки ми стикаємося з глобальними проблемами, які змушують нас

²¹⁰Патнем Х. Должны ли мы выбирать между патриотизмом и универсальным разумом?.. *Логос*. 2006. № 2(53). С. 124.

²¹¹Там само, С. 123.

²¹²Там само, С. 120–125.

²¹³Там само, С. 124.

дивитися на світ як співучасника глобального співтовариства у поєднанні зі своїми традиціями. Космополітизм – це не просто емоційна або афективна позиція у відношенні до інших, а це теоретична і концептуальна позиція, яка вимагає від нас сприйняття інших»²¹⁴. Таким чином, космополітизм полягає в тому, щоб увійти у простір без кордонів, не маючи ніяких виняткових вимог до членства світового співтовариства. У цьому сенсі М. Нуссбаум виходить за рамки європоцентричного космополітизму Канта і вбачає його у діалозі з багатьма іншими²¹⁵.

Космополітизм часто критикують за те, що він спрямований на подолання культурних особливостей і локальної специфіки. Наприклад, згідно з Р. Тарасу, нинішні космополіти в Європі є групою привілейованих людей зі значним матеріальним статусом: гроші, становище, популярність. Посилаючись на Е. Балібара і У. Хедетофта, науковець впевнений, що саме ці чинники формують космополітичні цінності у лідерів національних діаспор, громадян процвітаючих європейських країн, а також високопоставлених європейських політиків. Західна Європа, на думку Р. Тараса, є «теплицею», у якій сьогодні «вирощують космополітизм»²¹⁶. Тому «космополітична думка проблематизує з культурною партикулярністю, локальними уподобаннями і навіть емоційними прихильностями»²¹⁷. Критики космополітизму, чого слід було й очікувати, не вважають правильним відокремлювати світове громадянство і універсальний розум від патріотизму і національних традицій²¹⁸. Не всі до кінця впевнені, що космополітизм пропонує адекватне і дієве вирішення глобальних проблем²¹⁹.

²¹⁴ Mendieta E. From imperial to dialogical cosmopolitanism, *Ethics & Global Politics*. 2009. 2:3. P.241–258.

²¹⁵ Там само, Р. 249.

²¹⁶ Taras R. Europe Old and New: transnationalism, belonging, xenophobia. Lanham. 2009. P. 72–73.

²¹⁷ Calhoun G. The Class Consciousness of Frequent Travelers. Toward a Critique of Actually Existing Cosmopolitanism. *South Atlantic Quarterly*. 2002. 101(4). P. 872–873.

²¹⁸ Акопов С. В. «Мировое гражданство» глазами его критиков (пять аргументов против «насыщенного» космополитизма М. Нуссбаум). *Управленческое консультирование*. 2015. № 2. С.107–114.

²¹⁹ Nussbaum M. C. Patriotism and cosmopolitanism. *Boston Review*, 1994. XIX (5). P. 3–16.

Проте варто зауважити, що космополітизм є і епістемічним, і моральним відношенням до історичного світу людей, оскільки прагне пізнати і визнати людство у всьому його прояві. «Космополітичний проект» певною мірою – правова та політична інституційна основа, яка дозволить співіснувати і взаєморозвиватися всьому одиничному, а, отже, і різному, і диференційованому, що об'єднується в поняття «людяність». Іншими словами, космополітизм – це діалектична взаємодія між глобальністю і локальністю, партикулярністю і універсальністю, розміщенням та переміщенням, укоріненістю та безрідністю, стаціонарністю та мобільністю. Ніхто не буває космополітом, якщо не вирушить з якоїсь місцевості – просторової чи часової; якщо не є вкоріненим (локальним) і не розшифровує цю індексальність, посилаючись на «глобальну карту». Бути місцевим – це бути на якійсь «карті», яка є частиною загального огляду світу²²⁰.

На наш погляд, настав час очистити поняття «космополітизм» від наділення його суто негативним змістом і показати, що ідеологія космополітизму зовсім не передбачає відмови від національного, як і прихильність загальнолюдським інтересам не виключає патріотизму. Питання лише в правильній розстановці акцентів. Звідси і космополіт – це не індивід без батьківщини, а той, хто свій обов'язок перед нею порівнює з інтересами світової спільноти. Розраховувати, що космополітизм стане безумовною цінністю і єдиним регулятором суспільних відносин для всіх людей (навіть у віддаленій перспективі) було б великою наївністю. Як і в минулому, так і сьогодні має місце прагнення окремих частин національних держав до максимально більшої незалежності, до недоторканності партикулярних прав і привілеїв, навіть у разі, коли світ за основними соціально-економічними параметрами сформується як єдина система. Космополітизм проблематизує національне та партикулярне, а також пропагує толерантність та різноманітність як стратегію відкритості світу та

²²⁰ Mendieta E. From imperial to dialogical cosmopolitanism, *Ethics & Global Politics*. 2009. 2:3. P.241–258 URL : <https://doi.org/10.3402/egp.v2i3.2044>

новому порядку. У цьому контексті фокус космополітизму у глобалізованому столітті націлений на бачення альтернативного суспільства, яке «не залишає нікого позаду». Космополітизм, таким чином, вбудований у безліч стратегій, в яких місцеве та національне переосмислюється як результат взаємодії з глобальним. Результат цієї взаємодії різниться залежно від контексту. Для Р. Робертсона²²¹ гібридизація та укоріненість можуть бути результатом взаємодій, при яких локальне привласнює глобальне або, у випадку «глобальної діаспори», локальне перетворюється на новий космополітичний глобальний потік.

У. Бек та його співавтори²²² також підтверджують згадані вище ідеї щодо взаємодії між місцевим та глобальним, коли глобальне увібрало місцеве (до прикладу, макдональдизація). Посилаючись на ідею критичного космополітизму, ця «категорія світу розглядається з точки зору відкритості замість універсальної системи»²²³. Саме ця відкритість описує космополітичну уяву та трансформаційну ідею альтернативного суспільства. Крім того, внутрішні виклики космополітизму включають трансформацію культурних уявлень, що виникають внаслідок сучасних освітніх процесів²²⁴. Іншими словами, ми приречені жити одночасно в умовах не тільки глобального, а й локально влаштованого світу з його різноманіттям культур.

Таким чином, хоча людство і розвивається у напрямі утвердження глобальної цивілізації, майбутнє планетарне співтовариство залишиться культурно різноманітним і гетерогенним. І цілком очевидно, що сприйнятливість космополітичних ідей, їх поширення знаходитиметься у прямій залежності від рівня розвитку громадянського суспільства у світовому масштабі та внутрішніх процесів розвитку в напрямку відкритості, визнання та поваги до всіх без особливої прихильності до місця народження

²²¹Robertson R. *Globalization: Social Theory and Global Culture*. London: Sage. 1992. 211 p.

²²²Beck U., Sznaider N. and Winter R. *Global America: The Cultural Consequences of Americanization*. Liverpool: Liverpool University Press. 2000. 275 p.

²²³Delanty G. The Cosmopolitan Imagination: Critical Cosmopolitanism and Social Theory. *The British Journal of Sociology*. 2006. 57 (1). P.38.

²²⁴Там само, Р. 39.

або проживання з точки зору представництва у суспільстві. Космополітизм не обмежується універсальним простором або постнаціональними явищами, які сьогодні стали реальністю як результат глобалізації. Він існує у соціально-культурних процесах та динаміці, де є визнання відкритості світу. Космополітичні ідеї також вбудовані в політичні рамки глобальних (транснаціональних) організацій. Прикладом цього є декларація ООН про визнання усіх людей особами, що мають «рівні та невід’ємні права», які є «основою свободи, справедливості та миру у світі». Таке їх офіційне визнання означає новий поворотний пункт у напрямку реалізації ідей космополітизму щодо статусу індивідів у плюралістичному суспільстві.

2.3. Кіберпростір як середовище формування нової світоглядної матриці

На межі XX – XXI століть з’явилася низка феноменів, які докорінно змінили життя суспільства. Одним з них є Інтернет, який кардинально впливає на організацію соціальної структури суспільства, змінюючи процеси ідентифікації, соціалізації, інкультурації і породжує явище так званого «стиснення» простору сучасного соціуму й утворення кіберпростору, який постає середовищем формування космополітичної світоглядної системи. Інтернет можна визначити як «феномен культури, який конституювався в останній третині XX століття на технологічній основі загальносвітової системи комп’ютерних мереж. Інтернет є свого роду варіант гіпермедіа, що синтетично об’єднує як змістовно артикульовані феномени мультимедіа, так і функціонально артикульований феномен гіпертексту»²²⁵.

²²⁵История философии: Энциклопедия. Минск: Интерпрессервис; Книжный Дом, 2002. С. 380.

Як мережевий простір зі специфічними законами він дозволяє долати відстань і взаємодіяти будь-якій кількості людей. Сучасні інформаційно-комунікаційні технології відкривають для людини нові перспективи, надають можливості доступу до різновекторної інформації, накопичення соціального досвіду, формулювання життєвих цілей, реалізації особистісного потенціалу. Це означає, що суспільство зазнало суттєвих якісних змін, які свідчать про початок мережевої епохи розвитку людської цивілізації. Складні цифрові технології мережевих комунікацій радикально змінили всі сфери сучасного буття людини, а мережі інституціоналізувалися в якості основної форми організації соціального, політичного і економічного життя. Причиною виникнення мережевого суспільства став лавиноподібний «вибух інформації», що розширює межі віртуального світу, який можна назвати кіберпростором, який постає невід'ємною частиною мережевого суспільства²²⁶.

Сучасне людство увійшло в процес формування єдиної планетарної цивілізації. На думку У. Бека, формування такого «відкритого всепланетного суспільства» є безсумнівним фактом, який не потребує доказів²²⁷. Інший дослідник С. Леш, описуючи нинішнє життя як технологізоване, наголошує, що індивіди непомітно для себе починають сприймати все, що відбувається навколо крізь призму технологічних систем. Люди і машини створюють союз між біологічною та технологічною системами, в результаті чого склався складний органіко-технологічний інтерфейс, в якому індивіди вже не можуть жити без допомоги різних технічних пристроїв²²⁸. Людині нав'язується інша мета: по-перше, покращувати не себе, а умови свого існування; по-друге, стати на шлях задоволення своїх гедоністичних бажань. При цьому гедонізм не закликає «стати духовнішою», «гуманнішою», а проголошує людину

²²⁶ Саракун Л.П. Кіберпростір як середовище формування космополітичної світоглядної системи. Вісник Київського національного торговельно-економічного університету, 2018. № 1 (117). С. 67–77.

²²⁷ Бек У. Влада і контравлада у добу глобалізації. Нова світова політична економія / пер. з нім. О. Юдіна. Київ : Ніка-Центр, 2015. 404 с.

²²⁸ Lash S. Critique of information. L., 2002. P. 15.

вільною від будь-яких обмежень. Звідси, екзистенційні питання підміняються поняттям «якість життя».

Дж. Уррі фіксує перехід від існування спільноти до «уявної присутності»²²⁹. На його думку, людство вийшло за межі «індивідуальних спільнот». Нова матриця світобудови має поєднуватися з різними видами мобільності. Цим терміном він пропонує замінити поняття «суспільство». Платформою для можливості існування мобільності слугує глобальний кіберпростір. Останній характеризується такими ознаками: по-перше, – це інформаційний простір, який є комунікативним середовищем; по-друге, він утворюється за допомогою технічних систем. Іншими словами, кіберпростір – середовище, створене організованою сукупністю інформаційних процесів на підставі об'єднаних загальними принципами та правилами інформаційних, телекомунікаційних та інформаційно-телекомунікаційних систем і управління ними²³⁰.

Концепт «кіберпростір» розглядається як греко-латинська комбінація слів, що складається з двох частин: «кібер» (cyber-) і «простір» (space) (англ. Cyberspace). В англійській мові префікс «cyber-» походить від грецького слова κυβερνήτης, що дослівно перекладається як «правителі»²³¹. Стародавні греки використовували слово «кібернетика» для тлумачення поняття «мистецтво керманича» (в прямому значенні), а в переносному – як «мистецтво державного управління».

У сучасному вживанні «кібернетикою» позначають науку про процеси управління, передачі інформації в складних динамічних системах (технічних, комп'ютерних, біологічних, нейронних, соціальних). Подальша еволюція кібердискурсу сприяла виникненню цілого ряду нових термінів, що позначають зв'язок з мережами електронних комунікацій і віртуальною реальністю.

²²⁹ Уррі Дж. Мобильности. Москва, 2012. С. 306–307.

²³⁰ Дубов Д. В. Кіберпростір як новий вимір геополітичного суперництва : монографія. Київ : НІСД, 2014. С. 315.

²³¹ OxforddictionaryofEnglish. Oxford, 2010.

Незважаючи на те, що майже 30 років навколо кіберпростору ведуться активні дискусії, однозначного трактування цього поняття досі немає, а в більшості соціологічних і філософських довідниках цей термін відсутній. Чимало вчених (зокрема М. Маклюен) передбачали наближення людства «до фінальної стадії розширення людини зовні – стадії технологічної симуляції свідомості, коли творчий процес пізнання буде колективно і корпоративно розширено до масштабів всього людського суспільства приблизно так само, як раніше завдяки різним засобам комунікації були розширені зовні наші почуття і ЦНС (центральна нервова система)»²³². Канадський філософ М. Маклюен писав, що після майже трьох тисячолітньої історії вибухового розкиду (розширення), пов'язаного з фрагментарними і механічними технологіями, сучасний західний світ «вибухає всередині».

Завдяки винаходу електрики з'явилася можливість розширити центральну нервову систему до вселенських масштабів. Таким способом обмеження, що накладаються простором і часом, були подолані. Швидкість розробки, впровадження та повсюдного поширення технологічних новацій в сучасному світі часто створює перешкоди для здійснення аналізу і спроб прогнозування навіть в перспективі від одного року до трьох років. Те, що ще зовсім недавно сприймалося багатьма академічними дослідниками лише як паранаукові роздуми письменників-футурологів, сьогодні стало частиною повсякденного життя більшості завдяки кіберпростору, який можна розглянути в трьох аспектах: фізичному, інформаційному та соціальному.

З точки зору фізичного (матеріального) сприйняття кіберпростору, важливим є наявність певних пристроїв (комп'ютерів, смартфонів та інших гаджетів), за допомогою яких він створюється і функціонує як віртуальне середовище. Незважаючи на те, що кіберпростір не є вмістилищем реальних матеріальних об'єктів, реальні матеріальні об'єкти створюють середовища віртуальні, які не мають просторово-часової тривалості, проте є місцями взаємодії; в них зберігається величезна кількість інформації і створюються

²³² Маклюен М. Понимание медиа: внешние расширения человека. Москва, 2003. С. 5.

кордони для захисту цієї інформації або можливостей обмеження доступу до певних його ресурсів.

Інформаційний аспект кіберпростору передбачає його аналіз як сукупності незліченних інформаційних потоків, через які з неймовірною швидкістю передається інформація, перекладена в цифрову форму. На думку Н. Коритнікової, формами соціальних комунікацій можуть бути web-сайти, web-сторінка, e-mail-сторінка, електронна пошта, Інтернет-форум, звернення в on-line режимі²³³. Розглянемо їх більш детально.

Web-сторінка – це сукупність адресованих сторінок, які містять документи, текст, графічну інформацію, багатокольорові зображення та посилання на інші документи. Система посилань утворює гіпертекст, що полегшує інформаційний пошук. Вони можуть належати як приватній особі, так і організації. Порівняно з традиційними ЗМІ, особливостями web-сторінки є те, що ініціатором створення такої комунікації може бути більша кількість людей завдяки дешевшому тиражуванню та розповсюдженню інформації, з'являються можливості візуалізації тексту та супровід його гіперпосиланнями²³⁴.

E-mail-сторінка – масове розсилання матеріалів інформаційного характеру за списком користувачів, куди вони добровільно підписуються на різні теми. Ця форма повинна відповідати таким умовам: масова розсилка за допомогою електронної пошти повинна бути добровільною, у випадку незадоволення та скарг з боку одержувачів передбачає відписку; використання списків розсилки припускає первинний спеціальний дозвіл на включення одержувачів до цих списків; відправка повідомлень, статей, вкладених файлів, новин повинна відповідати початковій тематиці. У разі недотримання цих умов розсилка буде вважатися спамом. E-mail-розсилка

²³³ Коритнікова Н.В. Інтернет-представительство как коммуникативный ресурс государственного управления : дисс. на соиск. научн. степени канд. соц. наук.: спец. 22.00.04 «специальные и отраслевые социологии». 2008. 190с.

²³⁴ Білан Н.І. Інтернет як простір різних видів соціальних комунікацій. Актуальні проблеми міжнародних відносин. Випуск 103 (Частина І). 2011. С 48.

дозволяє передавати інформаційні повідомлення за допомогою електронно-комп'ютерного зв'язку відомій цільовій групі, тому інформація готується і розповсюджується за персональними інтересами та запитамі передплатників. На відміну від звичайних форм комунікації переваги електронної розсилки полягають у швидкості, оперативному зворотному зв'язку, можливості супроводження візуальними додатками (файли, інтернет-посилання).

Електронна пошта – найбільш розповсюджена форма спілкування між користувачами у віртуальному просторі. Інтернет-форум (Інтернет-конференції, мережеві дискусії, гостьові книги) – полілогова форма Інтернет-комунікацій, спрямована на одержання зворотного зв'язку від відвідувачів певного сайту. Спілкування в on-line режимі – це система спілкування в режимі реального часу, у якому люди спілкуються на спеціальних каналах групами або приватно. По-перше, ІМ (Instant Messenger) дозволяє одній людині проводити паралельно декілька бесід з різними співбесідниками, прихованими один від одного; по-друге, Чат (Chat), одночасно дозволяє проводити декілька бесід, що доступні іншим людям, які мають можливість до них приєднатися. Ця форма спілкування найбільш наблизилася до міжособистісної комунікації, яка без комп'ютерів не могла бути опосередкованою. Форма on-line-спілкування має такі якості, як креативність, невидимість та безпека²³⁵.

Соціальний аспект аналізу кібернетичного простору пов'язаний з вивченням усіх соціальних взаємодій, які відбуваються у цьому невлловимому цифровому середовищі, в тому числі функціонування численних віртуальних спільнот, а також нові можливості для побудови ідентичностей.

Очевидно, що кіберпростір і реальний простір нерозривно пов'язані між собою і перетинаються в загальному потоці соціальних взаємодій. У зв'язку з цим доцільно зазначити, що нові можливості для людини, які відкривають інформаційно-комунікаційні технології, дозволили фактично

²³⁵ Корытникова Н.В. Интернет-представительство как коммуникативный ресурс государственного управления : дисс. на соиск. научн. степени канд. соц. наук.: спец. 22.00.04 «специальные и отраслевые социологии». 2008. 190с.

стерти межу між реальним світом і кіберпростором. Останній стає новим середовищем існування сучасної людини.

Однією з характеристик кіберпростору є віртуальність, яка все частіше виходить за межі сфери інформатики та комп'ютерної техніки («віртуальна корпорація», «віртуальні спільноти», «віртуальні друзі», «віртуальні гроші», «віртуальна демократія», «віртуальне навчання»). «Віртуальна реальність при цьому стає максимально об'єктивною, гранично конкретною і відчутною»²³⁶. Це означає, що кіберпростір не прив'язаний і не залежить від конкретного просторово-часового розташування. Місце взаємодії в кіберпросторі не вимагає, щоб агенти взаємодії перебували в одному конкретному місці в певний момент часу для того, щоб їхня зустріч у кіберпросторі відбулася. Безсумнівно, взаємодія у кіберпросторі пов'язана з фізичним субстратом, але він може бути синхронним або асинхронним і бути доступним агентам практично в будь-якому географічному просторі. Віртуальність тут не виступає альтернативою реальності, однак, може бути не тим, чим уявляється.

Іншою важливою характеристикою кіберпростору є зв'язок з мережею. Означений простір не можна ототожнювати з нею або описувати як сукупність даних, що зберігаються в комп'ютерах і надаються через комп'ютерні мережі. Проте кіберпростір залежить від функціонування інформаційно-комунікаційних мереж.

Кіберпростір як простір для взаємодії – ще одна важлива його характеристика. Прикладами взаємодії у кіберпросторі є соціальні мережі, інтернет-банкінг, геймінг, електронні торги, новини, онлайн-шопінг, пошукові системи, електронний уряд, краудсорсінг.

Наступною характерною рисою кіберпростору є його нечіткість, розмитість кордонів, їх рухливість та мінливість. Вони розсіяні повсюди і одночасно неподільні межами національних держав. А множинність зв'язків

²³⁶ Емелин В.А. Симулякры и технологии виртуализации в информационном обществе. *Национальный психологический журнал*. 2016. № 3 (23). С. 86.

мережевої структури створює нескінченне число варіантів індивідуальної репрезентації, а також територій для взаємодій у складі різних спільнот, починаючи від невеликих закритих і закінчуючи відкритими з величезною кількістю передплатників.

На думку Л. Збрицької, виникнення підсистеми Інтернету World Wide Web забезпечило можливість максимально повної доступності інформації для найбільшої кількості користувачів²³⁷. У зв'язку з цим, Інтернет можна назвати інформаційною моделлю глобалізації, оскільки географічне поширення його комунікаційних мереж в повній мірі відображає поширення самих глобалізаційних процесів. Позитивною стороною інформаційної сфери глобалізації є великі можливості для культурного діалогу, обміну цінностями, традиціями, формування єдиного глобального соціуму і т.д. Завдяки функціонуванню цієї сфери, глобальність набула своїх сучасних унікальних якостей і процес самоідентифікації індивідів досяг транснаціонального світового рівня²³⁸.

Кіберпростір є соціальним простором, оскільки в ньому відбуваються численні соціальні інтеракції між реальними людьми, які можуть репрезентувати себе реально, або створювати свій новий (анонімний) образ. Йдеться про конструювання мережевої ідентичності, що відрізняється гнучкістю, фрагментованістю і множинністю. Завдяки соціальним мережам процес самоідентифікації індивідів досяг транснаціонального світового рівня. Всі сфери життєдіяльності сучасного «віртуалізованого» суспільства функціонують за допомогою віртуальних комунікацій, а саме через трансляцію образів, символів і текстів. Позитивною стороною інформаційної сфери можна назвати великі можливості для культурного діалогу, обміну цінностями, традиціями, формування єдиного глобального соціуму.

²³⁷Збрицкая Л.Г. Глобализация и ее информационная сфера: сущностные черты и основные элементы. *Вісник СевДТУ*. Вип. 94. Філософія: зб. наук. пр. Севастополь: Вид-во СевНТУ, 2009. С 48–51.

²³⁸Там само, С. 50.

Кіберпростір постає як нове середовище існування сучасної людини. Незалежно від волі й свідомості кожен індивід є його частиною, оскільки більшість соціальних взаємодій в сучасному світі відбувається за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій. Соціальна комунікація в мережі Internet сьогодні є своєрідним засобом створення новітнього життєвого простору зі специфічними особливостями кіберкомунікації. Internet створює можливості часткової реалізації індивідуальних інтелектуальних, емоційних соціальних потреб особи у віртуальному просторі. Але така заміна реальних соціальних процесів їх формальними аналогами не може бути повноцінною. Соціальні комунікації у середовищі Інтернет є ефективними лише за умови поєднання з реальними діями суб'єктів спілкування. У випадку збалансованого поєднання сучасних Інтернет-технологій з активною соціальною діяльністю людини може бути отримано додаткові можливості реалізації особистості в різноманітних сферах людської діяльності.

З розвитком інформаційно-комунікаційних технологій таке явище як кіберсоціалізація або віртуальна соціалізація стало невід'ємною частиною соціалізації особистості²³⁹. «Особливості життєдіяльності (в тому числі специфіка комунікації) в кіберпросторі впливають на реальну ідентичність користувачів на підставі того, що інтернет-середовище забезпечує відмінні від реального життя можливості приналежності до певних соціальних категорій, референтних груп; а також завдяки впливу особливостей кіберкомунікації на створення віртуальної особистості і відносно безпечне (до того ж, віртуальне) експериментування з ідентичністю»²⁴⁰. Постає факт того, що в кіберпросторі досить часто відбувається уявна кіберсоціалізація користувачів, яка відокремлює їх від реальної життєдіяльності і блокує здатність розвиватися у реальному соціальному просторі. Найчастіше люди

²³⁹ Болдакова И. А. Основные риски киберсоциализации молодежи // Научно-методический электронный журнал «Концепт». 2015. Т. 37. С. 151–155. URL: <http://e-koncept.ru/2015/95653.htm>.

²⁴⁰ Плешаков А. В. Киберсоциализация: социальное развитие и социальное воспитание современного человека. *Вестник КГУ им. Н. А. Некрасова*. 2010 Т. 16. С. 15.

захоплюються уявними успіхами, досягненнями, спілкуванням, щоб уникнути невдач в реальному житті. «Таким чином, необхідно прийняти кіберпростір інтернет-середовища, як незалежну від людини віртуальну реальність, що динамічно розвивається у сучасній дійсності, в межах якої вона організовує власну кібержиттєдіяльність і кіберсоціалізується»²⁴¹.

Варто відзначити, що кіберсоціалізація несе за собою ризики як психологічні (кібервуайеризм, кіберекспібіціонізм, кібербулінг, мобінг, харассмент)²⁴², так і соціальні ризики. На думку І. Болдакової, до соціальних ризиків віртуальної соціалізації можна віднести: по-перше, порушення основних функцій соціалізації – забезпечення наступності у розвитку, трансмісії культури з покоління в покоління. Це, у свою чергу, позначається на культурному і духовному розвитку сучасного покоління, відбувається відхід від традицій і порушення етнічної ідентичності особистості. Розмиваються межі таких понять як добро і зло, моральність і аморальність, совість і обов'язок. По-друге, віртуальна соціалізація (зокрема, мережеві ігри) сприяє виникненню у окремих індивідів агресивних форм поведінки. По-третє, у просторі Інтернету багато несистематизованої інформації. Відкрито культивуються тваринні інстинкти, насаджується культ насилля, жорстокості, красивого безтурботного легкого життя. Можна знайти величезну кількість інформації, яка навчить нас, наприклад, виробляти наркотики в домашніх умовах чи матеріали порнографічного змісту. Звичайно, сама людина є виробником і розповсюджувачем такої інформації і вона понесе відповідне покарання, але інформація вже потрапила в Інтернет і встигла негативно вплинути на соціум. По-четверте, порушується процес включення індивіда як дієздатного суб'єкта у систему суспільних відносин. Як зазначає І. Болдакова,

²⁴¹Там само, С. 18.

²⁴² Болдакова, И. А. Основные риски киберсоциализации молодежи. *Научнометодический электронный журнал «Концепт»*. 2015. Т. 37. С. 151–155. URL: <http://e-koncept.ru/2015/95653.htm> (дата обращения: 10.05.2021).

людина у віртуальному світі може задовольнити свої потреби, не витрачаючи на це великих зусиль²⁴³.

В останні роки все активніше обговорюється питання про кібернетичну, електронну, мережеву війну²⁴⁴. У зв'язку з цим цілком слушно говорити про «гібридну війну», як її називає О. Чумаков, у якій використовуються високі технології, засоби масової комунікації, глобальні соціальні мережі, а також ідеологічні, інформаційні та інші ресурси. При цьому головною метою означених дій є вплив на масову свідомість і прийняття рішень важливими державними особами (президентами, депутатами, міністрами) за допомогою навіювання їм певних ідей, теорій, ціннісних позицій тощо.

З урахуванням новітніх досягнень інформаційних технологій цілком правомірно говорити і про кібертероризм, що спрямовується завдяки інформаційній мережі, ЗМІ та Інтернет. У означеному контексті все більш актуальною стає проблема інформаційної, кібернетичної безпеки, оскільки явища кіберзлочинності, кібертероризму та кібервійни вже стали цілком очевидними і активно проявляються, до прикладу, у вигляді створення шкідливих програм, які можуть нелегально проникати в закриті бази даних, зчитувати інформацію, псувати гаджети, незалежно від рівня їх захищеності, місця розташування і т.п. Більшість таких комп'ютерних «зломів» має на меті викрадення особистих даних, цінної або секретної інформації чи промислове шпигунство. Особливістю кібернетичної злочинності є те, що вона розгортається у віртуальному просторі – електромагнітному середовищі, що охоплює весь світ. Адже сьогодні практично жодна сфера суспільного життя не може функціонувати без комп'ютерів та інформаційних технологій. За даними Єврокомісії, у Мережі циркулює більше ніж 150 тис. комп'ютерних вірусів різної модифікації. Мінімум 1 млн. користувачів мережі Інтернет щодня піддаються кібератакам. Загальний збиток для бізнесу

²⁴³Там само.

²⁴⁴Чумаков А. Н. Глобальный мир: столкновение интересов. Москва : Проспект, 2018. С. 51.

від діяльності кіберзлочинців складає приблизно 85–290 млрд. євро щороку²⁴⁵. Зважаючи на означене, потрібно розвивати конструктивне критичне ставлення до повідомлень в Інтернеті, розвивати емоційний інтелект, комунікативні компетенції, що у свою чергу впливають на формування світоглядної позиції особистості, вміння чинити опір кібернасиллю і провокаціям, віддаючи перевагу безпосередній взаємодії.

Попит на соціальні мережі постійно зростає, затягуючи у свої тенети все більше людей різної вікової категорії. Використовуючи цей вид комунікації, вони мають можливість використовувати величезну кількість інформації, розвивати критичне мислення і самовдосконалюватися. Але потрібно враховувати той факт, що комунікація у соціальних мережах має як позитивний, так і негативний вплив на особистість. З одного боку, це дуже спрощує життя сучасної людини, але далеко не кожен розуміє ту ступінь небезпеки, яку несе в собі онлайн-спілкування. Адже, людина спілкуючись, віртуально немов ховається за своїм віртуальним образом, втрачаючи здатності до самопрезентації у реальному світі.

Кіберпростір можна розглядати поряд з фізичним і соціальним простором, виявляючи риси першого і другого. М. Кастельс у теорії мережевого суспільства описує нову просторову логіку – простір потоків, який протистоїть простору місць²⁴⁶. Науковець визначає простір як «образ суспільства». Оскільки сучасні суспільства піддаються структурним трансформаціям, тому виробляють нові просторові форми й процеси у вигляді нескінченного числа потоків капіталу, інформації та технологій. М. Кастельс визначає потоки як «цілеспрямовані, повторювані, програмовані послідовності обмінів і взаємодій між фізично роз'єднаними позиціями, які займають соціальні актори в економічних, політичних і символічних

²⁴⁵ Ковалев Н. Началась новая техногенная эпоха – с кибервойнами, кибертерроризмом, киберпреступностью // Интернет-газета «Столетие». 03.09.2014. URL: http://www.stoletie.ru/rossiya_i_mir/nikolaj_kovalov_nachalas_novaja_tehnogennaja_epoha_s_kibervojnami_kiberterrorizmom_kiberprestupnostju_477.htm.

²⁴⁶ Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура. Москва, 2000. С. 386.

структурах суспільства»²⁴⁷. Дослідник виокремлює чотири матеріальних пласти простору потоків. Перший складає ланцюг електронних імпульсів – технологічна інфраструктура інформаційних систем, телекомунікаційних систем і транспортних ліній. Простір потоків конституюється мережею взаємодій, а цілі і завдання кожної мережі утворюють різні просторові потоки. Другий пласт складається з вузлів, хабів (місць комунікації) та комунікаційних центрів. Функціонування хабів засноване на електронній мережі, але ця мережа пов'язує між собою конкретні місця з чітко окресленими соціальними, культурними, фізичними та функціональними характеристиками. Тому головні процеси в сучасному світі, на думку автора, чітко фіксуються в мережах, які мають здатність пов'язувати різні локальності, що наділені певною роллю і реалізацією владних повноважень. Третій пласт простору потоків – це просторова організація пануючих менеджерських еліт. Особливістю сучасної еліти є її космополітичний характер. Простори влади і багатства пронизують увесь світ, тоді як життя і досвід народів вкорінений в конкретних місцях, в їх культурі, історії та життєвому укладі. Чим більше соціальна організація заснована на позаісторичних потоках, які витісняють логіку будь-якого конкретного місця, тим більше логіка глобальної влади йде з-під контролю з боку місцевих і національних спільнот.

Четвертий пласт – електронні простори, такі як сайти в Інтернеті, месенджери (це можуть бути як односпрямовані, так і інтерактивні потоки). Саме останній пласт характеризується сьогодні найбільшою динамікою розвитку і справляє визначальний вплив на процеси прийняття рішень, виробництво інформації і комунікацію²⁴⁸. У цьому сенсі кіберпростір може розглядатися як альтернативний простір реалізації буття сучасної людини. Адже єдина мережа електронної комунікації поширюється на всі сфери

²⁴⁷ Кастельс М. Власть коммуникации / пер. с англ. Н.М. Тылевич ; под науч. ред. А.И. Черных ; Нац. исслед. ун-т "Высшая школа экономики". 2-е изд., доп. Москва : Изд. дом Высш. шк. экономики, 2017. 590 с

²⁴⁸ Там само.

людського досвіду в режимі реального часу і незалежно від місцезнаходження індивіда. Не важливо знати IP-адресу, географічне знаходження сервера, оскільки в загальному інформаційному середовищі сайт, розроблений фахівцями, що знаходяться, наприклад, у США, в кінцевому підсумку знаходиться в межах того ж комунікаційного поля, що й інтернет-сторінка, створена, наприклад, в Англії. Таким чином, загальний комунікаційний простір створює відчуття стислості і одночасності подій, що відбуваються.

Вищеокреслене дає можливість здійснити перехід від локально замкнених інформаційних обмінів до становлення інформаційної єдності планетарної спільноти завдяки інформаційному обміну смислами, у якому беруть участь людина і суспільство. Атрактором формування означеної тенденції є мережеві комунікації. Вони забезпечують соціальну взаємодію людей між собою. Мова Інтернету нині є найвпливовішим засобом організаційного мислення й організаційної поведінки.

Зарубіжні дослідники (У. Бек, Д. Деланті, Д. Хелд) обґрунтовують тезу про те, що космополітизм стає світоглядною платформою розвитку суспільства, а провідною є тенденція становлення онтологічної єдності планетарного співтовариства, яка кількісно змінює морфологію планетарного світу в бік укрупнення організаційних структур (Південноамериканський Союз, Євразійський Економічний Союз, Європейський Союз і ін.), а якісно – завдяки зміні властивостей структури, що від «статусу центру» (створеного сукупністю окремих національних держав) переходить на рівень світового інформаційного суспільства. Соціальні мережі Інтернет: Facebook, YouTube, LinkedIn, Instagram, Qzone, Twitter; пошукова система Google, нові форми радіозв'язку – голосове повідомлення мобільного телефону в SMS / WiFi та WiMax та ін. є інструментами управління онтологічним розвитком структури такого суспільства. Всі вони отримали широке розповсюдження і вплив у сучасному світі. Зокрема, пошукова система Google (якою володіє корпорація Google Inc.) є першим за популярністю сайтом у світі. Кожні шість із десяти

користувачів Інтернету для задоволення своїх інформаційних потреб звертаються до цієї системи. З 2004 року корпорація Google Inc. має свій благодійний фонд і певну частину коштів відраховує на вирішення проблем, які стосуються всіх жителів Землі. Акумулюючи інтенції на покращення і благоустрій цивілізації, вона робить внесок у розвиток ідеї добрано планеті. Корпорація створила сприятливі умови у сфері розвитку інтелектуального потенціалу цивілізації, оскільки можливість «продати» ідеї мотивує їх породжувати й ними ділитися.

Кардинальні зміни відбулися і в інформаційних технологіях (ІТ). Перш за все – це нове покоління мобільних пристроїв зв'язку, планшетні комп'ютери, хмарне програмування і хмарні бази даних. Хмарні обчислення (Cloud Computing) і засновані на них SaaS / PaaS / IaaS-рішення на початку XXI століття успішно зайняли своє місце в ландшафті корпоративної інфраструктури. NoSQL-СУБД, BI-системи та технології контейнеризації (віртуалізації) стали активно використовуватися як «великими гравцями», так і малим бізнесом. IP-телефонія, онлайн ERP- і CRM-продукція з модулями предиктивної аналітики нині must-have (повинна мати) будь-яка організація. На місце локальних рішень приходять хмарні сервіси, а ІТ-гіганти відкривають вихідні коди своїх програм, підтримуючи вільне програмне забезпечення.

Сучасну епоху по праву можна назвати епохою Великих Даних (Big Data). Технологія Big Data, як її описує О. Чумаков, «покликана оптимізувати суспільні відносини в різних сферах людської діяльності – від державного управління, промислового виробництва і телекомунікацій до міжнародних відносин і глобального управління. По суті вона стає альтернативою традиційним системам управління даними, оскільки спрямована на вирішення проблеми зберігання і обробки фактично необмежених обсягів інформації»²⁴⁹. Тобто, технологія Big Data призначена для того, щоб

²⁴⁹Чумаков А. Н. Глобальный мир: столкновение интересов. Москва : Проспект, 2018. С. 405.

базуючись на застосуванні сучасних високотехнологічних інструментів, підходів і методів обробки даних (структурованих/неструктурованих) використовувати їх для вирішення конкретних завдань і досягнення намічених цілей, які за допомогою традиційних технологій недосяжні. Разом з цифровуванням, штучним інтелектом і машинним навчанням (Machine Learning, ML), технології Big Data вважаються основою 4-ої промислової науково-технічної революції (Industry 4.0, 14.0), а точніше інформаційно-технологічної²⁵⁰. Зазначимо, що сутність 14.0 полягає в об'єднанні даних, процесів та інструментів з різноманітних прикладних сфер із метою скорочення загальних витрат, зниження ризиків і підвищення ефективності виробництва й інших сфер життєдіяльності людини за допомогою кіберфізичних систем.

Аналіз затребуваності найбільш відомих технологій 14.0 за допомогою Google Trends дав можливість зробити висновки, що в усьому світі за останнє десятиріччя, за даними автора статті «Що чекає Big Data ...», викристалізувався інтерес до таких ІТ-понять, як «"Великі дані (Big Data)"». На рівні технологій (Apache Hadoop, Kafka, Spark, HBase, Cassandra й інші NoSQL-СУБД, Java, R, Python мови програмування для розробки Big Data додатків), а також практичних прикладів використання усіх зазначених інструментів у прикладних сферах (від маркетингу до нафтогазової промисловості). "Data Science" – машинне навчання (Machine Learning) та інші методи штучного інтелекту спрямовані на вилучення корисних для бізнесу відомостей з величезних обсягів інформації, розпізнавання образів і прогнозування подій. "Agile"–підходи до організації спільної роботи, що перейшли з ІТ-сфери в розряд кращих практик управління проектами для будь-якої сфери діяльності. "Інтернет речей" (Internet Of Things, IoT), у т.ч. промисловий (Industrial IoT, IIoT), в рамках якого все більше пристроїв забезпечується Wi-Fi-модулем, запускаються 5G-мережі, дрони літають все

²⁵⁰Что ждет Big Data в 2020: итоги ушедшего десятилетия и будущие перспективы.
URL : <https://www.bigdataschool.ru/blog/big-data-2020-perspectives-and-plans.html> (дата звернення 20.02.2020).

швидше..., а кожне виробниче підприємство прагне стати data-driven компанією»²⁵¹.

Технології Big Data нині активно використовуються для збору і обробки персональних даних іноді без згоди на те. Зокрема, такими базами даних вже володіють, до прикладу, такі корпорації, як Google, Facebook, Instagram та інші. Наприклад, в Китаї у цій сфері з 2014 р діє система індивідуального рейтингу громадян, а з 01 січня 2021 р. прийнятий новий цивільний кодекс, який офіційно узаконив «Систему соціального кредиту». Ідея цього нововведення полягає в тому, щоб здійснювати всебічний контроль за людьми за допомогою збору та обробки їх персональних даних. В рамках реалізації системи передбачається аналіз суспільно політичної поведінки приватних осіб, компаній та інших організацій для визначення їх «соціальної репутації», на основі якої буде проводитися заохочувальна політика регулювання згідно списку санкцій. Тобто, всі справи, вчинки і поведінка кожного жителя країни знаходяться під постійним контролем завдяки новітнім технологіям збору і обробки інформації і кожна людина на підставі цього має свій особистий рейтинг. У цьому проекті держава активно задіює ресурси приватних компаній, залучаючи весь арсенал їх впливу. Дані про громадян, що збираються ІТ-компаніями, за вказівкою уряду використовують у розрахунках оцінки соціального кредиту²⁵². Центральним розробником платформи є найбільший оператор пошукових систем Китаю Baidu. Також розробкою системи рейтингу займаються компанії Alibaba і Tencent.

Суть ідеї китайських розробників полягала в «пропозиції наділити мешканців умовного міста «N» певною сумою балів. Ця початкова сума, яка гарантувала всім жителям рівні стартові умови, може збільшуватися, або зменшуватися – в залежності від того, що законного (корисного) чи протиправного (шкідливого) робив господар своєрідного «гаманця».

²⁵¹Там само.

²⁵²Tadviser. Государство. Бизнес. ИТ. URL: <https://www.tadviser.ru/index.php/> (дата звернення 30.05.2021).

Аналогічна система діє і відносно юридичних осіб. Таким способом компанії перевіряють на відповідність юридичним, екологічним та іншим нормам. Оцінюється також безпека та умови праці на підприємствах, їх фінансова діяльність.

Як відмічає автор статті, «в кожного громадянина є стартовий рейтинг у 1000 балів. Єдиний інформаційний центр аналізує кожного за 160 тисячами різних параметрів з 142 установ. Об'єднавши всі дані з базами поліції, банків і онлайн-сервісів, влада зможе виявляти порушення в громадських місцях і знижувати соціальний рейтинг у автоматичному режимі. Якщо рейтинг збільшується і становить не менше 1050 балів, то це зразковий громадянин, який маркується індексом «ААА». З 1000 балів можна розраховувати на «А+», а з 900 – на «В». Якщо рейтинг впав нижче 849 балів – це вже підозрілий носій категорії «С», який запросто може бути звільнений з державних і муніципальних структур. Ті, у кого 599 балів і нижче потрапляють у групу «D», так би мовити в групу із «чорною міткою» і їх не візьмуть на роботу навіть таксистом»²⁵³. Наразі це співзвучно з американським фантастичним трилером Ендрю Ніккола «Час» (In Time). За сюжетом фільму, час перетворився у єдину валюту, яку кожен намагається отримати будь-яким можливим способом, щоб не померти.

Китайська «Система соціального кредиту» влаштована так, що у людей з низьким рейтингом (група «D») повільно працює Інтернет, вони не можуть відвідувати деякі заклади культури. Їм забороняється вільно виїжджати за кордон. Рейтинг впливає на можливість отримати кредит чи взяти щось в оренду, а також на отримання соціальних пільг, освіти в приватних навчальних закладах. Громадяни з низьким рейтингом не можуть влаштуватися на хорошу роботу, наприклад, в державні органи, де надійність є обов'язковим критерієм. А також низький рейтинг призведе до публічного осуду і висміювання (оприлюднення імен тих, хто провинився, а то й

²⁵³Tadviser. Государство. Бизнес. ИТ. URL: <https://www.tadviser.ru/index.php/> (дата звернення 30.05.2021)

особистого інформування родичів, товаришів чи знайомих по службі). «Система соціального рейтингу» дає «надійним громадянам», з високим рейтингом, переваги, наприклад, при користуванні держпослугами. Таким чином, через шеринг і краунд-технології суспільство все швидше рухається до необхідності створення єдиного цифрового профілю людини. Означена система нині активно обговорюється. Звичайно, вона має свої переваги – спонукає громадян бути соціально активними. Але в майбутньому головними проблемами можуть постати не питання технології та економіки, а питання етики.

Наразі варто згадати і про такі новації як цифрова (електронна, веб, інтернет) економіка, що не обмежується лише електронною торгівлею, а й торкається банківської системи, охорони здоров'я, сфери освіти та інших галузей суспільного життя. Останнім часом все більше уваги приділяють електронним грошам (криптовалюті, біткойну), а також унікальній технології block chain (блокчейн). Її унікальність полягає в тому, що інформація по блоках, об'єднаних у єдиний ланцюг, зберігається на комп'ютерах багатьох рівноправних користувачів. З'являючись в мережі, вони підключаються до всіх інших комп'ютерів, долаючи географічний простір. Дана технологія – це чітко структурована база даних, яка не має єдиного регулятора. Вона включає певні правила побудови ланцюжків транзакцій і доступу до інформації. Якщо вже зроблено запис, цю інформацію змінити неможливо. Це виключає шахрайство, крадіжку даних, порушення авторських прав тощо. А звідси, її можна використовувати в усіх сферах (фінансовій, торговій, виробничій, політичній). Такі новації заслуговують особливої уваги, оскільки введення загальної платіжної одиниці стало вже велінням часу. Криптовалюта (біткоїн) може бути одним із можливих варіантів світової валюти в якості загального платіжного засобу, адже цифрові гроші – це швидкість, безпека й анонімність.

Інновації в сучасних інформаційних технологіях мають ще більш глибокі наслідки, включаючи зміни способу життя, локалізації або

глобальної інтеграції господарської діяльності. Інноваційна динаміка в ІТ породжує якісні зміни в освіті, медицині, має серйозні соціальні, політичні, міжнародні та військово-стратегічні наслідки, включаючи нові засоби розвідки й ведення бойових операцій. Висока також ймовірність трансформації сфер професійної діяльності, зникнення багатьох масових професій, появи високого й стійкого структурного безробіття, зростання масштабів масової міжнародної і внутрішньої міграції, розмивання середнього класу і, відповідно, поляризації доходів²⁵⁴.

З цього випливає, що інформаційна картина світу ХХІ ст. ґрунтується на усвідомленні нового способу життєустрою планетарної спільності – планетарного соціального організму. Європейське співтовариство, як його складова, повільно, але впевнено перетворюється у космополітичне суспільство із загальним європейським громадянством. При цьому слід погодитися з Дж. Наєм – розробником концепції «м'якої сили», що інформаційний простір, кіберпростір не можуть замінити простір географічний і не провіщають скасування державних суверенітетів²⁵⁵. Йдеться, радше, про нові інструменти посилення/послаблення державної могутності й державних суверенітетів, про істотні впливи інформаційно-комунікативних технологій (ІКТ) на політику й геополітику, похідними яких є сфери технополітики й техногеополітики²⁵⁶. Наполягаючи на сутнісному «географічному» розумінні держав, Ф. Ратцель разом з тим звертав увагу на те, що обсяг поняття «простір» є ширшим, аніж визначення його відповідно до суто географічних меж. А запроваджене дослідником одне з основних понять – життєвий простір – загалом неоднозначно поєднує гео- та

²⁵⁴Глобальная перестройка / отв.ред.акад. А.А. Дынкин, акад. Н.И. Иванова / ИМЭМО РАН. Москва : ВесьМир, 2014. С. 209, 227–229.

²⁵⁵Nye J. Nuclear lessons for cyber security?.. *Strategic Studies Quarterly*. 2011. № 5(4). P. 18–38.

²⁵⁶Yannakogeorgos P. Technogeopolitics of Militarization and Security in Cyberspace / Panayotis Alexander Yannakogeorgos. s.l.: Pro-Quest, UMI Dissertation Publishing, 2011. 288 p.

біосередовище. Ідея держави-організму, запропонована Ф. Ратцелем, робить природним прагнення будь-якої держави до територіального розширення²⁵⁷.

Сьогодні можна говорити про глибинну кризу «державоцентричної оцінки просторовості», на що звертає увагу британський науковець Дж. Егню. На його думку, означена криза характеризується переоцінюванням трьох географічних постулатів, які впродовж тривалого часу вважалися основою світо порядку. По-перше, держави мають виключний суверенітет над власною територією; по-друге, «внутрішні» та «зовнішні» сфери чітко розділені між собою; по-третє, кордони держав визначають кордони «суспільства»²⁵⁸. Однак сучасні інформаційні технології роблять кордони політичною умовністю, а поява нових форм транскордонної соціалізації (через розваги, роботу, приналежність до субкультур, груп за інтересами тощо) робить зв'язок із «рідною землею» дедалі примарнішим. Формується людина байдужа до територіальних зв'язків, до «поклику предків», культурної традиції. Території при цьому виступають лише як джерело ресурсів і «порожній» простір. Все це сформувало «кочівників» технічної цивілізації, позбавлених територіальної культурної ідентичності. Такий хід подій здатний вплинути на спосіб організації суспільства загалом. Так, зарубіжний дослідник Ж. Туатайль зазначає, що взаємозалежні процеси глобалізації, інформаціоналізації суспільства ризику безпосередньо кидають виклик і знищують кордони сучасної міждержавної системи, створюючи нові режими взаємопов'язаності між просторами по всій земній кулі, трансформуючи скалярні відносини між локальним, національним і глобальним, запроваджуючи безпрецедентні швидкості взаємодії та комунікації, створюючи посилену взаємозалежність та уразливість від

²⁵⁷ Цит. за: Дубов Д. В. Кіберпростір як новий вимір геополітичного суперництва : монографія. Київ : НІСД, 2014. С. 16.

²⁵⁸ Цит. за: О'Туатайл Г. Геополитические условия постмодерна: государства, государственное управление и безопасность в новом тысячелетии URL : <http://www.geopolitica.ru/article/geopoliticheskie-usloviya-postmodernagosudarstva-gosudarstvennoe-upravlenie-i-bezopasnost-v#>. UgxGIawRTDd.

небезпек у всьому світі²⁵⁹. А оскільки інформатизація суспільства є соціальним процесом виробництва і повсюдного використання інформації як суспільного ресурсу, то вона перетворилася «з об'єкта теоретичного аналізу вчених на критерій оцінки могутності держав, стала найважливішим чинником у боротьбі тієї або іншої країни за економічну, політичну, культурну і військову перевагу, а також чинником виживання всього людства»²⁶⁰. В цьому зв'язку сучасний український дослідник П. Федорук наголошує, що «інформаційний простір стає тим майданчиком, крізь який зовнішні гравці нав'язують своє "геополітичне бачення", свої уявлення про "геополітичні коди" країн і регіонів, за допомогою яких сучасна геополітика фактично ототожнює реальні й віртуальні простори»²⁶¹.

У світлі означеного потрібно згадати й про те, що в той час, коли у світі відбуваються процеси інтеграції (розширення ЄС, створення Єдиного економічного простору), інформатизації завдяки науково-технічному розвитку, все ж є багато противників світової глобалізації. Останніми роками все гучнішими стають виступи так званих антиглобалістів під час основних світових економічних форумів та самітів (особливо щорічний економічний саміт у Давосі, Швейцарія) глав розвинених держав, а також євроскептиків, що фокусуються на ідеях, думках, діях, спрямованих на сумнів, критику, неприйняття і зневіру стосовно всього Європейського Союзу, або певної його політики чи діяльності конкретного соціального інституту. Дехто найбільше зло глобалізації бачить у стиранні культурних, етнічних особливостей тих чи інших народів. Інші вбачають у процесах глобалізації, перш за все, збагачення лише окремих груп людей і водночас збідніння решти світової спільноти. Так, О. Панарін зазначає, що проблема не в тому, чи визнаємо ми

²⁵⁹О'Туатайл Г.Геополитические условия постмодерна: государства, государственное управление и безопасность в новом тысячелетии URL : <http://www.geopolitica.ru/article/geopoliticheskie-usloviya-postmodernagosudarstva-gosudarstvennoe-upravlenie-i-bezopasnost-v#.UgxGIawRTDd>.

²⁶⁰Момот А. С.Інформаційні чинники впливу на сталий розвиток світосистеми.*Нова парадигма*. 2011. Вип. 104. С. 68–69.

²⁶¹Федорук П.Культурно-цивілізаційний контекст геополітичних пріоритетів України.*Нова парадигма*. 2012. Вип. 107. С. 184.

дійсність сучасного взаємозалежного світу (в якому неможливий ізоляціонізм) – проблема в тому, яким ми хочемо бачити цей глобальний, тісно переплетений у своїх долях, що має спільні проблеми світ: дійсно плюралістичним, заснованим на партнерстві носіїв суверенітету, що поважають себе, чи підлеглим своєкорисливим власникам безконтрольної світової влади, що диктує народам свою волю²⁶². Парадоксально, але дійсно сучасний етап науково-технічного прогресу, що характеризується інформаційно-технологічною революцією, з одного боку, сприяє єднанню людства, формуючи взаємозалежну економіку, скорочуючи відстані і збільшуючи комунікаційні можливості людини, а з іншого – веде до громадської диференціації та розшарування, породжуючи страту (прошарок) надбагатих (у тому числі й на рівні окремих держав) і люмпенізує інше світове співтовариство – слаборозвинені держави, які не можуть економічно і політично конкурувати. В умовах наростання інтеграційних процесів у світі різко зростає диспропорція в соціально-економічному розвитку між розвиненими і слаборозвиненими країнами. Тому в умовах становлення глобального інформаційного простору варто враховувати економічні, соціальні, політичні, екологічні складові, а також спільні та узгоджені дії. Сучасна політика в значній мірі будується на розподілі інформаційних потоків. Це дає величезні можливості для маніпулювання суспільною свідомістю. Протиборство різних політичних сил або економічних конкурентів нерідко трансформується в «інформаційні війни»²⁶³, вторгнення в соціальний, культурний та політичний простори тієї чи іншої держави. На людину обрушується і тисне така кількість інформації, що на часі ставити питання про «інформаційну екологію суспільства», оскільки якість і спрямованість інформації можуть свідомо та навіть з не кращими намірами спотворюватися. Інформація нині постає владою і реальною силою. У зв'язку

²⁶²Панарин А.С. Искушение глобализмом. Москва : Русский Национальный Фонд, 2000. 381 с.

²⁶³Почепцов Г. Сучасні інформаційні війни. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2015. 498 с.

з означеним варто відмітити, що «інформаційно-технологічна революція надає більше потужний імпульс розвитку суспільства, ніж більш високий рівень культури, науки, техніки»²⁶⁴. Тому від інформатизації, передовсім, виграють високорозвинені країни, які використовують свої переваги і ведуть активну боротьбу за нові можливості. Випадковостей тут немає і інформаційна революція відіграє важливу роль у диференціації суспільства. Світ невинно структурується як єдине ціле, перш за все, в галузі комунікації та світової торгівлі.

Глобальний порядок, як і все інше, має альтернативні варіанти й сценарії; «наша людська гідність полягає в тому, щоб за можливості відстояти найбільш гуманні та справедливі з них і відкинути спроби нового хижацтва, яке прагне прибрати світ до рук під гаслом "іншого не дано"»²⁶⁵. Космополітизм є ще недостатньо чіткою та обґрунтованою відповіддю на сьогоденні виклики глобалізованого світу, зокрема, переходу в мережеве суспільство, яке у наш час ще не охоплює увесь світовий простір, але складає ядро світової соціальної структури і проявляє тенденцію до швидкого розширення кіберпростору. Віртуальний світ (кіберпростір) є тим середовищем, у якому індивідуальний внесок у розвиток суспільства може набувати глобального характеру. Космополітичне світосприйняття дозволяє охопити зрушення в суспільно-політичних правилах, а також процеси інтеграції держав. Даний підхід виявляє безліч просторових, тимчасових і практичних реальностей, підпорядкованих принципу «і те, й інше», до яких національний світогляд залишається індеферентним.

2.4. Основні вектори взаємовпливу космополітизації та наростаючих міграційних процесів.

²⁶⁴Чумаков А. Н. Глобальный мир: столкновение интересов. Москва : Проспект, 2018. С. 24.

²⁶⁵ Киршин Ю.Я. Космополитизм: борьба с несовершенностями человечества. – Клинцы: Издательство ГУП «Клинцовская городская типография», 2016. С. 10–11. URL : <http://scicenter.online/politicheskaya-filosofiya/soderjanie-130996.html>,

Як уже зазначалося, в умовах глобалізації та прискорення міграційних процесів монокультурність в сучасному світі неможлива. Останнім часом все більшого значення набувають проблеми трансформації світоглядних позицій особистості, адаптації мігрантів і тимчасових переселенців до іншого культурного простору. Системотворчою проблемою теоретичного осмислення специфіки культурного буття людини в сучасному світі стає космополітизм та процеси міграції, розглянуті у взаємодії. Означені феномени неусвідомлено присутні в різноманітних сферах та на різних рівнях життєдіяльності суспільства. Концептуалізація космополітичного й міграційного як взаємопов'язаних і взаємодоповнюючих явищ буття дозволяє переосмислити проблеми і перспективи збереження та розвитку культурного різноманіття у глобалізованому світі й оптимізувати міжкультурну комунікацію²⁶⁶.

Сучасний стан світової спільноти український дослідник В. Зубов характеризує як турбулентний. Термін «турбулентність» позначає виникнення випадкових, непередбачуваних впливів, що спричинює розхитування матеріальної системи, утрату стабільності й контролю за ситуацією, можливість руйнування системи. Це зумовлено кризовими явищами у світовій системі, процесами «переформатування» світової архітекτονіки, що спричинили геополітичні конфлікти й протистояння світових центрів сили²⁶⁷. Кризові явища в розвитку сучасного соціуму зумовили інтенсифікацію процесів міграції, які змінюють світоглядні позиції населення. Міграція – багатогранний і складний процес пересування людських мас по планеті. Мігранти сприяють космополітизації. За даними ООН, нині у світі нараховується близько 232 мільйони міжнародних

²⁶⁶ Саракун Л. Взаємовплив міграції і космополітизації у добу глобалізації. *Університетська кафедра*. 2017. № 6. С. 43–54.

²⁶⁷ Зубов В.О. Кривега Л.Д. . Соціальна турбулентність як підґрунтя змін у світоглядних настановах сучасної людини. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2015. № 8. С. 66.

мігрантів (3% населення планети) і близько мільярда внутрішніх мігрантів²⁶⁸. З одного боку, міграція пов'язана з різними сторонами життя суспільства, з іншого – вона зумовлена протиріччями і потребує ретельного вивчення.

Існує чимало теорій походження міграційних процесів. Аналіз різних форм міграції дозволяє виявити загальні умови їх виникнення, розглянути структуру міграційних процесів і зробити порівняльний аналіз міграційних форм, а також визначити роль означених процесів у житті суспільства. Для цього необхідно здійснити понятійно-змістовне осмислення феномена міграції, з'ясувати її причини, що впливають на виникнення тієї чи іншої форми, розглянути суб'єкти, об'єкти та види міграції, а також виявити соціальні зміни, які спричинили аналізовані форми міграції²⁶⁹.

Сьогодні міграція є предметом вивчення різних наук: історії, соціології, філософії, політології, конфліктології, демографії, економіки, права та ін. Так, дослідник міграції А. Кузьмін виокремлює сім основних підходів до її вивчення – демографічний, соціологічний, історичний, юридичний, психологічний, філософський та економічний²⁷⁰, в той час як В. Іонцев – до сімнадцяти підходів, зокрема включаючи системний, географічний, генетичний, біологічний, етнографічний²⁷¹.

Філософія, наприклад, використовує компаративістський підхід до вивчення міграції. Вона, як зазначає Н. Преображенська, може абстрагуватися від наявних «кваліфікаційних» характеристик поняття і дати більш ширше його тлумачення (розглядати міграцію з позиції руху «антропопотоків» (руху людей у просторі). Ґрунтуючись на цьому понятті, можна вивчати вихідні та вхідні потоки міграції в глобальному масштабі. За допомогою цього терміна можна абстрагуватися не тільки від певного

²⁶⁸ Малиновська О.А. Міграційна політика Європейського союзу: виклики та уроки для України / О. А. Малиновська. Київ: НІСД, 2014. С. 3.

²⁶⁹ Саракун Л. Взаємовплив міграції і космополітизації у добу глобалізації. *Університетська кафедра*. 2017. № 6. С. 43–54.

²⁷⁰ Кузьмін А.И. Курс лекций «Основы демографии» URL : <http://humanities/edu.ru/db/msg/47066/>.

²⁷¹ Ионцев В. А. Международные миграции населения. МГУ им. М.В. Ломоносова. Москва : Диалог, 2009. 244 с.

історичного часу, але й від певного суб'єкта так само, як і від певного місця²⁷². Поняття міграції з філософської точки зору використовується також як засіб для опису поведінки індивіда або соціальних груп, мотивованих різними причинами.

Філософське осмислення феномена міграції відображено у ряді концепцій, зокрема в концепції пасіонарних поштовхів (Л. Гумільов), в основі якої лежить ідея енергетичного обміну між людською спільнотою (етносом) і зовнішнім середовищем. На думку Л. Гумільова, «в біосфері відбуваються деякі зміни – хімічні процеси, різного роду космічні випромінювання та інші зовнішні впливи, які дають пасіонарний поштовх подіям на планеті (його можна розуміти як природну енергію, яка створює у людини особливе бажання до ще більшої активності)»²⁷³. Надлишок біохімічної енергії живої речовини породжує ефект пасіонарності, спрямованої як на зміни етносу, так і на зміни зовнішнього середовища. Пасіонарність значною мірою визначає міграційний рух всього етносу. Її поштовхи пояснюють багато глобальних історичних подій. В результаті цього поштовху народи, етноси свідомо направляють отриману із зовнішнього світу природну енергію на будь-яку активну діяльність, у тому числі й на міграцію.

Міграційні рухи важливо розглядати в різних контекстах і розкрити їх вплив не тільки на демографічні характеристики тієї чи іншої території, а й на показники її економічного та культурного розвитку, соціальну структуру, тобто показати наявність взаємозв'язку соціальних і міграційних процесів, які можуть здійснюватися під впливом різних факторів і мотивів.

Дослідник Л. Рибаківський наводить відмінності між поняттями переміщення і переселення: «це – не синоніми, а уявлення про міграцію як в

²⁷² Преображенская Н.М. Миграция в условиях глобализации: социально-философские аспекты: дис. канд. филос. н.: 09.00.11. Москва, 2007. 190с. URL : <http://www.dslib.net/soc-filosofia/migracija-v-uslovijah-globalizacii-socialno-filosofskie-aspekty.html>.

²⁷³ Ідея пасіонарності та цикли євразійської історії за ідеєю Гумільова URL : <http://studies.in.ua/ru/geopolitika-shpargalki/2412-42-deya-pasonarnost-ta-cikli-jevrazyskoyi-storyi-za-deyeyu-gumlova.html> (дата звернення 06.06.21)

широкому, так і вузькому значенні слова. У вузькому сенсі міграція – завершений вигляд територіального переміщення зі зміною постійного місця проживання. Відмінності між різними видами переміщення – в їх тривалості, регулярності, цільовій спрямованості, структурі і т.д.»²⁷⁴. Зміна політичного алгоритму, незбалансована економічна діяльність формують міграційні потоки, які періодично спрямовуються то в одну, то в іншу країну. Циклічна міграція характерна для людей з подвійним громадянством.

Міграційні процеси можуть здійснюватися під впливом різних факторів і мотивів: стихійних природних явищ, несприятливої економічної ситуації, локальних воєн, демографічних проблем, релігійних і етнічних конфліктів. В роки існування СРСР питома вага етнічної міграції теж була досить високою, особливо серед вірмен, карелів, фінів. Етнічна міграція, на відміну від економічної або політичної, має свої межі, тому що частка національних меншин, що виїжджають, незмінно скорочується, зменшуючи чисельність потенційних емігрантів.

Міграція складається з неоднорідних етнічних, освітніх, соціально-статусних, вікових, гендерних складових потоків населення, що заздалегідь визначають диференційованість її впливу на соціум приймаючих країн. Сучасна міграція є іноетнічною за своїм складом. У зв'язку з розширенням географії міграції в структурі міграційних потоків стали переважати вихідці з країн, що розвиваються, далеких від приймаючих не тільки територіально, а й культурно та етнічно. Потік населення з означених країн супроводжується утворенням на території приймаючих держав нових національних меншин, що призводить до зміни національно-етнічної «палітри» суспільства, перетворюючи його в поліетнічне та полікультурне. В цих умовах виникає

²⁷⁴Рыбаковский Л.Л. Миграция населения. Три стадии миграционного процесса (очерки теории и методов исследования)URL : <http://7www.viperson.ru/wind.php/ID=250095&soch=1>. С. 106–107.

проблема міжетнічних відносин, вирішення якої потребує нових політичних підходів, які враховували б принципи багатокультурності²⁷⁵.

В останні роки міграційні потоки набувають значних масштабів, що зумовлює появу відносно стійких вихідних і вхідних точок цих потоків. Зазначені точки представлені конкретними країнами, які є відповідно експортерами або імпортерами мігрантів. Це заклало основу для формування міграційної системи, тобто зв'язку як мінімум двох країн-учасниць міграційного обміну. Так, міграційна система, яка об'єднує Францію з країнами Північної Африки, входить в одну зі світових міграційних систем, центром якої є Європа.

Зазначимо, що в другій половині минулого століття спочатку Західна та Північна, згодом Південна, а на початку 2000-х років Центральна-Східна Європа пережили так званий міграційний перехід, тобто перетворення з території, звідки населення вибуває, на таку, куди спрямовуються численні імміграційні потоки. Саме це було першопричиною розвитку систем управління міграціями європейських країн спочатку на національному, а потім і на регіональному рівні²⁷⁶.

Міграційна система, що склалася у світі, відрізняється тісними економічними, культурними, політичними, географічними зв'язками між країнами, що і дозволяє визначити її як єдину міграційну систему. Вона характеризується різноманіттям міграційних потоків, їх різноспрямованістю, появою нових країн імміграції та підключенням нових країн-постачальників мігрантів, формування нового вектора міграції «Схід – Захід», який прийшов на зміну донедавна домінуючому вектору «Південь – Північ». В контексті сучасних явищ міжнародних відносин, що асоціюються з терміном «глобалізація», проблема міграційних процесів різко загострилася і перейшла в нову стадію. Колишні неформалізовані міжурядові контакти

²⁷⁵ Цапенко И.П. Управление миграцией: опыт развитых стран / Ин-т мировой экономики и международных отношений РАН. Academia, 2009. С. 73.

²⁷⁶ Малиновська О.А. Міграційна політика Європейського союзу: виклики та уроки для України. Київ : НІСД, 2014. С. 4.

еволюціонували у повноцінний законодавчий блок співтовариства, вагому частину *acquis communautaire*. Це відбулося внаслідок об'єктивної потреби у виробленні спільних підходів до регулювання міграційними процесами, як наслідок їх інтенсифікації і всередині, і за межами співтовариства, так і в контексті поглиблення європейської інтеграції як такої²⁷⁷.

Глобалізаційні процеси здійснюють відчутний вплив на переміщення населення у сфері ринку праці, бізнесу, освіти, науки, інформації та комунікації, соціальних відносин, оскільки все суспільне життя тепер визначається вільним рухом капіталу, товарів та інформації в рамках глобального ринку. Це призводить до стирання національно-культурних меж та ідентичностей. Місцевість, будучи архетипом укоріненого проживання, знаходить мобільність, транснаціоналізується і глобалізується – і в певному сенсі навіть космополітизується. Інформаційні потоки долають простір і час, близькі та далекі дистанції. Межі розмиваються і перемішуються. І міграція сприяє розмиванню цих меж, одночасно впливаючи на економічне життя приймаючої країни. По-перше, вона змінює демографічні показники – забезпечує до 40% приросту населення країн, зокрема європейських. Особливо бажаним є прибуття висококваліфікованих мігрантів та їх внесок у формування економіки, основаної на знаннях. По-друге, впливає на інвестиційні потреби (житло та інші види інфраструктури) особливо в густонаселених країнах. І хоча приплив населення з інших країн несе для європейських суспільств не лише вигоди, а й проблеми, за умови ефективного регулювання він видається необхідним для поступального розвитку. Мігранти привносять різноманітність і культурну динаміку. Згодом масштабна міграція трансформує культуру приймаючої країни. Вона впливає на домінуючі цінності держави. У людей справедливо виникають різні думки щодо правильної міграційної політики. Деякі країни стають ні «закритими», ні повністю «відкритими». Знайти баланс досить складно. У процесі його пошуку цілком розумно для країн заявляти про те, що головними для них

²⁷⁷Там само, С. 44.

завжди будуть їх власні громадяни. У той же час, як відзначає лауреат Нобелівської премії Томас Шеллінг, природно може виникнути значна сегрегація. Люди у даному випадку будуть жити окремо один від одного, і їх мало що буде об'єднувати.

Необхідною складовою міграційної політики є політика інтеграції мігрантів. Адже саме від успіху чи неуспіху інтеграційних заходів залежить кінцевий результат міграції, яка може значно сприяти розвитку країни призначення, проте, водночас, несе ризики порушення гомогенності суспільства аж до виникнення конфліктних ситуацій. Зрозуміло, що інтеграція відбувається на місцевому рівні, тому відповідні питання закономірно залишаються в компетенції окремих країн, адже інтеграція мігрантів, з одного боку, потребує додаткових витрат приймаючих країн, а з іншого – сприяє розповсюдженню етнічної сфери господарської діяльності, оскільки вони використовують альтернативні способи облаштування свого життя на новому місці. Важливим є розуміння інтеграції «як двостороннього процесу», що базується на обопільних правах та обов'язках громадян інших країн, які легально перебувають на території суспільств, що їх приймають²⁷⁸].

Політика інтеграції передбачає цілеспрямовані заходи не лише в міграційній, а й в інших сферах життєдіяльності суспільства, передовсім на ринку праці, щодо забезпечення доступу мігрантів до освітніх, медичних, соціальних послуг, їх активної участі в культурному та політичному житті країни перебування. Окрема увага має приділятися специфічним групам мігрантів, серед яких молодь, жінки, біженці. Разом з тим, зусилля урядів повинні спрямовуватися також і на суспільство загалом, забезпечення його готовності до прийняття мігрантів, культурної та мовної диверсифікації, формування нової ідентичності.

У зв'язку з інтенсифікацією міграційних процесів змінюються світоглядні позиції населення. Наявність мігрантів породжує виклик: необхідність завжди і повсюдно чітко розрізняти «нас» і «їх», «своїх» і

²⁷⁸Там само, С. 30.

«чужих», «громадян» і «сторонніх». Таку необхідність насаджує і закріплює держава перебування. Мігранти втілюють всі можливі градації «як того, так й іншого»: це іноземці або іноземні громадяни, чиї соціальні навички не тільки незмінні, але і збагачують культурне та суспільне життя. Їхнє становище функціонально, легітимно і незаконно одночасно, воно «дозволено, але не визнано»²⁷⁹. Існування мігрантів, їх діяльність, спроби вийти на суспільну арену суперечать розумінню громадянських прав у національній державі й одночасно надають їм іншого змісту.

Специфіка національно-космополітичного суспільства, як зауважує У. Бек, виходить з розширення кордонів етнічної солідарності таким чином, щоб дати можливість участі як внутрішнім, так і зовнішнім аутсайдерам. Залучення в постсуверенний громадський порядок передбачає певну готовність, націленість і здатність до участі в ньому, а також деяку самоорганізацію. Тільки таким чином «корінні мешканці» й «іноземці» зможуть співпрацювати в розширених космополітичних межах національних просторів як рівні члени транснаціонального громадянського суспільства²⁸⁰.

Космополітизм став сигнатурою «століття рефлексивного модерну», в якому розмиваються національні межі та відмінності²⁸¹. Новий космополітичний світ потребує нової методології (замість «національної», де базовою категорією є нація, національний суверенітет), що дозволить охопити соціальну й політичну реальність. Такою методологією стає космополітизм як новий канал світоусвідомлення.

Розглядаючи питання про причини виникнення космополітичного суспільства, У. Бек прагне визначити глибини подібної трансформації національно організованих соціумів. Їх він знаходить у глобалізації. Остання породжує ризики, які, поширюючись, несуть у собі соціальний ефект

²⁷⁹Бек У. Космополитическое мировоззрение. Москва: Центр исследований постиндустриального общества, 2008. С. 155.

²⁸⁰Бек У. Космополитическое мировоззрение. Москва: Центр исследований постиндустриального общества, 2008. 336 с.

²⁸¹Там само. С. 2.

бумеранга: приховані «побічні дії» починають поразати й центри їх виробництва. На його думку, «глобальна взаємозалежність і ризики, доступні пізнання, змінюють суспільну та політичну якість національних спільнот. Саме цим визначається особливість космополітизації: вона є внутрішньою, тобто такою, що впливає зсередини національних спільнот або локальних культур, вона також є самістю – яка завжди деформована – і виникає в національній свідомості. Так само змінюються основи буденної свідомості та ідентичності. Теми, що мають глобальне значення, стають інтегральною частиною повсякденного досвіду і «моральних життєвих світів». Вони ставлять під сумнів форми національної свідомості та інституції. Всюди у світі це призводить до великих конфліктів»²⁸².

Процесу космополітизації має відповідати інша методологія пізнання, яка враховувала б особливості транснаціонального світу, не пов'язаного з кордонами сучасних держав та національною приналежністю. З цієї причини У. Бек вводить поняття «методологічний космополітизм» на зміну «методологічному націоналізму»²⁸³. На його думку, ідея «методологічного космополітизму» дозволяє об'єднати в один когнітивний блок соціальну дійсність, інтерпретацію з позицій повсякденності та наукове спостереження, окрім цього допускає «комбінацію самокритичної соціології з методичним космополітизмом, що стане проривом у суспільствознавстві»²⁸⁴.

Вступаючи в XXI ст., людство, як наголошує сучасний український дослідник О. Сошніков, підводить підсумки свого попереднього динамічного й не завжди позитивного суспільно-політичного, економічного, культурного розвитку. Науковець зазначає, що «небувалий розмах національних, етнічних, регіональних рухів (часто безкомпромісних) постають в явному протиріччі з інтернаціональними комунікативними й економічними тенденціями глобальної інтеграції. Тема міжетнічної комунікації є першочерговою як у

²⁸²Beck U. Der kosmopolitische Blick oder: Krieg ist Frieden. Frankfurt am Main, 2004. P. 113.

²⁸³Бек У. Космополитическое мировоззрение. Москва: Центр исследований постиндустриального общества, 2008. С. 114.

²⁸⁴Beck U. Der kosmopolitische Blick oder: Krieg ist Frieden. Frankfurt am Main, 2004. P. 117.

світовому (глобальному), так і в національному (локальному) вимірах. У сфері міжетнічних відносин спостерігається бурхливе зростання етнічної самосвідомості, посилення почуття етнічної ідентичності. Зазначимо, що етнічна свідомість іноді набуває гіпертрофованих форм. Все частіше можна спостерігати націонал-екстремістські, антисемітські, расистські, ксенофобські, шовіністичні та етноцентричні дії, які негативно впливають на процеси міжкультурної комунікації»²⁸⁵.

Аналізуючи сучасне наукове і філософське бачення етнічного виміру глобального світу, О. Сошніков констатує, що в недалекому майбутньому глобальним системам доведеться не боротися, а співіснувати з політизованою етнічністю у різноманітних її формах. Забезпечення такого співіснування вимагає принципово нової парадигми практичного вирішення національних проблем. На сьогоднішній день виразно проявляється дія протилежних, але об'єктивно взаємозалежних тенденцій: поглиблення інтеграційних процесів, з одного боку, прагнення подолати поліетнічність та полікультурність сучасних соціумів шляхом їх уніфікації, що природно вимагає певного зменшення значення національного перед універсальним для забезпечення соціокультурної успішності. Це є характерною рисою сучасної глобалізації. З іншого боку, суспільства, незважаючи на глобальний модернізаційний вплив, все більше етнізуються. Присутність етнічного чинника проявляє себе повсюдно, окрім того, в ряді сфер суспільного життя він має домінуючий вплив. У цьому сенсі «нинішнє століття можна охарактеризувати періодом не тільки космополітизації, а й націоналізму, який виступає в якості певної реакції на глобальну уніфікацію світу»²⁸⁶.

В таких умовах, на думку вже згаданого науковця У. Бека, «поширення космополітизму означає, що закрите суспільство зникає

²⁸⁵Сошников А.А. «Методологический национализм» и «методологический космополитизм»: концептуализация национальных реалий в теоретических версиях глобального общества URL :http://teoriapractica.ru/rus/files/arhiv_zhurnala/2013/9/fil%D0%BEs%D0%BEfy%D0%B0/soshnikov.pdf.

²⁸⁶ Там само.

назавжди. Проте більшість людей не сприймає це як звільнення. Навпаки, вони вважають це крахом «свого світу». Їм дуже важко вдавалося орієнтуватися в лабіринтах закритого суспільства, що ґрунтувалося на протиставленні «ми» та «інші», внутрішнього і зовнішнього, національного і міжнаціонального. Тепер вони раптово зіткнулися з протиріччями толерантної суспільної форми і свободи, які нелегко усвідомити і пережити і які зводять їх в стан чужинців на власній землі»²⁸⁷ Поняття «іноземного» набуває всеохоплюючої влади, оскільки людина зіштовхується з викликами і протиріччями, які перетворюють її в чужинця. Ненависть до іноземців спалахує через екзистенційні страхи. Тому у толерантному суспільстві через надмірну свободу люди відчують себе дезорієнтованими, непотрібними і відчуженими. Як далі зазначає дослідник У. Бек, відмова від національної парадигми не рівнозначна глобальному «космополітизму загального блага», як його формулюють різні напрями громадянського суспільства. Однак не можна виключати, що національний неолібералізм «відмови від солідарності» міг би розгорнутися у космополітичному напрямку. Це може статися, якщо в контексті всесвітнього розподілу праці й багатства на зміну солідарності з родичами або співгромадянами прийде солідарність з чужинцями. На думку науковця, можна визначити декілька різних сценаріїв. Один з них – глобальна міграція. Міграційні процеси майбутнього будуть характеризуватися конфліктом між двома «віковими пірамідами». Старіючим суспільствам західних держав протистоять молоді співтовариства багатьох периферійних країн. Це породжує, по-перше, імміграційний тиск ззовні, по-друге, внутрішній тиск, що примушує приймати іммігрантів; так чи інакше, міграція стане ключовою політичною темою, від неї буде залежати виживання Європи, відкритої світу²⁸⁸.

Зазначені У. Беком тенденції спостерігаються вже сьогодні.

²⁸⁷ Бек У. Космополитическое мировоззрение. Москва : Центр исследований постиндустриального общества, 2008. – 336 с. – С. 163.

²⁸⁸ Beck U. Der kosmopolitische Blick oder: Krieg ist Frieden. Frankfurt am Main, 2004. – P. 162.

Міграційна політика Євросоюзу стала нині однією з гострих проблем для європейських держав, поряд з внутрішніми: економічною кризою, безробіттям і відсутністю безпеки. На неформальному саміті в Братиславі (вересень 2016 р.) глави 27 країн – членів ЄС домовилися за півроку представити докладний план розвитку Євросоюзу (з урахуванням виходу з нього Британії). За словами канцлера Німеччини Ангели Меркель, особливу увагу слід приділяти проблемі стримування нелегальної міграції і посилення співпраці у сфері безпеки. На цьому саміті експрезидент Європейської ради Дональд Туск підкреслював, що одна з головних цілей лідерів країн ЄС – не допустити неконтрольований потік мігрантів, який спостерігався в попередньому році. У той же час прем'єр-міністр Угорщини Віктор Орбан заявляв, що учасникам неформального саміту не вдалося внести зміни до міграційної політики ЄС, яку він називав «саморуйнівною і наївною»²⁸⁹.

Багато сучасних гуманітаріїв сходяться на думці, що перспективи розвитку світового співтовариства неясні. Поряд з низкою можливих, частково конкуруючих і частково взаємодоповнюючих перспектив, У. Бек розглядає перспективи світового співтовариства як такими, що «базуються не тільки на досвіді самоосягнення громадянського суспільства, а й на транснаціональній значущості основних прав»²⁹⁰. Звертаючись до роз'яснення цього положення, він пояснює, що «суть полягає в диференціації прав підданих різних держав, а, значить в кінцевому рахунку, гарантії права світового громадянства для всіх»²⁹¹. При цьому він зазначає парадоксальність ситуації, яка складається за умови одночасної наявності прав національної держави і прав світового громадянства, яке передбачає гарантію космополітичних правовідносин. У побудові відносин між учасниками втілення такої перспективи розвитку світового суспільства передбачається

²⁸⁹ Лідери ЄС домовилися представити новий план розвитку Союзу. *BBC*. URL :http://www.bbc.com/ukrainian/politics/2016/09/160917_eu_bratislava_declaration_sx.

²⁹⁰Бек У. Что такое глобализация? Ошибки глобализма – ответы на глобализацию. Москва, 2001. С. 163.

²⁹¹Там само. С. 163–164.

можливість реалізації однієї з трьох моделей: реально-політичної, інтернаціоналістичної та космополітичної. Якщо в перших двох моделях вирішальну роль відіграють національно-державні судочинства, то в космополітичній у центрі аналізу перебуває індивід, права якого підтримуються ООН.

РОЗДІЛ III. Космополітизм як симбіоз культурного й цивілізаційного розвитку.

3.1. Космополітизм – атрибут суспільного життя в умовах глобального світу.

Сьогодні чимало дослідників відмічають, що світ і, зокрема, національні держави знаходяться у стані глибокої і незворотної кризи, яка проявляється у суттєвому обмеженні суверенітету та легітимності державної влади. За словами З. Баумана, держави, щоб зберегти здатність підтримувати законність і порядок, змушені вступати в союзи і добровільно відмовлятися від частини свого суверенітету²⁹². Виникає парадоксальна ситуація, коли національні держави, які щойно утворилися, самі прагнуть «розчинити» свій суверенітет в наддержавних структурах. Історик і соціолог Е. Хобсбаум стверджує: «У міру того, як транснаціональна економіка зміцнювала контроль над світом, вона підривала основи існування територіальної держави-нації»²⁹³. Втрата національної ідентичності та скасування держав взаємокорелюються.

Свою аргументацію на користь самообґрунтування космополітизму дослідник даного феномена У. Бек підсумовує тим, що при космополітичному режимі моральний (основний для всіх) порядок утверджують для майбутнього людства, яке не матиме кордонів. Його легітимність вибудовується не з легітимаційних джерел національно-державного порядку, який територіально обмежений, а з власних джерел легітимності, оскільки лише вони дозволять створити моральний і правовий порядок для всіх і кожного.

Легітимність космополітичного порядку не може завойовуватися «знизу вгору», тобто завдяки демократичному голосуванню та схвалення

²⁹² Бауман З. Глобализация. Последствия для человека и общества / Пер. с англ. Москва : Издательство «ВесьМир», 2004. С.84.

²⁹³ Hobsbaum E. The nation and globalization. *Constellations*, March 1998. P. 4–5.

окремих держав. Вона має обґрунтовуватися «зверху вниз», дедуктивно, виходячи з універсальності принципів і основних положень – з наслідків для всього людства і кожної окремо людини²⁹⁴.

Якщо зосередитися на особливостях основоположних принципів космополітизму або на осмисленні того, що в світі без кордонів космополітична матриця світобудови потрібна з точки зору синергетичної парадигми, відкривається нове поле для дискусії щодо правоти прихильників і противників космополітизму.

Ворогів космополітизму виокремлює У. Бек. Це націоналізм, глобалізм і демократичний авторитаризм. Космополітизм спростовує ідею про те, що солідарність концептуальна винятково в межах національної держави. Заперечення проти націоналізму науковець здійснює за трьома напрямками. По-перше, на його думку прихильники націоналізму «виступають не за утвердження величі своєї нації, а лише за “збереження” самобутності і замкнутості перед зовнішнім світом, тоді як космополітична перспектива передбачає відчуття глобальності та безмежності»²⁹⁵. «Безрозсудне захоплення національною державою суперечить його власній історичності. Дивує наївність, з якою вона сприймається як вічна і природна, хоча лише два-три століття тому її вважали неприродною і абсурдною»²⁹⁶. По-друге, автор вказує на сумнівність фундаментальних основ націоналізму. По-третє, констатує, що «націоналізм все більше демонструє нездатність пояснити сучасний світ, оскільки реальність давно випередила підручники, а все, що не піддається опису усталеними категоріями, піддається моральному зганьбленню. Хибним є світ, а не концепти, за допомогою яких ми його

²⁹⁴Бек, У. *Власть и ее оппоненты в эпоху глобализма. Новая всемирно-политическая экономика* / Пер. с нем. А.Б. Григорьева, В.Д. Седельника; послесловие В.Г. Федотовой, Н.Н. Федотовой. Москва : Прогресс-Традиция; Издательский дом «Территория будущего» (Серия «Университетская библиотека Александра Погорельского»), 2007. С. 390.

²⁹⁵ Бек У. *Космополитическое мировоззрение*. Москва : Центр исследований постиндустриального общества, 2008. С. 5.

²⁹⁶Там само. С. 258.

описуємо»²⁹⁷. Також У. Бек висуває націоналістам в провину нездатність зрозуміти природу й причини глобальної нерівності та проблеми транснаціоналізації соціальної нерівності. Космополітичний підхід, навпаки, дозволяє побачити як національно-державний принцип легітимує глобальну нерівність²⁹⁸. Дослідник також звинувачує і альтерглобалістів, які «виступають проти чисто економічної глобалізації («глобалізму») – але тут же, не переводячи подиху, починають пропагувати всезагальність прав людини, трудящих, жінок і так далі»²⁹⁹. При цьому У. Бек вказує на суперечливість їх поглядів. З одного боку, вони як противники глобалізації, а, отже, і космополітизму, одночасно є її апологетами. Це передбачає не тільки розробки нових положень, а й перегляду основ соціологічної та філософської теорій.

Утвердження космополітичного режиму, що здійснюється як природним, так і штучним шляхом, може призводити (і призводить) до ризиків і конфліктів. У центрі стоять модернізаційні ризики, в яких присутня тенденція до глобалізації, яка охоплює виробництво й відтворення, перетинає національно-державні кордони і в цьому сенсі породжує наднаціональні та некласові глобальні загрози з їх своєрідною соціальною та політичною динамікою. У кінцевому підсумку постає питання: як подолати глобальні ризики в умовах плюралізму конкуруючих модерніт з їх різними нормативними моделями, матеріальними інтересами і конфігураціями політичної влади? На думку Р. Зуйкова, відповідь на поставлене питання дає поняття космополітичної Realpolitik.

Космополітична Realpolitik не апелює до загальних ідей і ідентичностей, а ставить на чільне місце владу й інтереси. Якщо ми приймаємо таку «реалістичну» точку зору, то найбільш важливим питанням стає моделювання гегемоністських «ігор мета-влади» глобальної внутрішньої

²⁹⁷Там само. С. 232.

²⁹⁸Там само. С. 56.

²⁹⁹Там само. С. 176.

політики та відстоювання інтересів таким чином, щоб вони служили реалізації загальних космополітичних цілей³⁰⁰.

Нова історична реальність суспільства всесвітнього ризику полягає в тому, що жодна нація не може впоратися зі своїми проблемами самостійно. Космополітизм не закликає до того, щоб жертвувати власними інтересами або віддавати перевагу виключно високим ідеям та ідеалам. Навпаки, космополітична Realpolitik визнає, що політичні дії здебільшого засновані на інтересах. Але наполягає на тому, щоб переслідування власних інтересів відповідало інтересам спільноти. Так, космополітичний реалізм, по суті, означає визнання легітимності інтересів інших, зокрема національних, у поєднання з власними інтересами. В ідеалі індивідуальні та колективні цілі (як національні, так і глобальні) можуть бути досягнуті одночасно. Проте, часто доводиться стикатися з обмеженнями і дилемами космополітичної Realpolitik. Зокрема, чи має та або інша проблема космополітичне вирішення залежить від нормативних та інституційних рамок. Тому основна ідея сьогодення: майбутнє відкрито і воно залежить від рішень, які ми приймаємо³⁰¹.

Сценарій розвитку прийдешньої цивілізації, на думку У. Бека, є «повернення до початку», але на більш вищому рівні. При цьому він обґрунтовує нову критичну теорію, завдяки якій йому уявляється можливим «зрушити» все людство «з національно державницької уяви на космополітичну». На відміну від методологічного націоналізму (як «джерела помилок у політиці») теоретизуються нові поняття на транснаціональному рівні у взаємодії з новими світовими економічними «акторами», глобальним громадянським суспільством і його гіпотетичною владою як опонентом влади капіталу, наднаціональними організаціями, національними державами. Сама ж транснаціональна політика – це політика множинності кордонів «в

³⁰⁰ Зуйков Р. С. Идеология мирового общества: политико-системный анализ *Век глобализации*, 2014. Вып. 2(14). С.91–104. URL: <https://www.socionauki.ru/journal/articles/248999/>

³⁰¹ Там само.

умовах плинного, багатозначного прикордонного розмежування». Толерантність різноманіття за цих умов, на його думку, обмежується тільки правом і мораллю. В даний час відбувається творче саморуйнування світового порядку, в якому поки що домінують «легітимні» національні держави³⁰². Світова політика позбавляє національну політику кордонів і основ. Вона стала світовою внутрішньою політикою, її учасники раніше ніж держави, відмовилися від обмеженості національної ортодоксальності.

Нова влада міжнаціональних компаній, корпорацій, концернів більш рухлива, оскільки не залежить від місця і, отже, може бути застосована в глобальному масштабі. Головною опорою контр-влади глобального громадянського суспільства є фігура політичного споживача. Його контр-сила, що обумовлена купівельною спроможністю і споживчими можливостями і стратегіями, спрямованими проти зростаючої контр-влади споживачів, не існує. Суспільство споживання – це реально існуюче світове співтовариство. Споживання не знає кордонів ні у сфері виробництва товарів, ні у сфері їх споживання. Це робить його владу небезпечною для влади капіталу. За хорошої комунікації вільний споживач, організований на транснаціональному рівні, може стати могутньою зброєю.

Відносність суверенітету держав на рівні світової економіки передбачає просування до реалізації статусу «громадянина світу» в межах міжнародного права. Мета-влада глобального космополітичного суспільства заснована на визнанні прав людини на протигагу уявній самоочевидності національної держави. Нормативне, правове і політичне просування до реалізації статусу «громадянина світу» відштовхує на другий план незалежність національної держави. Вимога дотримання прав людини перетворює розшарований на національні держави та субнаціональні утворення світ на власний простір «всесвітньої внутрішньої політики», що не має кордонів і в якому «чужі» держави, а також неурядові організації можуть

³⁰²BeckU. Macht und Gegemacht im globalen Zeitalter. Neue weltpolitische Okonomie, Frankfurt/Main 2002 URL :http://www.val--s.narod.ru/glob/gl_bek1.htm (дата звернення 09.06.2021)

втручатися у «внутрішню політику» інших країн і змінювати їх владні структури і основи легітимації влади. Це вдається, зокрема, тоді, коли режим дотримання прав людини і відповідні регіональні конвенції сприяють активізації внутрішніх груп опору, орієнтованих на космополітичні цінності, або ж коли політику в сфері прав людини пов'язують з економічними або військовими санкціями³⁰³. Означене дозволяє вести легітимну й авторитетну дискусію про сутність влади, яка, з одного боку, дає можливість пригнобленим і ущемленим групам заявити про свої права і (можливо) домогтися їх реалізації всередині країни при зовнішній підтримці з боку світової громадськості; з іншого боку, в усьому світі урядам і неурядовим організаціям надається стабільне і принципове право на участь в обговоренні та вирішенні цих проблем. Сфера впливу космополітичних держав при цьому стрімко зростає. Водночас, виникає питання відмінності між істинним космополітизмом, тобто політикою міжнародних відносин на правовій основі в напрямку космополітичного режиму «внутрішньої політики громадян світу», і хибним космополітизмом, оскільки можлива помилкова космополітизація, тобто використання інструментів глобальної реалізації прав людини для забезпечення своїх національних інтересів. Ідею космополітизму не можна віддавати на відкуп державі, оскільки вона буде використовувати отримані космополітичні можливості для посилення своєї гегемонії і транснаціонального зміцнення.

Оскільки противники глобалізації організовують свої протести під час проведення самітів в транснаціональному масштабі, то наднаціональні протести вимагають відповідної наднаціональної інформаційної системи, наднаціонального правового порядку і т.д. Зауважимо, що усі «противники глобалізації» (антиглобалісти) користуються тими ж глобальними засобами комунікації, розширюючи тим самим можливості їх застосування для цілей транснаціональних рухів.

³⁰³ Там само.

Сьогодні всі кризи, що викликані глобалізацією, мають один і той же ефект: вони підсилюють прагнення до космополітичного режиму, відкривають (бажаючи того чи не бажаючи) простір для глобального владного і правового порядку. Космополітизація набула нової якості, наростаючи за масштабом і за інтенсивністю. Навіть стихійні протести проти глобалізації парадоксальним чином прискорюють її розвиток. У цій боротьбі використовуються глобальні методи і засоби: всі противники глобалізації використовують новітні засоби масової комунікації, оперують на основі глобальних ринків, глобального розподілу праці і глобальних прав. Вони мислять в глобальних категоріях. Космополітичний режим «вибиває ґрунт з-під ніг у противників, скасовуючи принцип протидії», «втрачає своїх ворогів і схиляє їх у свою віру»³⁰⁴. Космополітизм актуалізується не тільки тим, за що окремо виступають всі взаємопов'язані країни та держави, а й тим, проти чого вони борються – проти систематичного приниження гідності людини.

Конфлікти та глобалізація активізують поширення космополітичних ідей та сподівань, оскільки роз'єднане суспільство постало перед новими викликами і загрозами, що мають глобалізований характер. Зокрема, це відсутність міжнародного узгодженого правового простору; міжнародний тероризм; війни між державами та в середині них; етнічні та релігійні конфлікти; національний та релігійний сепаратизм та інші види сецесіоністських рухів, які існують в усіх регіонах планети і виступають роз'єднуючим фактором цілісності суспільства³⁰⁵. Сецесіонізм притаманний територіально сконцентрованим групам населення з різними релігійними, етнічними, культурними, економічними ознаками; зовнішньополітичними, історичними, адміністративними та територіальними чинниками. Сецесіоністські конфлікти становлять велику загрозу стабільності й розвитку

³⁰⁴ Бек У. Космополитическое мировоззрение. Москва : Центр исследований постиндустриального общества, 2008. С. 393–394.

³⁰⁵Саракун Л. Можливості космополітичного світогляду в регулюванні і трансформації сецесіоністських конфліктів у європейському просторі. *EastEuropeanScientificJournal*. Poland, 2020 part 6. № 1(52).

як держави, так і людства загалом, оскільки можуть мати насильницький характер. Наслідком сецесії є дестабілізація суспільства, послаблення державного суверенітету, повна дезінтеграція і розпад держави³⁰⁶.

Проблему сецесіонізму як соціального і політичного явища розглядають у своїх дослідженнях зарубіжні й вітчизняні науковці. Зокрема, В. Андріяш, О Балацька, Л. Брілмасер, К. Веллман, С. Денисюк, Л. Ковалевич, Л. Пащенко, І. Рафальський аналізують нинішні тенденції сецесіоністських конфліктів, їх етнополітичний, конфесійний, правовий та інші рівні. Вагомий внесок у вивчення особливостей сецесійних процесів здійснили Н. Беліцер, Б. Коппітерс, М. Емерсон, М. Хейссен, А. Зоткін, В. Лажнік та ін. Але показово, що в жодному дослідженні не розкривається зв'язок між космополітизмом і врегулюванням чи вирішенням конфліктів у контексті сецесіоністських криз.

В сучасних умовах сепаратизм представляє для ряду європейських країн серйозну загрозу для національної безпеки. За даними Гейдельберзького інституту дослідження міжнародних конфліктів (ГІДК), наприклад, у 2017 році спостерігалось 385 конфліктів у всьому світі. Більше половини (222) відбулися із застосуванням насильства, в той час як інші – 163 – залишилися ненасильницькими. У порівнянні з попереднім роком кількість повномасштабних війн збільшилася з 18 до 20, тоді як кількість локальних воєн зменшилася на чотири – всього 16. Загалом, ГІДК нарахував 187 насильницьких криз, а також 81 ненасильницька і 75 суперечок між державами. В одній лише Європі у 2017 році відбулося 49 конфліктів. Як і в попередні роки, був зафіксований тільки один насильницький конфлікт. Згідно звіту ГІДК, це війна між не визнаними Донецькою Народною Республікою і Луганською Народною Республікою, з одного боку, та

³⁰⁶ Саракун Л. Можливості космополітичного світогляду в регулюванні і трансформації сецесіоністських конфліктів у європейському просторі. *EastEuropeanScientificJournal*. Poland, 2020 part 6. № 1(52). С. 33.

українським Урядом, за підтримки декількох добровольчих батальйонів, з іншого³⁰⁷.

Станом на 2020 рік, панорама глобального політичного конфлікту ознаменувалася зростанням кількості війн і жорстоких криз. Їх загальна кількість зросла до 21, що на шість більше, ніж попереднього 2019 року. Порівняно з 2014 роком це була найбільша кількість війн. Посилення їх було зумовлене розвитком подій у Європі та Африці. Зокрема в Європі два конфлікти переросли у повномасштабні війни, тоді як в Африці (на південь від Сахари) шість довготривалих воєн продовжувалися, а ще п'ять жорстоких конфліктів переросли до рівня війни, що зробило цей регіон найбільш конфліктним.

Загалом у 2020 році ГІДК спостерігав 359 конфліктів у всьому світі. Близько 60 % – 220 – були жорстокими, тоді як 139 мали ненасильницький характер. У порівнянні з 2019 роком загальна кількість повномасштабних воєн зросла з 15 до 21, а кількість конфліктів у порівнянні з 2017 роком зменшилася на 26, незважаючи на те, що у 2020 році виникло п'ять нових конфліктів³⁰⁸. В результаті означеного, альтернативним шляхом розвитку європейських суспільств та методу регулювання (послаблення) і трансформації сецесіоністських конфліктів у роз'єднаних європейських державах (Молдова і Придністров'я; Сербія і Косово та ін.) можливо розглядати космополітичну концепцію.

Важливо зазначити, що сецесіонізм у різних європейських країнах проявляється в багатоманітних формах із різними засобами, цілями та методами боротьби. В окрему групу виділяють західноєвропейський різновид сецесіонізму, що характеризується переважанням дії етноконфесійного (з гіпертрофованою роллю мовного чинника) та соціально-економічного

³⁰⁷ НІІК (2018) Conflict Barometer App. Analyzed Period: 01/01/17 – 12/31/17. URL : file:///C:/Users/Pavel/Documents/ConflictBarometer_2017.pdf.

³⁰⁸ CONFLICT BAROMETER / 2020. Analyzed Period: 01/01/20 – 12/31/20. URL : https://hiik.de/wp-content/uploads/2021/05/ConflictBarometer_2020_2.pdf (дата звернення 12.06.2021).

факторів. Характерною рисою означеного сецесіонізму є домінування політичних партій серед акторів, що його формують, і переважання «стандартизованої» політичної діяльності над іншими її формами. Причини сучасних сецесіоністських процесів на сході та заході Європи різноманітні: деструктивні політичні та соціокультурні перетворення, посилення або ослаблення центральної влади, прагнення окремих регіонів тих чи інших країн до відокремлення. Це також набуття суверенітету, як прояв захисної реакції на політичні і соціальні трансформації. Причиною є і конфлікти, породжені територіальними претензіями, які суттєво ускладнюють відносини між сусідніми державами. Потенціал сецесіонізму залежить від потужності та активності спільноти регіону, її чисельності, атрактивності певної ідентичності; існування різних мовних, культурних та релігійних особливостей тощо.

В Україні активізації сепаратистського руху сприяють такі чинники, як історичний (тривале перебування окремих частин сучасної території України у складі інших держав, що сприяло формуванню регіональної ідентичності); зовнішній – спроби сусідніх держав, зокрема Росії, використати представників національних меншин для просування своїх національних інтересів; етнічний (існування більше 130 етнічних груп, при цьому абсолютну більшість представників національних меншин складають росіяни); економічний (різний рівень соціоекономічного розвитку окремих регіонів); політичний (конкуренція ідентичностей); географічний, зокрема умовність межі кордону на сході країни; низький рівень кооперації виробництв між окремими територіями всередині України на основі односторонньо спрямованих зовнішніх господарських зв'язків; різновекторна спрямованість геополітичних та ціннісних орієнтацій населення та мовний чинники³⁰⁹.

³⁰⁹Саракун Л.П. Можливості космополітичного світогляду в регулюванні і трансформації сецесіоністських конфліктів у європейському просторі. *East European Scientific Journal*, Poland. 2020. № 1(52), part 6. С. 32–42.

Зазначимо, що сепаратистські тенденції в Україні не стали наслідком діяльності регіональних рухів, партій чи організацій. Їх можна визначити як певні інформаційні операції, щоб продемонструвати слабкість України як держави, або є засобом тиску на позицію органів центральної влади з боку регіональної політичної еліти, ідеї яких актуалізуються під час революційно транзитивних змін у державі (2004 рік та 2013 – початок 2014).

В результаті таких змін починаючи з кінця XX і початок XXI століття людство вступило в епоху глобального протистояння між основними його структурними елементами, якими постають, у першу чергу, національні держави, міжнародні організації, транснаціональні корпорації тощо. Однією з головних причин такого стану справ, як відмічає сучасний філософ О. Чумаков, є «відсутність у світової спільноти якого б то не було управління, у той час як за всіма основними параметрами громадського життя вона до цього часу стала цілісною системою ... Як результат – світова спільнота все більше втягується в стан "війни всіх проти всіх"»³¹⁰. Фактично ми знову стикаємося з ситуацією, яку ще у XVII ст. описав англійський філософ Т. Гоббс у своєму відомому творі «Левіафан». Звертаючись до природи людини, теоретик виходить з принципу початкової рівності всіх людей і акцентує увагу на їх «природному стані», коли кожен керується у своїй життєдіяльності тільки власними потребами й інтересами. Згідно з думкою Т. Гоббса, людина егоїстична за своєю природою. Вона наділена сильними бажаннями, пристрастями, прагне до влади, багатства і гедонізму; хоче будь-яким шляхом реалізувати свої бажання і отримати якомога більше вигоди і уникнути страждань. А оскільки спочатку всі, маючи «право на все», ніким і нічим не обмежуючись, крім «права сильного», діють саме так, то це призводить до постійних конфліктів, безкомпромісної боротьби за виживання і неможливості запобігти злу і насильству, захиститися від агресії і забезпечити власну безпеку. Такі людські відносини науковець

³¹⁰Чумаков А. Н. Глобальный мир: столкновение интересов. Москва : Проспект, 2018. С. 30.

охарактеризував «війною усіх проти всіх», стверджуючи, що, «поки люди живуть без загальної влади, яка тримає всіх їх у страхі, вони перебувають в такому стані, який називається війною, і саме в стані війни всіх проти всіх»³¹¹. Тому, зазначає далі автор, історично виникає потреба у переході до цивілізованого життєстрою за допомогою утворення держави на основі укладання «суспільного договору», де відносини регулюються «золотим правилом моралі»³¹². При цьому держава уподібнюється біблійному чудовиську Левіафану, яке наділене неймовірною силою, і тільки те й може, що покласти край анархії і «війні всіх проти всіх» шляхом формування суспільства з упорядкованими і регульованими відносинами між людьми на основі взаємного договору, з тим щоб «використовувати їх силу і засоби так, як вважатиме за потрібне для їхнього миру і загального захисту»³¹³. У підсумку, як бачимо, історія знову повторюється, але на новому якісному та кількісному рівні, коли протиборство «по праву сильного» ведеться уже не між індивідами, а між державами, їх альянсами і різними міжнародними структурами.

Сучасні політичні, соціальні та культурні перетворення сприяють активізації сецесійних процесів, виникнення яких відбувається за таких умов: це дискримінація етнічної меншості з боку державної влади та активна національна політична протоеліта, яка очолює цей рух. Чи досягне сецесійний рух своїх цілей залежить від балансу інтересів і сил на зовнішній арені та інших чинників міжнародної політики. Якщо все ж територіальне співтовариство наполягає на сецесії, повинні дотримуватися чіткі правові умови: конституційні норми про право сецесії, закони про порядок виходу зі складу держави. Самовизначення має здійснюватися на основі повної рівноправності всіх громадян, пріоритету прав людини без дискримінації. На практиці ж сецесія у більшості випадків руйнівна і порушує права людини.

³¹¹ Гоббс Т. Избранные произведения: в 2 т. Т. 2. Москва : Мысль, 1965. С. 152.

³¹² Там само. С. 183.

³¹³ Там само. С. 196.

В епоху повсюдної тотальної взаємозалежності наявність в окремих регіонах планети осередків сецесіонізму зумовлює глобальне посилення політичної та економічної напруженості. То ж питання врегулювання сецесіонізму як в європейських країнах, так і в Україні, зокрема, постає ключовим на порядку денному державної політики.

Світова спільнота не бачить достатніх підстав для отримання будь-яким з нинішніх сепаратистських утворень в Європі міжнародного визнання. При цьому незалежність не розглядається як засіб протистояння крайнім формам несправедливості, таких як незаконна окупація території чи загроза геноциду. Навіть якщо в період, що передує сецесії, мали місце випадки несправедливості, їх не вважають підставою для отримання незалежності. Міжнародне співтовариство підтримує альтернативи сецесії, за яких можливе подолання несправедливості та запобігання їй у майбутньому. Космополітизм, будучи однією з альтернатив сецесіонізму, виходить з того, що мета людства – домогтися єдності в його культурному, етнічному та релігійному різноманітті у поєднанні з існуючими статусами різних національних спільнот з гарантіями прав меншин на основі єдиної людиноцентричної космополітичної демократії.

Всі сецесіоністські рухи породжуються глобалізацією, тому мають один і той самий ефект: вони відкривають (бажаючи того чи не бажаючи) простір для глобального владного і правового порядку. Глобалізація та інтеграція сприяють зближенню і взаємодії держав та позадержавних суб'єктів, їх об'єднанню у транснаціональні та глобальні мережі, які будуються на різних каналах взаємозалежності (торгівля, політика, безпека, навколишнє середовище та соціокультурні зв'язки). З іншого боку, глобалізація сприяє роздробленості усталених політичних і соціальних порядків, дозволяючи регіональним та транснаціональним об'єднанням реалізовувати партикулярні завдання, що несе загрозу суверенітету та територіальній єдності держав. Країни більше не мають монополії на посередництво відносин своїх регіонів на глобальному міжнародному ринку.

Підвищена мобільність капіталу та зростання транснаціональних корпорацій підірвали здатність держав контролювати свою просторову економіку³¹⁴. Тому конфлікти в умовах глобалізації сприяють утвердженню космополітичних ідей. Проте це не означає, що вони повсюдно зустрічають схвалення і немає протидії. Однак сила і впливовість космополітичної ідеології знаходить своє вираження, передовсім, в тому, що вона скасовує, розмиває, змішує і заново комбінує головні відмінності. У багатьох сецесіоністських конфліктах сучасні європейські держави підтримують ту чи іншу сторону. Така позиція підвищує зацікавленість у сторін конфлікту до пошуку компромісу. Однак може трапитися і так, що інша країна вдається до посередництва чи навіть застосування сили, щоб нав'язати рішення про відокремлення частини країни, де відбувається сепаратистський рух, з метою утворення власної держави. Це може супроводжуватися шляхом проведення референдуму та процедурою розмежування повноважень з наданням гарантій з боку іноземних держав. Якщо останні не можуть або не бажають створити необхідні стимули для зміни статус-кво або координувати свої посередницькі зусилля, то фактична сецесія зазвичай затягується. В такому випадку частина країни, що намагається відокремитись, прагне увійти в економічний та політичний простір і сферу безпеки своєї держави-покровительки. Це призводить до деформації конфлікту, що триватиме упродовж невизначеного терміну й може значно модифікувати сецесійні настрої.

Зазначимо, що сецесія знаходиться на стику внутрішньої та зовнішньої політики, проте, в більшості випадків виникнення сепаратизму може бути пояснене особливостями внутрішньої етнічної політики чи культури. Це впливає на самовизначення народів і передбачає різні способи політико-територіальної організації спільності у внутрішньодержавних відносинах. Уряд може реагувати на сецесіонізм багатьма способами. Одним із них може

³¹⁴ Yakoviyk I. V., Okladna M. G., Orlovskyy R. R., Separatism in the United Europe *PROBLEMS OF LEGALITY*. No 140. 2018.DOI: <https://doi.org/10.21564/2414-990x.140>.

стати утвердження означеної вище ідеології космополітизму, як нового типу світогляду транснаціональної спільноти.

Глобальні загрози ставлять під питання виживання людства, відкриваючи тим самим можливості для глобальних дій. Прогноз очевидний: вік загроз, яким людство саме піддає себе, стане століттям «єдиного світу, оскільки зростає розуміння того, що ми живемо в контексті глобальної відповідальності, від якої ніхто не зможе ухилитися»³¹⁵. Нині зв'язок громадян з національними державами стає слабкішим, а європейське співтовариство поступово, але впевнено перетворюється в космополітичне суспільство із загальним європейським громадянством. Про це переконливо свідчить текст Договору про Європейський Союз, де вказано, що «будь-який громадянин країни-члена ЄС єодночасно громадянином Союзу»³¹⁶. Офіційно вже єдина «Велика Європа» починає активно формувати у населення загальноєвропейську наднаціональну свідомість та ідентичність. Процес розвитку і розширення Єдиної Європи вже не зупинити. Європейський Союз – унікальна наднаціональна структура, що поєднує федеративні, конфедеративні та міжурядові елементи в своїй діючій нині Конституції. В якості моделі інтеграції вона однаково приваблива як для тих, хто прагне до створення нових незалежних держав, так і для тих, хто бажає зберегти територіальну цілісність своєї країни. Щодо деяких сецесіоністських конфліктів робилися спроби знайти реально компроміс між федерацією і конфедерацією під назвою «спільна держава». Хоча цей термін не має загальноприйнятого наукового визначення, він став використовуватися у зв'язку з пошуками рішень подолання сецесіоністських конфліктів на Кавказі, Кіпрі, Балканах та Донбасі. Пропозиції про створення спільної держави, як правило, засновані на ідеї створення державної структури з єдиною

³¹⁵ Бек У. Космополитическая глобализация URL : http://www.val-s.narod.ru/glob/gl_bek1.htm (дата звернення 09.06.2021)

³¹⁶ Этнические и региональные конфликты в Евразии: в 3 кн. : Кн. 3 Международный опыт разрешения этнических конфликтов / Общ. ред. Б. Коппитерс, Э. Ремакль, А. Зверев. Москва : Издательство «Весь Мир». 1997. С. 68.

міжнародною правосуб'єктністю. Така ідея задовольняє бажання міжнародного співтовариства обмежити розростання кількості мікродержав і захистити принцип територіальної цілісності. Критики системи «спільної держави» стверджують, що відсутність достатніх «федеральних» повноважень робить таку державу вразливою і призводить до розпаду або некерованості. Варто погодитися з думкою Г. Нутчева, що асоційована держава є політичним устроєм, при якому менша одиниця пов'язана з більшою одиницею таким чином, що вона зберігає ступінь самоврядування (Фарерські острови – самоврядна частина Данії, яка відповідає за їх міжнародні відносини і безпеку)³¹⁷. Відносини добровільно асоційованих держав засновані на міжнародному праві (на зразок тих, що існують між Маршалловими островами і США). У сфері врегулювання, трансформації та вирішення конфліктів Європейський Союз діє двома шляхами: створення меж для вирішення конституційних проблем, пов'язаних з сецесіоністськими кризами, і/або є посередником між сторонами, залученими в конфлікт.

Країни ЄС з активними сецесійними рухами проводять різну державну політику стосовно них. Зокрема, регіональна політика Іспанії полягає у наданні права регіонам на самоуправління і визнання місцевих мов офіційними в автономних областях; здійснюється реалізація принципу «багаторівневої ідентичності» та спільних проектів соціально-економічної модернізації, проведення політики децентралізації.

Модель децентралізованої держави, що заснована на принципах етнічного та лінгвістичного плюралізму, реалізована і Бельгією. Сучасна Бельгія – це федерація, що складається з суб'єктів двох типів: екстериторіальних товариств (німецькомовне, нідерландомовне, франкомовне) і територіальних регіонів (Валлонія, Фландрія, Брюссель). Двоскладна федерація і нова конституція сприяли нормалізації відносин між валлонами і фламандцями, проте остаточно міжетнічний конфлікт не

³¹⁷Нутчева Г. и др. Европеизация и сецессионистские конфликты: концепции и теории. URL: <file:///H:/сецесіонізм%20рус.pdf>. (дата обращения 25.01.2019)

вирішено. У Великій Британії для придушення відцентрових тенденцій використовувався економічний тиск, а також силові методи вирішення конфліктів, але це стримувало вирішення проблеми на певний період. Лише політика розширення автономії адміністративно-політичних частин королівства була ефективною і конфлікти у Північній Ірландії пішли на спад. Італія у пошуках шляху між федеральним та унітарним устроями здійснила регіоналізацію усієї країни, що допомогло знизити міжрегіональну напруженість та змінити сецесійну спрямованість частини рухів на автономістську.

Отже, якщо співвідносити сецесіоністські конфлікти з формами державного устрою (тих країн, в яких вони існують), можна відмітити, що перехід держави до федералізму чи надання окремим регіонам статусу автономії не означає остаточного вирішення проблеми. Спостерігається єдина тенденція: як тільки окремі регіони отримують певні повноваження, вимоги останніх стають дедалі більш наполегливими та ширшими. Звичайно, країни Європейського Союзу здійснюють різну державну політику щодо активних сепаратистських рухів. Проте, головним механізмом у вирішенні регіональних конфліктів у Європі постає Євросоюз з його принципами регіоналізації, згідно яких вихід з держави стає недоцільним, оскільки сама держава поступово розчиняється у складі ЄС, який повільно може перетворитися у велику федерацію регіонів і втратить статус конфедерації держав. Цим тенденціям сприяє глобалізація, яка кількісно змінює морфологію планетарного світу в бік укрупнення організаційних структур, а якісно – завдяки зміні властивостей структури, що від «статусу центру» переходить на рівень світового суспільства.

Відповіддю на загрози глобалізації, як уже зазначалося, постає космополітизм – тобто позиція, згідно з якою кожен, ким би він не був і де б не перебував, має право жити, любити, мріяти і прагнути до миру, в якому

кожен має означені права³¹⁸. Дієвість космополітизму полягає і в тому, що він виступає інструментом реалізації національних інтересів на основі визнання різноманіття та різноманітності етнонаціональних форм, механізму приведення етнонаціональних устремлінь у відповідність з вимогами як загальносвітового, так і національного розвитку. Криза національних держав постійно потребує вирішення питання не тільки на національному, а й на міжнародному рівнях³¹⁹. Така тенденція призводить до узгодження дій однієї держави з діями інших, формування міжнародних відносин і становлення світового космополітичного суспільства та зміни світогляду, який дозволить на основі нової картини світу усвідомити напрям і зміст нового етапу в розвитку людини та суспільства³²⁰. Космополітизм постає засобом цивілізованого управління політичною владою за допомогою юридичних законів. Його ідеологія виходить за межі національних держав. Поступово відбувається перехід від координації до співпраці. Відповідно має бути конституйовано міжнародне право, оскільки здійснюється синтез політичної влади окремих держав. Міжнародне право дозволяє швидше домогтися консенсусу. Однак існують труднощі з легітимністю міжнародного права. Вакуум між «грубою» і «м'якою» силою можна подолати, наближаючись до розуміння нормативістської концепції міжнародного права. У своїй промові на XXIII Всесвітньому філософському конгресі Ю. Хабермас зазначав, що державний суверенітет і політична влада проявляються в інструментальній логіці³²¹. Багато держав прагнуть розвинути суверенітет у рамках міжнародного права. Але мережа міжнародних організацій звужує рамки міжнародного права. У цих організацій збільшуються широкі світові функції.

³¹⁸ Бек У. Космополитическая глобализация URL: http://www.val-s.narod.ru/glob/gl_bek1.htm (дата звернення: 09.06.2021)

³¹⁹Саракун Л. Можливості космополітичного світогляду в регулюванні і трансформації сецесіоністських конфліктів у європейському просторі. *EastEuropeanScientificJournal*. Poland, 2020 part 6. № 1(52). С. 38.

³²⁰БекУ. Владаіконтрвладаудобуглобалізації. Нова світова політична економія. Пер. з нім. О. Юдіна. Київ : Ніка-Центр, 2015. С. 12.

³²¹XXIII World Congress of Philosophy "Philosophy as Inquiry and Way of Life" / Programme: Athens 04 – 10 August 2013, University of Athens, School of Philosophy Press, 2013. 127 p.

Все це веде до демократичного дефіциту. Прийняття рішень міжнародними організаціями не супроводжується прийняттям демократичного права. Легітимація демократії не досягається. Держави ЄС прагнуть створити наднаціональну демократію. Але криза ЄС показує, як важко створити єдину конституцію (європейську). Це є результатом відсутності політичної солідарності, що обумовлено структурною нерівномірністю країн. Європейському союзу, насамперед, необхідні спільні фінансові, фінансові, фінансові правила, правила оподаткування. Повинен бути єдиний збалансований бюджет, адаптований до ринкових відносин. Також необхідно перейти від національної демократії до її інтернаціонального рівня³²². Багато політичних партій ЄС уникають солідарності, яка є синонімом справедливості. Довіра виникає тоді, коли є взаємний інтеграційний процес, що викликає взаємну інтеграційну поведінку на основі загальної юридичної норми. Сьогодні важко зрозуміти солідарність інтеграційну. Громадяни мають бути адаптовані до взаємозалежності. Тому космополітичне світорозуміння потрібне в силу «давно сформованої економічної, суспільної і технологічної єдності світу, колективної відповідальності за збереження умов для життя на перенаселеній планеті, а також постійно зростаючого військового потенціалу, який загрожує всім. У нинішній ситуації якісно новим є те, що глобальні проблеми підштовхують до створення світового політичного порядку. Визнаючи неминучу трансформацію національних держав у транснаціональну спільноту і формування транснаціонального соціокультурного простору, який є основою для виникнення космополітизму, що стає онтологічною єдністю планетарного співтовариства. Демократія у такому розумінні є параметром порядку нового світоустрою, що забезпечить розподіл Світової влади в організаційній матриці планетарного життя»³²³.

Завдяки новій критичній теорії уявляється можливим «зрушити» все людство «з національно державницької уяви на космополітичну». На відміну

³²²Бек У. *Перспективы: транснациональное государство*. 2015. URL: <https://studopedia.info/3-17528.html>. (дата звернення: 20.01.2019).

³²³Там само.

від методологічного націоналізму (як «джерела помилок у політиці») теоретизуються нові поняття на транснаціональному рівні у взаємодії з новими світовими економічними акторами, глобальним громадянським суспільством і його гіпотетичною владою як опонентом влади капіталу, наднаціональними організаціями, національними державами. Сама ж транснаціональна політика – це політика множинності кордонів «в умовах плинного, багатозначного прикордонного розмежування»³²⁴. Толерантність різноманіття за цих умов обмежується тільки правом і мораллю. Розраховувати, що космополітизм стане безумовною цінністю і єдиним регулятором суспільних відносин для всіх людей (навіть у віддаленій перспективі) було б великою наївністю. Як і в минулому, так і сьогодні має місце прагнення окремих національних держав до можливо більшої незалежності, до недоторканності партикулярних прав і привілеїв, навіть у разі, коли світ за основними соціально-економічними параметрами сформується як єдина система. Іншими словами, ми приречені жити одночасно в умовах не тільки глобального, а й локально влаштованого світу з його різноманіттям культур³²⁵.

Підсумовуючи зазначимо, що сучасна цивілізація зіткнулася з проблемами такого рівня складності, які вимагають розробки концепції космополітичного світогляду, яка «асимілювала б національний світогляд з його обґрунтованим скептицизмом, одночасно відкривши його для сприйняття всесвітніх загроз і криз»³²⁶, створивши іншу парадигму космополітизму, яка відповідала б масштабу і змісту історичного часу. Космополітизм є давно очікуваною, проте, ще недостатньо чіткою та обґрунтованою відповіддю на сьогоденні виклики глобалізованого світу.

3.2. Культурний контекст утвердження космополітичної ідеології.

³²⁴Там само.

³²⁵Там само.

³²⁶ Бек У. *Космополитическое мировоззрение*. Москва : Центр исследований постиндустриального общества, 2008. С. 312.

Постійне протиріччя між гомогенізацією і гетерогенізацією робить збереження культурної самобутності однією з ключових проблем глобалізації, яка впливає на долю країн усього світу. Для глобальної культури характерні три риси, що визначають її новизну: вона універсальна, технічна і позачасова. На відміну від означеної культури, заснованої на дискурсі повсякденних практик, культура минулого будувалася навколо спільних традицій, міфів і символів, які передавалися від покоління до покоління. На противагу деміфологізованим та амбівалентній космополітичній культурі, що ґрунтується за принципом «тут і тепер», культура минулого базувалася на архетипних цінностях і спогадах, які розповідалися, переказувалися і відтворювалися поколіннями тих чи інших спільнот. Ця культура прагнула зберегти те, що М. Вебер називав «незмінними культурними цінностями»³²⁷.

Глобальна космополітична культура перетворює людину з соціокультурної особистості в «людський фактор» розвитку технології. Людині нав'язується інша мета: по-перше, покращувати не себе, а умови свого існування; по-друге, стати на шлях задоволення своїх гедоністичних бажань. Згідно з таким підходом, екзистенційні питання підміняються поняттям «якість життя». При цьому гедонізм не закликає «стати духовнішою», «гуманнішою», а проголошує людину самодостатньою і вільною від будь-яких обмежень.

Вона також здійснює негативний вплив і на соціокультурні процеси в країнах, що є «членами глобального клубу». Перед ними сьогодні повною мірою постають проблеми зміни етнічного складу населення у зв'язку з масовим припливом мігрантів, національною напруженістю та безробіттям³²⁸. Екстраполюючи зазначені тенденції на сучасний соціокультурний простір,

³²⁷Цит. за Іванова С.Ю. Патриотизм в культуре современной России / С.Ю. Иванова. – Автореф. ... дис. ... д. филос. наук Спец. 09.00.13 – Религиоведение, философская антропология, философия культуры. – Ставрополь. 2004. URL : <http://cheloveknauka.com/patriotizm-v-kulture-sovremennoy-rossii>.

³²⁸Сошников А.А. «Методологический национализм» и «методологический космополитизм»: концептуализация национальных реалий в теоретических версиях глобального общества URL : http://teoriapractica.ru/rus/files/arhiv_zhurnala/2013/9/fil%D0%BEs%D0%BEfy%D0%B0/soshnikov.pdf.

зазначимо, що саме культура є об'єднуючим фактором у процесі космополітизації. Вона, з одного боку, сприяє формуванню єдності усього людства, а з іншого – сприяє збереженню і розвитку самобутності кожної нації³²⁹.

Жодне інше поняття в суспільних науках не спричинює такої кількості дискусій, різнобічних тлумачень, як культура. Дослідники зазначають, що термін «культура» широко вживається в усіх формах і на всіх рівнях індивідуальної та суспільної свідомості, у всіх сферах людської життєдіяльності. Багатогранність феномена культури відображена у численних підходах до її дослідження³³⁰.

Визначення терміну «культура», осмислення її ролі та місця в суспільстві можна знайти у працях різних філософів (Г. Гегель, М. Данилевський, І. Кант, К. Леві-Стросс, Л. Морган, Х. Ортега-і-Гассет, А. Редкліфф-Браун, П. Сорокін, Е. Тейлор, А. Тойнбі, Й. Гейзінга, О. Шпенглер, К. Ясперс), а також у працях сучасних зарубіжних вчених (У. Бомоль, У. Боуен, Д. Гейтс, А. Перотті). Наукові розвідки представників різних соціогуманітарних наук слугували появі нових тлумачень концепту «культура» (В. Бажуков, Д. Дубровський, К. Клакхон, М. Ковалевський, Б. Малиновський, Д. Пивоваров та ін.)³³¹.

Кожна національна школа, розвиваючись у рамках загальної науки, виробила свій підхід до культури. Так, американська філософська школа, виокремлюючи культуру як основний і автономний феномен історії, називає свою традицію дослідження культурною антропологією, що містить рівень вивчення та опис специфіки окремих культур, їх порівняльний аналіз.

Розбіжності між дослідниками США й антропологами Великобританії і Франції полягають у різній оцінці наукового статусу понять «культура» і

³²⁹ Киршин Ю. Я. Космополитизм – будущее человечества? Клинцы: Издательство ГУП «Клинцовская городская типография», 2013. С. 15.

³³⁰ Саракун Л. Культурна політика сучасної України: монографія. Ніжин : Видавець ПП Лисенко М.М., 2016. С. 8.

³³¹ Там само. С. 9.

«суспільство». Якщо перші розглядають поняття «культура» в широкому контексті, а соціум – як її підсистема, то інші вважають «суспільство» усеосяжним поняттям, а культура постає як одна з функцій соціуму.

В результаті складного визначення культури з точки зору різноманітності простору та людей взаємне визначення поняття культури завжди представляється як узгоджене значення, яке служить спільним інтересам та миру (ЮНЕСКО, 2016).

Культура, як і соціальність, є тим загальним, яке існує не інакше, як у діяльності та через діяльність індивідів, у їхньому способі буття. Продукти такої діяльності пов'язані з феноменами свідомості (сприйняття, розуміння, мислення, переживання, уява тощо) і спрямовані на задоволення різноманітних духовних й естетичних потреб особистості, а продукція культурної діяльності – духовні культурні блага здатні виробляти позитивні зовнішні ефекти й тому має двояку (індивідуальну й соціальну) користь³³². Види діяльності відображають різноманіття функцій щодо створення, збереження й розповсюдження духовно-культурних благ. Як загальне, так і одиничне є лише різними сторонами реального процесу самовизначення індивідів серед собі подібних. Адже культура є тим лоном, в якому індивід усвідомлює своє «Я», а навколишню дійсність як «не-Я»³³³. Завдяки культурі індивід вперше формується як мисляча істота. При розмірковуванні над цією проблемою понятійне відтворення поза-понятійного, яке присутнє в культурі, не заперечує наявності в реальному процесі культуротворення ні свідомого, ні позасвідомого. При цьому індивіди прагнуть до свідомого начала у власному творенні життя і культури. Процес усвідомлення культури та творення її нових форм успішно відбувається за умови, коли інша традиція спонукає до цього. В протилежному випадку настає деградація та втрата попередніх культурних надбань.

³³²Иконникова С. Н., Большакова В. П. Теория культуры: Учебное пособие. Санкт-Петербург : Питер, 2008. 592с.

³³³ Загрійчук І. Д. Особистісне буття на межі національних культур. *Вісник Національного авіаційного університету*. Серія: Філософія. Культурологія. 2013. № 1. С. 101–105.

Культура є передумовою свободи людини, свободи як змістовного буття. Через символи культури відбувається несимволічне єднання індивідів у спільноту. Буття в культурі не є виключно раціональним існуванням. Воно включає в себе також і невідрефлексовані складові людського буття. Цей парадокс виявляється в тому, що пізнати культуру неможливо, не виходячи за її межі, особливо, коли мова йде про граничні основи людського існування. З іншого боку, через символічний характер культури та її невідрефлексовані складові так само неможливо збагнути її символи, не вживаючись у щоденну емпіричну тривалість функціонування спільноти. Ця обставина вимагає не засуджувати, а визнавати культури. У взаємному визнанні культур і полягає нова раціональність, що постає в умовах набуття культурою нового статусу.

Такий стан культури називають зміною парадигм. Це означає, що розвиток реальності випереджає теоретичні конструкції, нові явища не укладаються в застарілі моделі й схеми, спростовуючи колишні способи розуміння культурних процесів. У сучасному світі культура набуває значення чинника, що сприяє консолідації і об'єднанню суспільства, подоланню тенденцій ізоляціонізму, виробленню національно-етнічної самосвідомості й відчуття причетності до історичного процесу. Культура знаходиться в процесі змін, від рівня її розвитку істотно залежать темпи трансформації суспільства, соціальна ефективність реформ, формування ідентичності нового типу особи.

Філософсько-світоглядне досягнення української національної культури, осмислення її онтологічного статусу є не що інше, як обґрунтування аксіологічної природи національної культури та національної самосвідомості. Українська національна культура як ціннісно-смилова реальність у значенні аксіологічного феномена має власну морфологію (побудову), яка є відображенням діалектики історичного становлення й функціонування колективної свідомості і ціннісних відношень історичного суб'єкта до світу (а також їх реальних форм, таких як ментальність, етнопсихологічний склад, міфологія та ідеологія). Саме ці феномени

колективної та індивідуальної свідомості є стійкими ціннісними формами взаємин людини і світу. Змістом цих феноменів свідомості є різні ціннісні установки: естетичні, релігійні, політичні, правові, етичні та ін. Для української національної культури (як і для всієї європейської цивілізації загалом) системоутворюючим фактором виникнення цілісної аксіосфери є християнство, яке забезпечило якість абсолютності функціональним моральним цінностям – цінностям Бога, Добра і Зла, Свободи й Справедливості, Обов'язку і Відповідальності, Краси й Любові та ін. Становлення й упорядкування цілісної української аксіосфери було зумовлено як специфікою утвердження християнства, так і національно-визвольною боротьбою українського народу (ці суспільно-історичні процеси забезпечили системність ціннісно-смиислової реальності національного буття й упорядкували саме становлення аксіосфери як єдності універсальних, традиційних, конкретно-історичних і особистісних цінностей, надавши цьому процесові чіткої історико-логічної інтенції – не змінювати фундаментальних значень, аксіологічного змісту і смислу базових цінностей української культури).

Головними аксіологічними принципами організації української національної культури (які позначились і на специфіці становлення національної самосвідомості) були гуманізм і демократизм. Глибокий смисл гуманізму як аксіологічного принципу організації української культури полягає в тому, щоб показати і довести, що українська національна культура та її фундаментальні цінності безпосередньо пов'язані з визнанням людського життя як найвищої цінності буття. Адже гуманізм, будучи цілісною системою поглядів на людину утверджує високе суспільне покликання людини, цінність і унікальність її як особистості. Він відстоює права людини на свободу, щастя, власність, відсутність експлуатації, розвиток усіх здібностей. Гуманістичні універсалії національної культури в конкретно-історичній формі входять до різних світоглядних побудов (серед

яких центральною стає ідеологія), а також структуруються в характерному для даного соціуму базовому типі особистості.

Для християнської доктрини характерні принципи універсалізму. Проте, наскільки пов'язані християнський світогляд і космополітизм питання складне. Космополітичний характер християнства проявився у перших священних текстах, починаючи з Послань апостолів. Усім відомі слова апостола Павла: «Немає переді мною ні елліна, ні іудея», – писав він у своєму Посланні до галіатів³³⁴. У середньовічного філософа і теолога св. Августина можна знайти висловлювання про те, що «Господь створив людину одну і єдину – але не для того, щоб лишити її спілкування, а щоб показати єдність серед множинності»³³⁵.

Починаючи від апостола Павла, як зазначає У. Бек, «через Канта і Поппера до Ліотара і Рорті можна углядіти – в різних варіаціях – одну і ту ж діалектику. Вона передбачає обмеження небезпеки, що виходить від етнічних відмінностей, через підкреслення універсально-обов'язкової гуманності – іншими словами, вдаючись до західного універсалізму. З такої точки зору в реально існуючого етнічного різноманіття немає тієї істинної цінності, на яку сам універсалізм претендує»³³⁶.

Християнський світогляд має не тільки релігійний і догматичний аспект, але й соціальний, адже він започатковує ідеї егалітаризму у соціальній ієрархії. На аксіологічному рівні християнський світогляд базується на цінностях егалітаризму, гуманізму, солідарності, співпраці, взаємодопомоги, пацифізму та толерантності. Означений аксіологічний аспект християнства лежить в основі функціонування Європейського Союзу, окрім його економічних та політичних інтеграційних чинників. У цьому аспекті для того, щоб світогляд мав самоорганізаційний аксіологічний вплив на соціальну інтеграцію, потрібно його спрямувати на гуманні,

³³⁴ Ап. Павел. Послание к Галиатам, 3, 28.

³³⁵ Бл. Августин. О граде Божию, XII, 21

³³⁶ Бек У. Космополитическое мировоззрение. Москва : Центр исследований постиндустриального общества, 2008. С. 79.

загальнолюдські цінності, в основі яких знаходилася б сама людина, її свобода, добробут, солідарність, рівність, повага, толерантність, соціальна справедливість. Саме зазначені світоглядні цінності, що функціонують на рівні переконань індивіда, здатні бути потужною основою діяльності людини, її мотиваційної сфери і одночасно факторами соціальної самоорганізації, інтеграції, кооперації, співпраці, подолання соціального відчуження та ксенофобії (за умови дотримання більшістю членами спільноти, оскільки вони тільки мотивують діяльність людини або соціальної групи)³³⁷.

Сьогодні, як ніколи, людина здатна протиставити себе культурі, винести її поза себе, зробити власну культуру предметом саморефлексії. Така можливість з'явилася, коли людина почала жити на межі національних культур. Незважаючи на те, що зміни в культурному бутті відбуваються постійно, локальні ідентичності, якими є національні, весь час відтворюються. Їхня руйнація якщо й існує, то реалізується в останню чергу, коли всі інші ідентичності вже розпались. В умовах культурної глобалізації, що спрямовує світовий розвиток до все більшої інтеграції, ця істина має неабияке значення. Адже ціле тільки тоді зможе розвиватись, коли будуть забезпечені умови для повноцінного існування його частин. У цьому контексті необхідним є аналіз проблем космополітизму, що все більше проявляється в сучасних національних культурах.

Криза в культурі, яка нині існує і відображена в наукових працях вітчизняних і зарубіжних учених (В. Біблера, М. Бахтіна, В. Іванова, М. Кагана, В. Кізіми, М. Козловця, С. Кримського, Л. Іоніна, В. Межуєва, М. Поповича та інших), призводить до розшарування колективних форм ідентифікації індивідів, що проявляється в неузгодженості та суперечностях між її складовими. Культурна диференціація містить у собі тенденцію до

³³⁷ Будз В. П., Гоян І. М. Аксіологічний вплив світогляду на самоорганізацію соціального відчуження та соціальної інтеграції. *Débats scientifiques et orientations prospectives du développement scientifique* Volume 4. С. 90–92. URL: <http://lib.pnu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/9177/1/05%20%D0%BB%D1%8E%D1%82%D0%BE%D0%B3%D0%BE-%D0%9F%D0%B0%D1%80%D0%B8%D0%B6-91-93.pdf> (дата звернення: 19.03.2021).

інтеграції, до синтезу складових у новій органічній цілісності. У цьому контексті процес глобалізації постає не як культурна уніфікація, а як реструктуризація світового цілого і його необхідних складових частин – національних організмів. Сучасна криза культури пов'язана із нездатністю людини протиставити бездушному, розщепленому світові свою внутрішню духовну цілісність. Особистість є не тільки продуктом середовища: вона творить це середовище своєю культурною діяльністю. Розв'язання проблем буття культури знаходиться на шляху вдосконалення духовного світу людини, відновлення її внутрішньої духовної цілісності.

Космополітизм як культурна концепція та ідеологія стоїть на позиції байдужості до національної культури. У його теоретичному арсеналі знаходимо абсолютне в статусі безпосереднього. Космополітична позиція ґрунтується на постулаті, що абсолютне, як завершеність, можливо втілити в безпосередні чуттєво-матеріальні, предметні форми. Цим космополітизм демонструє абстрактний теоретичний підхід до розв'язання проблем взаємодії національних культур. У своїй книзі «Терор і лібералізм» П. Берман стверджує, що в даний час не існує різних культурних кордонів. Конфлікти виникають через філософські переконання. Різні групи поділяються (або не поділяють) незалежно від культурної чи релігійної ідентичності³³⁸.

На думку сучасного провідного дослідника космополітизму Дж. Деланті³³⁹ культура в космополітичному контексті є безперервним формуючим процесом – на відміну від втілення у конкретному способі життя. Згідно точки зору Деланті, з одного боку, дане визначення культури розкриває ідею космополітизму як модель культурної політики, не обмежуючись конкретними правами й ідентичностями. З іншого – він розглядає космополітизм як соціокультурне джерело суспільних перетворень, що засноване на принципі «відкритості світу» та інклюзії (участі всіх

³³⁸Berman P. *Terror and Liberalism*. W W Norton & Company. 2003. 240 p.

³³⁹Delanty G. *The Cosmopolitan Imagination: Critical Cosmopolitanism and Social Theory*. *The British Journal of Sociology*. 2006. 57 (1). P. 30.

громадян у соціумі)³⁴⁰. У цьому контексті сучасність відноситься до трансформаційних умов та стратегій, які можна назвати космополітичними завдяки їхній множинній та інтерактивній логіці, але не глобальній умові як такої³⁴¹. Зазначимо, що ідеї космополітизму торкаються питання увічнення глобалізованого світу та спільних інтересів для всього людства³⁴² і сприймаються як репрезентація «глобальної культури».

Поширення космополітичних ідей у сучасному світі пов'язане саме з актуалізацією процесів культурної глобалізації. Під впливом означених процесів, глобалізованого виробництва і споживання культурних продуктів світова культура перестає бути теоретичною абстракцією та набуває характеру емпіричної реальності – нового рівня цілісності культури. Культурна глобалізація надзвичайно проблематизує буття національних культур, продукуючи суперечливі процеси їх розвитку і збереження. Як вже зазначалося, на ідеологічному рівні це знаходить прояв у альтернативних стратегіях космополітизму, що дотримується принципу культурної уніфікації і нівелювання культурних розбіжностей та мультикультуралізму.

Крім того, космополітизм фокусується на процесах розвитку нової культурної політики та стратегії розвитку спільного життя і створює сприятливе середовище для інтеграції. Космополітичні ідеї, які реалізовані завдяки культурній політиці держави, сприятимуть включенню інших, переконанню, що обидві сторони стають етично етнічними, і це дає надію як нинішньому, так і майбутньому поколінням.

«Актуальним завданням культурної політики є побудова ефективного механізму довготривалого і поточного управління культурними процесами»³⁴³, координація різноманітної діяльності, перетворення

³⁴⁰ Там само. Р. 27.

³⁴¹ Там само. Р. 38.

³⁴² Delanty G. The Cosmopolitan Imagination: Critical Cosmopolitanism and Social Theory. *The British Journal of Sociology*. 2006. 57 (1). P. 25–47.; Held, D. Globalization, Corporate Practice and Cosmopolitan Social Standards. *Contemporary Political Theory*. 2002. 1 (1). P. 59–78.

³⁴³ Саракун Л. Культурна політика сучасної України: монографія. Ніжин : Видавець ПП Лисенко М.М., 2016. С. 172.

організаційних структур управління. «Характер інтегруючої культурної політики визначається типом суспільно-політичного устрою. В залежності від цього вибудовується організаційно-управлінська «вертикаль» у культурі.

Ефективність означеної політики залежить від повноти і якості цілей та завдань, що реалізуються у процесі її здійснення. Можливі ситуації, коли механізм управління соціокультурними процесами не відповідає чи слабо відповідає сформованим на рівні культурної політики цілям і орієнтирам, не здатен за різними причинами реалізувати їх на практиці»³⁴⁴.

Основними напрямками побудови космополітичної культурної політики постають: сприяння формуванню системи всезагальних цінностей; утвердження космополітичної ідентичності; пріоритет регулюючої ролі культурної політики у формуванні космополітичного соціокультурного простору; структурування культурної політики з урахуванням національної та локальної культурної самобутності. При розробленні означеної культурної політики важливо бути відкритим до інших культур, розуміти дієвість культурних обмінів як повноцінного джерела культурного розвитку. Відповідно, досить гостро актуалізується питання крос-культурного співробітництва, яке включає в себе досвід співпраці індивіда із представниками інших національностей на умовах паритетності. Саме поняття «крос-культурний» (англ. cross – перетинати, переходити) безумовно вказує на безперешкодність «освоєння» космополітом інокультурного простору лише завдяки зосередженню особистісної уваги на епіцентрі міжкультурної єдності різних народностей світу. Крос-культурна взаємодія постає індикатором розвитку культури у суспільстві. З одного боку, вона дає можливість до сприйняття інокультурних елементів і породження нових форм для даного соціокультурного організму, а з іншого – можливість транслювати свої цінності в інші культури. Міжкультурне взаємопроникнення є основою для розуміння не тільки інших культур, а й світу загалом.

³⁴⁴Там само.

Враховуючи взаємовплив і взаєморозвиток різних культур, варто розглянути таке явище, як акультурація – паралельне співіснування національних культур, процес змішування етнічних культур. Акультурація відбувається при «вільному запозиченні культурами одна з одної різних культурних паттернів»³⁴⁵. Її варто розглядати на всіх складових рівнях культури. Відмінність між національними культурами різних країн полягає, в першу чергу, в процесі вибору компонентів, що запозичуються від інших етнокультур. Якою б високорозвиненою не була культура, завжди існує природне бажання народів знайомитися з етнічними культурами інших народів, запозичуючи зрозуміле, близьке етично й ідейно. Це не означає знищення своїх власних культурних надбань чи їх заміна, а додавання іншого культурного пласту. Акультурацію можна вважати найбільш доречним видом кроскультурного контакту: «з одного боку, внаслідок адаптації до іншого етнічного середовища вона є збереженням власної етнічної культури разом із певним культурним надбанням за рахунок сприйняття іншої культури; з іншого боку, існує рівнозначна для різних етногруп основа, на якій відбувається їхня інтеграція в єдине суспільство»³⁴⁶.

Одночасно з акультурацією існує поняття «інтеркультурація» (interculturalization), як «сукупність процесів, за допомогою яких окремі особистості та групи взаємодіють, коли вони ідентифікують себе як культурно відмінні»³⁴⁷. Інтеркультурацію слід співвідносити з культурним розмаїттям у контексті міжкультурної взаємодії.

Управління кроскультурною комунікацією має велике значення, оскільки зможе забезпечити адаптацію особистості в іншокультурне середовище. Залучення індивіда в нове соціокультурне оточення, його

³⁴⁵ Бацевич Ф. С. Словник термінів міжкультурної комунікації. Київ : Довіра, 2007. С. 132.

³⁴⁶ Кроскультурна взаємодія: теорія, методологія, практика : монографія / за заг. ред. А.К. Солодкої. Миколаїв : Іліон, 2014. С. 108.

³⁴⁷ Camilleri C. Introduction. In C. Clanet, L'interculturel: Introduction aux approches interculturelles en Education et en sciences humaines. Toulouse : Presses Univesitaires du Mirail, 1990. P. 2–4.

готовність до кроскультурної взаємодії – це інтегративний процес, в результаті якого відбувається становлення нової космополітичної культури.

3.3.Маргінальні утворення як результат трансформаційно-цивілізаційних змін

Системотворчою проблемою теоретичного осмислення специфіки культурного буття людини в сучасному світі стає маргінальність. Означений феномен неусвідомлено присутній в різноманітних сферах та на різних рівнях життєдіяльності суспільства. Концепт «маргінальність» широко використовується у філософсько-соціологічних дослідженнях. Його «винахідником» вважається американський соціолог Р. Парк, який у статті «Міграція і маргінальна особистість» (1928 р.) вперше проблематизував зазначене поняття³⁴⁸. Очевидно, що історичні умови з того часу зазнали радикальних змін. Проте для гуманітаристики і сьогодні залишається значимим його розуміння маргінальності як «прикордонного стану» особистості, в силу обставин змушеної одночасно відносити себе до різних соціальних груп (як правило, розділених на основі жорстких дихотомій, наприклад, національних або расових).

Майже за століття епіцентр дослідження даного феномена змістився із аналізу національних і расових відносин у сферу соціальної стратифікації. При цьому акцент був зроблений на такому аспекті, як просторові переміщення, без яких немислима будь-яка взаємодія взаємовиключних соціальних груп.

Сучасні дослідники схильні шукати коріння процесу маргіналізації в абстрактному «розмиванні» соціальних ідентичностей, яке, в свою чергу, виводиться з дифузії структури власності, наростання соціальної диференціації та інших явищ, характерних для трансформаційних процесів.

³⁴⁸ Park R. E. Human Migration and Marginal Man. *American Journal of Sociology*. 1928. Vol. 33. № 6. P. 882–893.

Можна погодитися з думкою українського дослідника М. Шульги: «маргінальність – це насамперед стан особистісної свідомості, а не об'єктивний показник соціального локусу, який займає особистість»³⁴⁹. Однак необхідність певної чіткої позиції, до якої нерідко примушують зовнішні умови життя індивіда, створюють внутрішній конфлікт, драму особистості, психологічну безвихідь. Формується маргінал – роздвоєна особистість, психологічно неврівноважена, з почуттям невизначеності. Рано чи пізно з'являється відчуття неблагополуччя, відчуженості, що призводить до різних форм душевного розладу. Розчеплення свідомості, одночасний прояв протилежних емоцій часто викликає стан аномії, яка зумовлена розривом соціальних зв'язків і нездатністю самоідентифікуватися з певною спільнотою. Маргінальність нерідко спричиняє втрату власного «Я», перетворює людину на маріонетку випадкових емоційних сплесків, чуттєво залежну істоту.

Маргіналізація особи, за словами згаданого дослідника, – це її відрив, відхід від якогось соціального статусу, позиції, норм, цінностей, стилю життя. Внаслідок цього особа позбавляється багатьох засобів для відтворення своєї ідентичності³⁵⁰. Розпізнати маргінала одночасно просто і складно. Сама особистість нерідко не усвідомлює свою маргінальність, перебуваючи в процесі становлення й ідентифікації власного «Я». Невизначеність – одна з фундаментальних ознак маргінала, який, будучи елементом соціальної структури суспільства, водночас постійно перебуває у перехідному стані щодо його культурних цінностей.

Маргіналізація соціуму реанімує і навіть посилює агресивно-споживацькі настрої, поєднані з політичною пасивністю. Система цінностей, до якої тяжіє суспільство, у цих умовах лежить в архаїчно-традиційній

³⁴⁹ Круглий стіл «Реструктурація особистості в нестабільному суспільстві: зміна життєвих світів, руйнація ідентичності, маргіналізація». *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2000. №3. С. 167.

³⁵⁰ Шульга М. Маргінальність як криза ідентичності. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2000. № 3. С. 166–170.

площині. Почуття соціальної відповідальності поступається місцем філософії відстороненості, системі самовиправдань, прагматичному кар'єризмові, подвійній моралі, яка зводить у життєвий принцип доведений до абсурду моральний релятивізм, оскільки різні соціальні групи, окремі індивіди шукають нові «точки опори» у різних площинах соціального буття. При цьому дедалі поглиблюється відчуття розриву єдиного духовного простору, з'являються значні коливання й відмінності у визначенні базових цінностей, загострюється полеміка навколо напрямів подальшого розвитку суспільства³⁵¹. Суспільство маргіналізується і втрачає свою моральну основу. Маргіналізація – це стан дезадаптованості. Якщо у пристосуванні до змін досягається результат, то людина засвоює нову систему соціальних зв'язків, інтеріоризує їх, психологічно сприймає. Якщо ж процес адаптації виявляється невдалим (причиною цього може бути і сам суб'єкт, який не хоче змінювати свій спосіб життя, цінності, світогляд), то тоді це явище проявляється як маргіналізація – невдала адаптація. Маргінал – це стан непристосованості, неадаптованості.

Маргінали можуть провокувати соціальні, в тому числі й міжнаціональні конфлікти. Виникнення цих конфліктів зумовлено недостатнім рівнем культурного розвитку суспільства та неготовністю конфліктуючих сторін до пошуку різних форм діалогу, а іноді явною неповагою цінностей іншої культури. Відповідно, становлення національної ідентичності в сучасних трансформаційних умовах відбувається через складний процес політичної, соціальної та культурної маргіналізації.

Маргіальність, маргіальні процеси, маргіальна людина, маргіальна особистість – явища, які сьогодні стали частиною суспільного та індивідуального життя. Їх наростання останнім часом – очевидний факт. Маргіальність – це вираження специфічних відносин з існуючою

³⁵¹ Нагорна Л. Національна ідентичність в Україні. НАН України. Інститут політичних і етнонаціональних досліджень. Київ : ІПіЕНД, 2002. С. 178.

соціокультурною дійсністю; одна із сторін життєдіяльності людини. Означене явище не виникає поза різким реальним чи надуманим зіткненням з оточуючим світом. Воно передбачає розрив традиційних зв'язків і створення свого власного, зовсім іншого світу. Наростання явища маргінальності в історичному аспекті викликали до життя теоретичну її рефлексію на рівні наукових розвідок³⁵².

Посилення уваги до явища маргінальної особистості не випадкове. Воно зумовлене, насамперед, тією роллю, яку відіграють маргінали в сучасних реаліях. Нерідко вони – «дно» суспільного життя. Але й так само нерідко – вони авангард суспільства, провідники майбутнього, його нових зразків. Маргінальне завжди суперечливе. Тому маргінал – це єдність протилежностей, які, взаємодіючи, в особистісній структурі людини створюють не тільки драму, конфлікт позицій, прагнень, потреб, життєвих стандартів, а й джерело руху до нового. Маргінальний стан може продукувати нетривіальні форми інтелектуальної і художньої творчості. Внутрішній світ маргінального суб'єкта стає «мережею маргінальностей», через яку він бачить чужий світ і порожнечу між ним і своїм власним не як порожнечу, а як шлях до альтернативного виміру. Досить правомірною видається думка Т. Шибутані: «ті, хто бере участь у двох чи більше соціальних світах, є менш прив'язаними до партикулярного способу визначення ситуацій і звикли враховувати різні можливі рішення»³⁵³. Такий хід думки дає можливість вченому дійти висновку, що в будь-якій культурі найбільші досягнення здійснюються в час швидких соціальних змін, і багато із великих досягнень було зроблено маргінальними людьми³⁵⁴.

³⁵²Саракун Л.П. *Від маргіналізації – до кризи ідентичності*. Формування особистості в умовах транзиту: монографія // В.Д. Гвоздецький, М.Ю. Зелінський та інші. Київ : МП «Леся», 2015. С. 51–68.

³⁵³Шибутани Т. *Соціальна психологія* / пер. с англ. В.Б. Ольшанский. АСТ, 1999. С. 495.

³⁵⁴Там само. С. 495–496

Культивування космополітичного світогляду підсилює процеси маргіналізації донедавна цілісної культури, розмиває суспільну, національну ідентичність її представників. Маргіналізація культурного життя сприяє руйнації залежних національних культур, але не національних культур взагалі. Через маргіналізацію слабких, незахищених, зокрема державою, культур руйнуються їх носії – етноси та нації. Одночасно цей процес є посиленням та розширенням націй розвинених, імперських, тих, хто здійснює глобалізацію з найбільшою вигодою для себе.

Детермінантами маргінальності виступають зміни на стратифікаційному й культурному рівнях, що наділяють досліджуваний феномен як позитивними, так і негативними характеристиками. Факторами маргіналізації є спад в економіці, міграція, розпад культурної і соціальної сфери, аксіологічна криза. Передовсім, це відсутність єдиної шкали цінностей, що підсилює деструктивізм маргінальності. Люди не виявляють зацікавленості до групових цінностей, замикаючись на самовиживанні³⁵⁵.

Зростання масштабів культурної маргіналізації породжує кризу ідентичності. Оскільки особистість не ідентифікує себе повністю з певною соціальною групою, як носієм культури, хоча за об'єктивними ознаками може належати до неї. Саме ідентичність дозволяє людині усвідомлювати себе у всьому багатстві своєї культури та визначає її систему цінностей, ідеалів, життєвих планів, соціальних ролей з відповідними формами поведінки. Докорінні зрушення в життєдіяльності соціуму руйнують традиційні форми ідентичності. Людина потрапляє в ситуації, в яких, з одного боку, набування власного «Я» ускладнюється, розмиваються межі обов'язків та відповідальності, а з іншого – роль особистості, наявність у неї здатності гнучко реагувати на зміни (зберігаючи і розширюючи свою ідентичність) зростає. Це призводить до «масової патології ідентичності», коли людина переживає безсилля, відчуженість від світу, у тому числі й від

³⁵⁵ Кемалова Л. И. Факторы маргинализации современного украинского общества: специфика Крыма. Культура народов Причерноморья. 2006. № 73. С. 138.

самої себе. Пошук «своїх» в умовах соціокультурного плюралізму здійснюється через «інших». Причому останні розглядаються як «чужі».

Як стан духовності, маргінальність характеризується певною недовключеністю, недовкоріненістю людини в національну культуру. Однією з причин такого стану є поєднання в єдиному просторі (фізичному й духовному) різних соціокультурних утворень. Коли індивід перебуває одночасно в двох і більше культурах, не переміщуючись у просторі фізично. Тому термін «маргінальність» для опису такого стану є доречним.

Динамізм сучасного життя призводить до певного відсторонення індивідів від їхньої базової, рідної культури. Неглибока вкоріненість у власну культуру формує готовність до сприйняття іншої культури, налаштування на її освоєння. Це дозволяє людині відчувати індивідуальне буття як особливу культуру. Стан маргінальності певною мірою є дотичним до відсторонення від власної культури. Душевний стан відстороненого від власної культури індивіда не є однозначно негативним. Неповна включеність у рідну культуру дозволяє особистості, крім здатності до критичного сприйняття власної культури як цілісності й до освоєння чужої, відчувати індивідуальне буття як особливу культуру. Адже культура є не тільки буттям на межі між суспільством і природою, але й буттям на межі культур. Перебування на межі культур може бути умовою творення нової культури, культури динамічної, яка ще не встигла укорінитися. Людина, що перебуває у такій ситуації, об'єктивно не може повністю злитися з тією чи іншою культурою. При такому негативному стані для індивідів починаються блукання в культурі, невикоріненість у неї, відсутність в діяльності домінантного культурного стрижня. Саме тому в даний час з'явилася потреба у відновленні балансу між єдністю і різноманітністю існуючих культур. Суспільство вимагає нової ідеї, яка б не заперечувала, а пристосовувалася до соціально-політичних реалій, яка б в суспільстві без кордонів могла зберегти й забезпечити співіснування значного різноманіття культур і була б здатна втримати надбаня

попереднього культурного розвитку в межах суверенної цілісності, мобілізуючи її складові елементи для підсилення одне одного.

Маргінальність є закономірним явищем будь-якого соціуму. Виокремлюють американську та європейську маргінальність і маргінальну культуру. Різниця між ними зумовлена характером міграційних процесів. Так, у Сполучених Штатах Америки та Канаді переважає переселенська імміграція, а в Європі превалює трудова міграція, зокрема, і в Україні. За даними українського уряду, за кордоном працює на постійній основі понад 3 мільйони громадян України. Точна кількість заробітчан невідома, оскільки немає відомостей хто з них працює нелегально (вони не враховані в жодній статистиці). Протягом 2020 року в Україну повернулися 400-500 тис. чоловік, але переважно через пандемію коронавірусу (країни Європейського союзу закрилися на локдаун і люди втратили роботу). На ПМЖ за кордон у цьому ж році виїхали 3 тис. 259 українців, а з 2019 року на постійне місце проживання виїхали 11 тис. 311 осіб, а повернулися – 1 тис. 996. У 2021 році, за даними Інституту демографії та соціальних досліджень, кількість трудових мігрантів становить 2,5–3 млн. Згідно соціологічних опитувань, люди не відмовляються від ідеї виїхати за кордон. У 2020 році, за даними опитування групи «Рейтинг», 38 % українців хотіли б виїхати з України, 61 % – про це не думали. Найбільш схильні до міграції молодь у віці 18–29 років і люди середнього віку 33–39. Серед головних причин виокремлюють такі, як задоволення мінімальних потреб сім'ї (45 % опитаних); 23 % хотіли виїхати заради самореалізації, 25 % – через відсутність перспектив в Україні³⁵⁶. Міграції сприяють і сьогочасні реформи в державі. Так, у зв'язку з медичною реформою більше 6 тисяч медиків виїхали з України в пошуках кращої долі до Німеччини, Італії, Польщі, Чехії та інших країн. Трудова міграція істотно змінює світоглядні позиції осіб, що в'їжджають, їхнє ставлення до приймаючої країни. Розмиваються і змінюються етнічні кордони,

³⁵⁶Трудова міграція: скільки українців працювали за границей в 2019-2021 роках URL : <https://ru.slovovidilo.ua/2021/03/18/infografika/obshhestvo/trudovaya-migraciya-skolko-ukraincev-rabotali-granicej-2019-2021-godax>.

відбувається «деформація культур», наслідком якої є «маргінальна людина», що «належить одночасно до двох культур і не належить цілком ані тій, ані іншій»³⁵⁷. Виникає питання: який світогляд у цих людей? Він тяжіє до патріотичного чи космополітичного світогляду? Мігранти-маргінали усвідомлено прагнуть увійти в нове соціокультурне середовище, вивчити мову, засвоїти норми і зразки референтного способу життя, систему цінностей своєї нової батьківщини, її культуру.

Розрізняють маргіналізацію у сталому й перехідному суспільстві. Відповідно виокремлюють дві особливості процесу маргіналізації – процес зміни ідентичності особистості внаслідок її внутрішнього розвитку за умов стабільного суспільства або за умов вчасної адаптованості особистості до соціальних змін, та особливо драматичну зміну ідентичності особистості, зумовлену швидкою динамікою зовнішніх перетворень, до яких ця особистість нездатна адаптуватися³⁵⁸.

Маргіналізація в перехідному суспільстві розгортається як широкомасштабний, усеосяжний процес втрати соціальними суб'єктами своєї ідентичності й переходу в стан невизначеної, розмитої ідентичності, в стан придбання і втрати тимчасової, ситуативної ідентичності. Маргіналізація такого типу настає тоді, коли в суспільстві відбуваються якісні зміни на соціетальному рівні, коли змінюється система власності та власників, система соціальної стратифікації, руйнується один тип соціальної структури й формується новий, коли відбувається зміна соціально-статусної основи суспільства, утворюється нова конфігурація соціальних стосунків, складаються нові принципи взаємин між соціальними групами, зростає нова

³⁵⁷ Березінська О. В. Концепція маргінальної особистості у процесі акультурації // Наукові записки НаУКМА. Історія і теорія культури. 2018. Том 1. С. 7.

³⁵⁸ Саракун Л.П. *Від маргіналізації – до кризи ідентичності*. Формування особистості в умовах транзиту: монографія // В.Д. Гвоздецький, М.Ю. Зелінський та інші. Київ :. МП «Леся», 2015. С. 55.

система соціальних інститутів³⁵⁹. Саме такі зміни відбуваються в українському суспільстві в останні роки.

Реакція державних інституцій на явище маргінальності й сьогодні залишається значною мірою такою, якою вона була впродовж віків – у цілому негативною. Нерідко це призводить до виникнення соціальних конфліктів на етнічному, релігійному, демографічному, матеріально-економічному підґрунтях. Стандарти відношення до маргіналів, що склалися раніше, і нині заважають адекватній природі розвитку цього явища. Чітко виявилась глибока суперечність між очевидним фактом зростання впливу маргінала на розвиток сучасного суспільства й однозначно негативним до нього ставленням з боку соціуму. Така суперечність переросла в сучасних умовах трансформації в гостру суспільну проблему. Важко визначити, які суб'єкти чи яка соціальна група знаходяться в маргінальному стані, а які у нормативно-сталому, що протистоїть маргінальному; і в якому сенсі вони не є маргіналами, і в яких формах проявляється їхній міжстатусний чи пограничний стан. Адже у цьому стані вже не існує чіткої межі спільностей, соціальних груп, їх норм і цінностей. Суспільство розглядається як маргіналізоване. Означені зміни вносять свої корективи у соціокультурні процеси. Трансформація соціальної сфери детермінує зміни образу думок, поглядів, цінностей, норм. Багатство форм культурного життя плюс їх вільний вибір нерідко змінює становище індивіда в суспільстві як елемента цілісної системи і призводить до його культурної дезінтеграції, ідентифікаційного хаосу. Досить красномовно ця тенденція відбита в ситуації бікультуризму, який з ряду причин став реальністю суспільного і буденного життя у більшості регіонів України. Характерною рисою стану маргінальності в умовах загальної кризи в Україні є масова мобільність, яка носить вимушений характер, оскільки здійснюється під впливом різних

³⁵⁹ Шульга М. Дрейф на узбіччя. Двадцять років суспільних змін в Україні. Київ : ТОВ «Друкарня «Бізнесполіграф», 2011. С. 386.

факторів, пов'язаних із соціально-економічною й соціокультурною трансформацією суспільства.

Аналіз трансформаційних процесів сучасного українського суспільства дозволяє говорити про наявність досить суперечливих аспектів маргіналізації у рамках побудови нової соціальної структури. По-перше, руйнування соціальної структури спричинило процеси поляризації, зубожіння та декласування значної частини населення. Найменш соціально захищені суб'єкти «виштовхуються» нею на периферію. Це, у свою чергу, веде до втрати життєвих ідеалів, зміни соціальних позицій суб'єктів, зміни цінностей і норм; по-друге, переважання в структурі соціуму перехідних, маргінальних утворень пояснюється процесами реформування суспільства.

У ході цих процесів розвиваються нові форми життєдіяльності, які визначають і нові відносини. Процеси маргіналізації сприяють пошуку соціальними суб'єктами нових соціальних позицій, формуванню нових соціальних груп і прошарків, пошуку альтернативних видів зайнятості, стимулюють соціально ефективну поведінку.

Для більшості українців соціокультурний простір втратив свою колишню структурованість і постає розмитим. Лише окремі його фрагменти структуровані, а більша частина є нечіткою. Людина не може сприймати такі зміни й відразу адаптуватися до нових умов, відтак, настає процес маргіналізації. Механізм останньої на соціостратифікаційному рівні постає таким чином: соціальні групи, що відрізнялися стійкими ідентитетами у колишній соціальній структурі, у новій визначають свої позиції з точки зору ступеня адаптованості до умов, що змінюються.

Причиною того, що у людей повільно здійснюється процес адаптації до нових соціальних умов є те, що суспільство завдяки ЗМІ (які інколи несуть загрозу нівелювання особистості) пропонує громадянам не добровільний набір нових цінностей, а нав'язує певні цінності, за допомогою яких

особистість повинна адаптуватися до нових умов. Проте особистість не можна так просто змінити за бажанням політиків. Навіть тотальний тиск ЗМІ на суспільну свідомість не може зруйнувати світоглядну позицію, систему цінностей у багатьох людей. Особливо складно змінити цінності, вкорінені в глибинних пластах культури. Мова йде не про одну соціальну групу, а про людей, які належать до різних соціальних груп, мають різні соціальні статуси, але дотримуються традиційної системи цінностей. Наприклад, якщо багато років у культурі базовою цінністю була соціальна справедливість, то відкинути її навіть масовою волонтаристською атакою неможливо. І як би хто не переконував, що на першому місці має бути, наприклад, така цінність, як священне право приватної власності або права людини, останні не зможуть конкурувати в цьому суспільстві зі справедливістю. Якщо так станеться, то це вже буде інше суспільство, з іншою культурою, з людьми іншого соціально-культурного типу.

Ситуація транзиту поставила перед українцями проблему макросоцієтальної самоідентифікації. За цих умов особистість повинна визначитися відносно колишньої держави та визначити свою позицію у відношенні до нової держави; визначитися зі своєю етнічною ідентичністю, зробити вибір відносно рідної мови, культури, конфесії, вибрати для себе зовнішньополітичні орієнтації. З точки зору життєздатності суспільства як соціального цілого, пріоритетним стало питання про вибір громадянства. Перед індивідом постала внутрішня проблема вибору громадянської ідентичності, що породила ряд нових питань, на які особистість повинна відповісти собі, щоб отримати внутрішню згоду, моральний і психологічний комфорт.

Час, який переживає Україна, населення емоційно сприймає переважно негативно. Особистість остаточно заплуталася в розумінні самої себе, в розумінні того, хто вона є, в розумінні суспільства, в якому вона живе.

Багато людей середнього та старшого віку втратили ряд соціальних статусів, заради яких вони робили життєву кар'єру. Частина їх ідентичності, як писав Ю. Габермас, «розпливлася», «розсіялася», «зруйнувалася»³⁶⁰. Картина світу в них деформувалася, фокус бачення суспільства збився, контури структури навколишнього соціального світу розпливлися і стали нечіткими.

Ідентичність сучасної людини змушена існувати у контексті високого ризику, що породжує цілий ряд граничних станів – відчуття невпевненості, абсурдності існування, сумніву, тривоги, страху, відчаю та ін. Сучасність позначена небувалим досі знеціненням індивідуального людського життя та високих ідеалів. У минулому індивід знаходив певну опору в зовнішньому світі, відбувалося «зняття» сумніву через цілісні світоглядні системи, віру, авторитет, традицію, ідеологію. Їх нівелювання ставить індивіда перед фактом відповідальності за власне життя на такому високому рівні, який досі був неможливим. І це призводить до ситуації розгубленості, пошуку схем поведінки, які, в принципі, відсутні. Тепер людина прагне «мати» а не «бути» (Е.Фромм), прагне позбутися відповідальності за власні вчинки, що неминуче призводить до внутрішніх конфліктів та суперечностей. Як наслідок – відчуття замкненості, аморальності й невпевненості. Питання ідентичності – це питання людського буття, конфліктного за своєю суттю, адже постійно доводиться долати розкол між собою і зовнішнім світом. В результаті більшість людей знаходяться в соціально-травмованому стані. Особу заповняють соціальні фобії: втратити роботу чи житло, опинитися у злиденності, захворіти, стати жертвою злочинності. Вона втратила довіру практично до усіх соціальних інститутів. Її комфортний простір довіри в соціумі звузився до кола сім'ї і друзів, оскільки вона не довіряє практично жодному державному й громадському інституту. Так, за даними соціологічного моніторингу Інституту соціології НАН України, в 2010 році довіряли прокуратурі 11%, міліції 13%, профспілкам 16%, ЗМІ 31%, армії

³⁶⁰Габермас Ю. Філософський дискурс Модерну. Київ : «Четверта хвиля», 2001. С. 290.

34% і тільки своїй сім'ї – 95% опитаних³⁶¹. За результатами соціологічного дослідження «Оцінка роботи судової системи України», яке було проведено компанією Research& Branding-Group у грудні 2014 року, рівень довіри громадян України до судової системи становить 13% серед учасників загальнонаціонального опитування, які представляють все доросле населення України³⁶². Сьогодні ж показники опитувань громадської думки є значно меншими. Відбувається відчуження громадянина від держави, країни, Батьківщини. Частина населення України незадоволена мовною політикою правлячої еліти, тотальною зміною назв вулиць, площ, відміною усталених державних свят тощо без згоди громадськості. Постала проблема порушення зв'язку особи з суспільством. Більшість людей негативно або, у кращому разі, нейтрально сприймають державу і суспільство, в якому вони живуть. Так, за даними соціологічного опитування, тільки близько 3% опитаних відчують щоденну турботу про них з боку держави, а 63% респондентів вважають, що держава відвернулася від них³⁶³.

В сучасній Україні сформувався значний прошарок маргіналів, який складається з людей різного освітнього та професійного рівнів. За даними обстеження робочої сили, на початку століття у нашій державі нараховувалося близько 20 млн. осіб, які належать до маргінальних груп, що становить більше 40% населення у віці 15 років і старше. До маргіналів відносять: безробітних (більше 1 року); зайнятих та пенсіонерів, зарплати та пенсії яких нижче межі малозабезпеченості; працюючих, які перебувають у вимушених відпустках; жебраків та бродяг. До цієї групи все більше починають входити «неомаргінали» – особи високоосвічені, з розвинутою системою потреб, значними соціальними очікуваннями і суттєвою

³⁶¹ Шульга М. Дрейф на узбіччя. Двадцять років суспільних змін в Україні. Київ : ТОВ «Друкарня «Бізнесполіграф», 2011. С. 402.

³⁶² Оценка работы судебной системы Украины, декабрь, 2014
URL:[http://rb.com.ua/img/Prezentation_sud_12_2015 .pdf](http://rb.com.ua/img/Prezentation_sud_12_2015.pdf).

³⁶³ Шульга Н. Дрейф на обочину: двадцать лет общественных изменений в Украине. Киев : ООО «Друкарня «Бізнесполіграф»». К., 2011. С. 402.

політичною активністю. Відбувається маргіналізація осіб з вищою освітою, які впливають на формування громадської думки³⁶⁴.

Процес маргіналізації суспільства призводить до створення нової системи цінностей, якій притаманні ворожнеча до існуючих суспільних інституцій, антагоністичні форми соціальної нетерпимості, схильність до спрощених і здебільшого радикальних рішень, крайній індивідуалізм або відчуття «стадності». Маргінали та неомаргінали становлять суттєвий потенціал соціальної нестабільності та громадянської непокори.

Здобуття Україною незалежності актуалізувало, здавалося б, призабуті з часом слова «нерівність», «соціальна несправедливість», «нерівність шансів» тощо. Проблеми справедливості, соціальної рівності та нерівності загострилися в умовах транзиту: розширився соціальний простір нерівності, котра проявляється в різних сферах. На виникнення і перебіг проблем соціальної рівності та нерівності все більше впливають загальносвітові, регіональні й інші чинники. Світові тенденції демократизації, гуманізації суспільних відносин, відродження національних духовних цінностей висувають потребу щодо перегляду та уточнення критеріїв справедливості й рівності в суспільстві, їх врахування в політиці, моралі, праві, освіті тощо.

Означені проблеми соціальної рівності та справедливості в сучасній Україні проявляються в надмірній диференціації суспільства на багатих та бідних, у відчуженні влади від суспільства, в недосконалих гендерних відносинах, в нерівності можливостей доступу до вищої освіти тощо. Всі ці проблеми суттєво послаблюють матеріальні та духовні основи єдності українського суспільства, стримують його розвиток. Освітня система в Україні при формальній рівності швидше камуфлює реальну нерівність, ніж слугує соціальним «ліфтом» для вирівнювання шансів для представників різних соціальних верств, що негативно позначається на поточній соціально-

³⁶⁴ Лібанова Є. Соціальна стратифікація в Україні: Проблеми статистичного вимірювання. *Статистика України*, 2000. № 1. С. 1.

економічній ситуації та постає перешкодою для подальшого суспільного розвитку.

Ці та інші кризові явища в розвитку сучасного соціуму зумовили інтенсифікацію процесів міграції (внутрішню та міжнародну, вимушену та добровільну, постійну, тимчасову, сезонну та маятникову, легальну та нелегальну). У трансформаційний період міграційні потоки набувають значних масштабів. Щоб вижити, мільйони українців вимушені масово емігрувати в різні країни світу. Причина в тому, що 78% населення України вважає, що не вистачає державного захисту від зниження рівня життя; 69% – порядку у суспільстві та дотримання чинних законів у країні; 68% – стабільності в державі та екологічної безпеки; 67% – впевненості у власному майбутньому та можливості дати дітям повноцінну освіту. Високооплачуваної роботи не вистачає 67% громадян³⁶⁵.

Результати досліджень фіксують взаємні негативні регіональні стереотипи, помітні розходження між різними регіонами в оцінці перспектив країни. Наприклад, за даними соціологічних досліджень, проведених фондом «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва» спільно з соціологічною службою «UkrainianSociology- Service» з 25 грудня 2014 року дуже складна ситуація на Донбасі: за відділення регіону від України виступало 35% жителів, із них 20% хотіли б вийти зі складу України та стати незалежним регіоном, а 15% – приєднатися до іншої держави. З іншого боку, решта (58%) хотіли б, щоб Донбас залишався в Україні: 30% – у статусі автономного округу у складі федеративної України і ще 30% – у складі унітарної України, але з більшими повноваженнями, а 2% влаштовують нинішні повноваження регіонів. Бути у складі федеративного округу хотіли б 9,3% опитаних. 43,7% хочуть для свого регіону розширені повноваження, ще третина (32,1%) задоволена теперішнім становищем свого регіону та підтримує ідею унітарності. За опитуванням Інституту соціології НАН України у 2008 році,

³⁶⁵ Паніна Н. Українське суспільство 1994–2005: соціологічний моніторинг. Київ : ІС, 2005. С. 132.

до ідеї приєднання України до союзу Росії та Білорусії позитивно ставилося 26,4% населення Заходу, 47,5% Центру, 83,8% Півдня, 80,6% Сходу³⁶⁶. На сьогодні думка громадян дещо змінилася.

Абсолютна більшість населення України вважає себе передусім громадянами України – 67,5%. Регіональна ідентифікація виражена значно менше – 12% вважають себе передусім жителями свого регіону й ще 10% – свого села чи міста. Громадянами колишнього СРСР вважають себе менше 3% і лише 0,3% зараховують себе до громадян Росії. Деякі регіони вирізняються більш високим рівнем регіональної ідентифікації: це насамперед Донбас та Південний Захід (Закарпатська та Чернівецька області). На Донбасі передусім громадянами України себе вважають 38% жителів, 35% – жителями Донбасу, 10% – жителями своїх міст, 9% – громадянами світу й ще 5% – громадянами СРСР (що цікаво, громадянами Росії – лише 0,3%). На Південному Заході 38% жителів вважають себе насамперед громадянами України, 27% – жителями своїх міст, 22% – жителями свого регіону, а 6% – громадянами світу³⁶⁷.

Головними чинниками, що можуть роз'єднати українців, були визнані корумпованість влади (29%), дії олігархів (29%), дії Росії на роз'єднання України (25%), маніпуляція інформацією через ЗМІ (24%), розділення українців методом політичної агітації (20%).

Найменш можуть вплинути на роз'єднання України, на думку населення, протести на «Євромайданах» (6%), дії країн Заходу (9%), зростання радикалізму й націоналізму в Україні (9%), утиски за мовною ознакою (10%). Певні в тому, що «в Україні немає роз'єднання, даний факт намагаються нав'язати» 9% і лише 2% вважають, що «Україна ніколи не була єдиною і об'єднати її неможливо». Як зауважують соціологи, існують регіональні відмінності в розумінні тих чинників, які можуть роз'єднати

³⁶⁶ Соціологічне опитування. Центр Разумкова. URL : // w.w.w. i-soc.com.ua / institute / ellibrary, php.

³⁶⁷ Більше половини мешканців Донецької області хочуть залишитись у складі України, соціопитування. URL: // <http://24tv.ua/news/showNews.do?>

Україну. Так, спільним для всіх регіонів є визнання таких головних роз'єднувальних чинників, як тотальна корумпованість влади, дії олігархів, маніпуляція інформацією через ЗМІ, розділення українців методом політичної агітації³⁶⁸. Як уже зазначалося, українське суспільство у добу транзиту перебуває в ситуації розгубленості, пошуку моделей поведінки і спроб позбутися застарілих стереотипів.

Українська держава своїми непродуманими рішеннями нерідко провокує масові маргінальні настрої і практично нічого не робить для їх профілактики чи нейтралізації. Звичайно, питання щодо перспективності української держави дискусійне та потребує виваженого підходу і спеціального дослідження. Наразі однозначно можна сказати лише те, що достатньо осмислена й обґрунтована відповідь на це питання можлива лише після детального з'ясування внутрішніх тенденцій самоорганізації національної спільноти.

Таким чином, маргіналізація порушує зв'язки особистості з суспільством, руйнуючи підвалини ідентичності. Вивчення процесів маргіналізації дозволяє не тільки зафіксувати масштаби та прояви маргінальних настроїв та маргінальної поведінки, але і виявити детермінанти, які сприяють розповсюдженню маргінальності. Концептуалізація космополітичного й маргінального як взаємопов'язаних і взаємодоповнюючих явищ буття дозволяє переосмислити проблеми і перспективи збереження та розвитку культурного різноманіття у глобалізованому світі й оптимізувати міжкультурну комунікацію.

³⁶⁸ Більше 88% українців не погоджуються на відокремлення Донбасу. Опитування URL : <http://tyzhden.ua/News/128189>

РОЗДІЛ IV. Практики конструювання космополітичної реальності

4.1. Нові тренди становлення онтологічної єдності планетарної спільноти: постнаціональність, транснаціональність і універсальність

Сьогодні в умовах світової економічної та політичної інтеграції стало очевидним, що існуючий життєустрій вимагає істотних трансформацій на всіх рівнях самореалізації соціальної системи. Чимало сучасних дослідників відмічають, що світ і, зокрема, національні держави знаходяться у стані глибокої і незворотної кризи, яка проявляється у суттєвому обмеженні суверенітету та легітимності державної влади. За словами З. Баумана, держави, щоб зберегти здатність підтримувати законність і порядок, змушені вступати в союзи і добровільно відмовлятися від частини свого суверенітету³⁶⁹. Виникає парадоксальна ситуація, коли національні держави, які щойно утворилися, самі прагнуть «розчинити» свій суверенітет у наддержавних структурах. Науковець Е. Хобсбаум стверджує: «У міру того як транснаціональна економіка зміцнювала контроль над світом, вона підривала основи існування територіальної держави-нації»³⁷⁰. За цих умов космополітична перспектива, про яку мова йшла раніше, можлива як альтернативний раціональний спосіб життя, що включає інакшість Іншого. Космополітизм ставить перед собою завдання подолання як обмеженого партикуляризму, так і абстрактного універсалізму. Як резюмує У. Ханнерц, космополітизм – це ставлення до різноманітності, сприйняття Іншого. Це відкритість різноспрямованому культурному досвіду (пошук, перш за все, відтінків, аніж однаковості) і одночасна здатність прийняти іншу культуру на основі усвідомлення, проникнення і осмислення. Йдеться про досягнення

³⁶⁹ Бауман З. Глобализация. Последствия для человека и общества / Пер. с англ. Москва : Издательство «ВесьМир», 2004. С. 84.

³⁷⁰ Hobsbaum E. The nation and globalization. Constellations, March. 1998, P. 4–5.

особливої системи смислів і смислових форм³⁷¹. Саме у цьому полягає зміст «космологіки» У. Бека. Таке мислення, на думку Г. Мінєнкова, в «рухомих межах» робить нас громадянами світу, показуючи, що будь-яке жорстке визначення меж найчастіше є небажанням і/або нездатністю бачити інше³⁷².

Теза про необхідність перегляду співвідношення національного і постнаціонального поступово займає чільне місце в роздумах сучасних дослідників. «Постнаціональне співіснує з національним. Вони невіддільні»³⁷³. Хоча «національне і постнаціональне за обсягом різне, але взаємопов'язане, і у цьому зв'язку глобалізація і націоналізм є полярними елементами, які одночасно структурують і розмежовують зв'язну систему»³⁷⁴.

Не можна не визнати того факту, що існування в глобально-космополітичному просторі передбачає подолання національної вузькості, обмеженості, прагнень до ізолюваного існування, навіть якщо ці устремління викликані необхідністю збереження «чистоти» локальних форм життя. Це важливо і для космополітичного світогляду: існуючи в просторі різноманітних локальних форм, саме космополітизм, встановлює «правила гри», результатом яких стає або має стати не посилення відмінностей, а утвердження «компромісу» відмінностей і в такому трактуванні він більш затребуваний.

Сьогодні на часі говорити про зміни світового порядку в напрямі однаковості (підходів до прав людини і їх дотримання). Вибір полягає не між формуванням єдиного світу чи збереженням національно-державної сегментованості, а між методами формування світового співтовариства. «Реформи, які потрібно провести в майбутні роки, визначають всесвітню політичну географію на десятиліття. Ми переживаємо принципово важливий

³⁷¹Beck U. "The Cosmopolitan Society and its Enemies", *Theory, Culture & Society*, 2002. Vol. 19 (1–2). P. 17.

³⁷²Мінєнков Г. Европейская идентичность как горизонт белорусского воображения URL: <http://belintellectuals.eu/publications/41/>

³⁷³Nunn T. M. "What is Postnationalism?". *Hemisphere: Visual Cultures of the Americas*. 2011. 4, 1. P. 10. URL: <https://digitalrepository.unm.edu/hemisphere/vol4/iss1/8/> (дата звернення: 23.06.2021).

³⁷⁴Там само.

період, коли у народів є вибір між космополітизмом, інтерпретуючим цінності модерніти так, щоб це дозволяло дієво відображати нові загрози, і поверненням до описаної Т. Гоббсом "війни всіх проти всіх"³⁷⁵, коли військова сила замінює всесвітнє право»³⁷⁶. Глобальний диспут з цього питання передбачає нову форму застосування двох принципів: по-перше, національну ідею потрібно розширити і, по-друге, як зазначає У. Бек, – «трансформувати в ідею космополітичної демократії. Це єдиний спосіб зняти гостроту дилеми незаконно-легітимних війн»³⁷⁷.

Питання про планетарний світовий порядок виникало ще з кінця XV століття, з часів Великих географічних відкриттів. Так, вперше в історії людства був узаконений Світовий порядок (тобто сформована правова база відносин сторін), коли Іспанія і Португалія уклали між собою угоду щодо зон впливу (поділ територій у нововідкритих землях) – Тордесільяський договір. Це поклало початок глобальній політиці. В подальшому питання про Новий світовий порядок поставало щоразу, як тільки світова спільнота переживала катастрофу чи наближалася до неї. Варто згадати Тридцятирічну війну, що тривала з 1618 до 1648 року та торкнулася майже усіх європейських країн і завершилася формуванням Нового світового порядку, заснованого на Вестфальській системі міжнародних відносин. Згідно означеного мирного договору стала складатися «система національних держав, на території яких проголошувалися верховенство і самостійність державної влади, а на міжнародному рівні визнавалися незалежність і забезпечення цілісності та недоторканності території»³⁷⁸. Таким чином, міжнародно-правовими положеннями нового світоустрою був закріплений Новий порядок і новий «баланс» сил у Європі. Черговий етап назрівання і загострення протиріч в усталеній системі міжнародних відносин, і необхідність формування Нового

³⁷⁵ Гоббс Т. Избранные произведения: в 2 т. Т. 2. Москва : Мысль, 1965. 748 с.

³⁷⁶ Бек У. Космополитическое мировоззрение. Москва : Центр исследований постиндустриального общества, 2008. С. 185.

³⁷⁷ Там само. С. 189.

³⁷⁸ Чумаков А. Н. Глобальный мир: столкновение интересов. Москва : Проспект, 2018. С. 311.

світового порядку, був зумовлений розвитком глобалізації у другій половині XIX століття. Характерними рисами цього періоду є перехід капіталізму на імперіалістичну стадію, коли склалося панування монополій і фінансового капіталу. Іншим глобальним наслідком, що вплинув би на формування Нового світового порядку, постало створення Ліги Націй, яка мала сприяти розвитку співпраці між народами і дати їм гарантії миру та безпеки. На початку діяльності цієї міжнародної організації були досягнуті певні результати, але згодом ефективність Ліги Націй у міжнародних відносинах стала суттєво знижуватися, і в 1946 році вона припинила своє формальне існування у зв'язку з «небажанням великих держав поступатися власними інтересами, неготовністю більшості людей на той час прийняти ідею наднаціональної політики, а також відсутністю у Ліги Націй дієвих механізмів забезпечення реалізації власних рішень і важелів впливу на суверенні держави»³⁷⁹. Проте, означена організація послужила першою моделлю об'єднання суверенних країн на глобальному рівні та в подальшому стала прикладом для створення ООН, а також Європейського економічного співтовариства, Європейського союзу та Ради Європи.

Територіальний переділ світу, що був закріплений Версальським мирним договором 28 червня 1919 року виявився недовговічним. Тому після закінчення Другої світової війни (1945 р.) виникла необхідність вибудувати Новий міжнародний порядок. Щоб забезпечити його стабільність, а також з метою запобігання нових воєн і ядерної загрози, була створена Організація Об'єднаних Націй. Вона з самого початку свого існування й нині продовжує відігравати ключову роль у регулюванні міжнародних відносин, які спрямовані на запобігання війни і збереження миру, на утвердження прав людини і народів. У цей же період широко обговорюються такі глобальні проблеми сучасності, як демографічні, військові, а також особливий статус мала тема перегляду міжнародного порядку. З цієї проблеми була

³⁷⁹ Глобалистика: Энциклопедия / гл. ред. И.И. Мазур, А.Н. Чумаков; Центр научных и прикладных программ «Диалог». М.: Радуга, 2003. С. 517.

підготовлена колективом авторів під керівництвом Я. Тінбергена³⁸⁰ третя доповідь Римського клубу в 1976 році, який, беручи до увагу нафтову кризу 1973 року, яскраво висвітлив негативні сторони існуючого міжнародно-економічного порядку, а також зростаюче невдоволення країн, що розвиваються. Римський клуб визнав, що зміна тільки економічних параметрів суспільного розвитку недостатня для подолання проблем, що виникли. Потрібно вивчити соціально-політичні та ідеологічні аспекти, що призводять до кризи. У доповіді були подані можливі варіанти перебудови міжнародних відносин (включаючи економічну, фінансову, політичну, військову та інші сфери) і акцентувалася увага на тому, що жодної проблеми сучасного світу не можна вирішити самотужки одній країні. У проекті розкривалися тенденція до зростаючої взаємозалежності країн світу. Диспропорції розвитку людства (насамперед зубожіння одних та збагачення інших) стають усе більше неприпустимими.

Аналізуючи діяльність Римського клубу, його засновник А. Печчеї, сформулював «Основні цілі людства», які виклав у своїй книзі «Людські якості»³⁸¹. Він пропонує шість «стартових» цілей, у тому числі й ціль формування світового співтовариства, що дозволить дієво регулювати міжнародне життя і є більш ефективним способом співіснування. Однак, означене не відповідає інтересам великих країн, а також деяким егоцентричним державам, тому необхідно переосмислити ідею національної держави, щоб знайти шляхи для перетворення нинішньої світової системи у світове співтовариство.

Новий етап формування Нового міжнародного порядку пов'язаний з розпадом Радянського Союзу (1991 р.). Постало питання вибудувати нову систему суспільних і міждержавних відносин не тільки на пострадянському просторі, а й загалом у світі, оскільки баланс сил змістився у напрямку

³⁸⁰ Tinbergen Jan (coordinator). RIO-Reshaping the International Order, Dutton. New York, 1976. P. 88–97

³⁸¹ Печчеї А. Человеческие качества. Москва, 1985. 312 с.

західних країн³⁸². Сильний резонанс викликали теоретичні роздуми про прийдешній світовий порядок і розвиток цивілізації. Варто назвати праці З. Бжезинського («Велика шахівниця. Американська першість та її стратегічні імперативи», «Вибір. Світове панування чи глобальне лідерство»)³⁸³, С. Хантінгтона («Зіткнення цивілізацій»)³⁸⁴, Ф. Фукуями («Кінець історії і остання людина»)³⁸⁵, У. Бека («Суспільство ризику»)³⁸⁶, Н. Розенсон і Б. Шнайдера («До кращого світового порядку»)³⁸⁷. В зазначених працях всебічно розглядаються сценарії подальшого світового розвитку та прогнозується політична карта майбутнього світу. Основна увага зосереджується на новій конструкції світового порядку. В науковий, а згодом і у політичний світ увійшло поняття «глобалізація», яке найкраще відображає об'єктивні процеси світового розвитку, коли все людство дійсно стає єдиною цілісною системою.

Тенденція становлення організаційної єдності планетарного співтовариства, на думку багатьох дослідників, полягає в переході від діючих національних систем державного управління до становлення органічної системи Світової влади (недержавної, законодавчої, виконавчої, судової). Головним виконавчим органом Всесвітньої держави на демократичних засадах постає Світовий уряд – єдина нормативно-правова система у формі загальноцивілізаційних цінностей, моралі та Світового права. Іншими словами, в майбутньому планетарному співтоваристві утвердиться

³⁸²Чумаков А. Н. Глобальный мир: столкновение интересов. Москва : Проспект, 2018. С. 316.

³⁸³Бжезинский З. Великая шахматная доска. Господство Америки и его геостратегические императивы. Перевод О. Ю. Уральской. Москва: Международные отношения, 1998. 216 с.; Бжезинский З. Выбор. Мировое господство или глобальное лидерство Пер. с англ. Москва : Международные отношения, 2005. 288 с.

³⁸⁴Хантингтон С. Столкновение цивилизаций и преобразование мирового порядка / пер. с англ. Т. Велимеева, Ю. Новикова. Москва : ООО «Издательство АСТ», 2003. 603 с.

³⁸⁵Фукуяма Ф. Конец истории и последний человек / Пер. с англ. М.Б. Левина. Москва : ООО «Издательство АСТ: ЗАО НПП «Ермак», 2004. 588, [4] с.

³⁸⁶Бек У. Общество риска. На пути к другому модерну / пер. с нем. В. Седельника и Н. Федоровой: послеслов А. Филлипова. Москва : Прогресс-Традиция, 2000. 384 с.

³⁸⁷Розенсон Н., Шнайдер Б. К лучшему мировому порядку: Послание из Куала-Лумпур. Мадрид: Фонд BBV, 1993. 472 с.

космополітична демократія, про яку говорить У. Бек, і яка, як відзначає російський вчений Ю. Кіршин, врахує культурні, етнічні та релігійні особливості народів світу і не тільки збереже, людські цінності, але і підніме їх на більш високий рівень, що «буде сприяти ліквідації недосконалостей людства»³⁸⁸. Демократія у такому розумінні є параметром порядку нового світоустрою і забезпечує розподіл Світової влади в організаційній матриці планетарного життя, результатом чого є створення організованого суспільства, у якому Світова влада розподілена раціонально за участі світового громадянського соціуму.

Обґрунтовуючи означену ідею як результат взаємодії між локальною, національною і транснаціональною публічними сферами, Дж. Деланті пропонує модель публічного громадянського космополітизму³⁸⁹. Останній є політикою автономії, яка уберігає громадянське суспільство від нової сегментації³⁹⁰. На його думку, необхідно, дотримуючись поглядів Ю. Хабермаса, переосмислити уявлення між космосом і полісом. Якщо націоналізм є вираженням людського порядку поліса, а постнаціоналізм – більш високого порядку космосу, то як знайти підстави для їх співвідношення? Виходом з цього протиріччя є «громадянський космополітизм», формою вираження якого постає космополітична публічна сфера. Без неї правові та політичні форми глобального громадянського суспільства не будуть вкорінені в громадянському вимірі спільноти, що необхідно для того, щоб чинити опір гомогенізації, спричиненої глобалізацією. Публічна сфера є більш фундаментальною формою спільноти, ніж політична і правова сфери громадянського суспільства. Це простір

³⁸⁸Кіршин Ю.Я. Концепция космополитизма. URL: <http://scicenter.online/politicheskaya-filosofiya/kratkaya-biografiya-130904.html>.

³⁸⁹Dallmayr F. Cosmopolitanism: in search of cosmos. *Ethics & Global Politics* Vol. 5. No. 3. 2012,. P. 171–186. URL : <https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.3402/egp.v5i3.18618>.

³⁹⁰Виноградов В.Д. Национальное и «космополитическое государство»: миф и реальность. Вестник Санкт-Петербургского университета. 2010. Вып. 2. С. 411–413.

комунікації і культурних взаємодій у національних і субнаціональних публічних сферах, які трансформуються в результаті взаємодії³⁹¹.

Глобальне управління повинно забезпечити, в першу чергу, прийняття та реалізацію рішень на планетарному рівні, для здійснення цілеспрямованого і ефективного функціонування суспільних систем – суб'єктів міжнародних відносин з метою досягнення мирного співіснування різних народів при збереженні їх культурної ідентичності. У ХХ столітті, окрім ООН, було створено ряд міжнародних організацій, спеціальних Програм, Комісій, «які покликані здійснювати певні регулятивні функції на глобальному рівні в окремих сферах суспільного життя. Прикладами таких організацій і структур є: Світова організація торгівлі (СОТ), Міжнародний банк реконструкції та розвитку (МБРР), Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ), Продовольча і сільськогосподарська організація ООН (ФАО), Пагуошський рух, РІО-92, Грінпіс і багато інших»³⁹². Всі вони утворюють досить складну і водночас неузгоджену систему впливу на світове суспільство з метою вирішення певних конкретних задач. Однак цього недостатньо, щоб загалом ефективно регулювати міжнародні відносини всієї соціальної системи.

Запорукою вибору найбільш оптимального шляху соціально-економічного розвитку світової спільноти є правильне розуміння глобалізації, оскільки нині окремі країни і народи не можуть ухилитися від інтеграції у світове співтовариство, вони приречені на це природним ходом розвитку глобальних процесів. Тобто, хто не включається в економічні, політичні та культурні процеси глобалізації, а сповідує понад усе свій суверенітет і національну винятковість, той свідомо прирікає себе на ізоляціонізм, відсталість і створює загрозу світовій нестабільності (зазвичай в цих країнах найбільше виникає міжетнічних конфліктів). Саме на стику культури і

³⁹¹ Логинов А. Кризис национального государства и идеология космополитизма. *Вестник РГГУ*. 2011. № 15(76). С. 22–30.

³⁹² Чумаков А. Н. Глобальный мир: столкновение интересов. Москва : Проспект, 2018. С. 376.

цивілізації більш гостро і в явній формі проявляється амбівалентна, суперечлива природа суспільного розвитку. Ця двоїстість яскраво відчутна у протистоянні космополітизму і націоналізму, глобалізації та локалізації, інтеграційних процесів і автаркії. Глобалізація, хоча і призводить до певної уніфікації суспільного життя, але не усуває і не може усунути культурної різноманітності. З цього випливає, що кожен народ, як і кожна окремо взята людина, неповторні й унікальні. Ще свого часу відомий китайський філософ Конфуцій говорив: «За своєю природою люди один одному близькі, а за своїми звичками один від одного далекі»³⁹³. Звідси все те, що протиставляється глобальному світогляду і єдиному людству, до якого веде цивілізаційний розвиток суспільства загалом, втілене в культурі. Глобалізаційні процеси формують світову цивілізаційно-культурну систему, стихійний розвиток якої породжує багато проблем, у тому числі питання «глобального уряду», «єдиного центру», створення раціональної системи управління глобальним світом, яка здатна була б забезпечити прийняття і виконання ефективних управлінських рішень за допомогою формування відповідних структур і механізмів. «Кажучи про глобальне управління, зазначав О. Вебер, слід підкреслити, що це, перш за все, управління процесами, а не територіями. Управління не «замість» національних держав, а разом з ними. Зміцнення інституту держави – найважливіша умова створення більш стабільного і керованого світового порядку»³⁹⁴. Зазначені ідеї лежать в основі стратегії нового космополітизму (У. Бек, Ю. Кіршин, О. Логінов), мова про який йтиметься далі. Їх не слід ігнорувати, бо сьогодні, як і раніше, навіть «холодна війна», а також розмежування Заходу і Сходу інтерпретуються в категоріях національного й інтернаціонального. Всесвітні та космополітичні відносини зведені до відносин міжнародних.

Такий інтерес до світового управління обумовлений забезпеченням спільної безпеки й об'єднанням міжнародних зусиль у її підтримці та

³⁹³ Конфуций. Уроки мудрости: Соч. Москва, 2005. С. 109.

³⁹⁴ Вебер А.Б. Современный мир и проблема глобального управления // Век глобализации. 2009. № 1. С. 12.

співробітництві. Перш за все, мова йде про економічне співробітництво, яке уже сформувалося у вигляді транснаціональних корпорацій, консорціумів, спільних підприємств, які діють як самостійно, так і встановлюють між собою зв'язки, нерідко на основі власних економічних і фінансових інтересів. Поряд з державною, з'явилися нові форми політичної організації – транснаціональні центри політичного впливу і влади. Це регіональні об'єднання, інші міжурядові політичні та фінансові інститути, тисячі міжнародних неурядових організацій. «До су'єктів сучасної світової системи варто віднести також регулярні неформальні зустрічі керівників держав «сімки», клуби або форуми нових глобальних еліт на зразок Тристоронньої комісії або Давоського форуму, найбільші промислові, банківські та медійні корпорації – це нові світові центри впливу і влади»³⁹⁵. У світовій політичній системі, що склалася, присутні деякі елементи мережевого глобального управління в таких сферах, як підтримання миру, світові фінанси, міжнародна торгівля, міжнародне повітряне сполучення, морське судноплавство тощо. Відмінними рисами даної системи є фрагментарність, множинність центрів прийняття рішень і впливу, а також надто нерівномірний розподіл влади і ресурсів, високий ступінь конфліктності та загальна нестійкість.

Постає питання: чи є альтернатива ситуації, що утворилася? Фактично, альтернатива одна – це формування космополітичної світової спільноти як цілісності, що скріплюється загальнолюдськими цінностями та інтересами і орієнтована на людину, тобто людиноцентрична. Звичайно, було б наївно розраховувати на те, що в майбутньому загальнолюдське «Ми, народи...» (Статут ООН) стане притаманне більшості людям і вони відкинуть на другий план самоідентифікацію зі своєю нацією, країною чи певною соціальною групою. Космополітичне почуття «Ми» більш притаманне світовій еліті в галузі науки, літератури, мистецтва, фінансів, бізнесу, політики, міжнародних організацій. Від пересічних громадян цього важко очікувати.

³⁹⁵Там само. С. 4.

Але навіть меншість, що ідентифікує себе з усім людством, може відігравати роль «каталізатора формування глобального суспільства»³⁹⁶.

Ідея космополітизму має у суспільстві своє «Вікно можливостей» («вікно дискурсу»), згідно теорії американського науковця Дж. Овертона, яку згодом розвинув неоконсервативний політик і публіцист Дж. Тревіно³⁹⁷. Дана концепція передбачає існування певних меж допустимих публічних тверджень, уявлень, ідей з точки зору суспільної моралі. В 2010 році директор аналітичного центру Mackinac Center for Public Policy Дж. Леман запропонував уточнений опис моделі як «вікна політичних можливостей Овертона». Він зазначав, що норми рухаються не тому, що цього хочуть політики, а тому що ці пропозиції підтримуються громадянами. Громадяни, а не політики є лідерами трансформаційних процесів у соціальному, культурному і політичному житті. На сьогоднішній день все більше утверджується трактування дискурсу як інструменту соціального конструювання дійсності³⁹⁸.

Науковець Дж. Тревіно запропонував вертикальну шкалу для оцінки допустимості ідей: неприйнятні, радикальні, прийнятні, розумні (мудрі), популярні, чинна норма. В центрі кожної ланки знаходяться уявлення, які сприймаються тим чи іншим суспільством як допустимі та норма. Те, що потрапляє в ці рамки і є «вікном дискурсу». Науки, які пов'язані з соціокультурними технологіями (соціологія, соціальна філософія, політологія, теорія міжкультурних комунікацій, культурологія) використовують поняття фрейм, що означає смислову рамку, яка використовується людиною для розуміння чого-небудь і дій у межах цього розуміння. Ідеї, які знаходяться у рамках «вікна дискурсу», можна вільно обговорювати, вони не будуть

³⁹⁶Там само. С. 7.

³⁹⁷Существует ли «Окно Овертона» как научная концепция о принципах воздействия на общественное сознание? URL: <https://provereno.media/2021/02/26/suschestvuet-li-okno-overtona-kak-nauchnaya-konceptsiya/> (дата звернення 02.06.2021).

³⁹⁸ Якоба И. А. Деконструкция технологии «Окно Овертона» в американском медийном дискурсе // Вестник Череповецкого государственного университета. 2019. № 5 (92). С. 175–187. DOI: 10.23859/1994-0637-2019-5-92-14.

категорично неприйнятними. Віссю дискурсу є ступінь свободи, що регламентується громадськими інститутами держави. За межами «вікна», знаходимуться ті ідеї, які є радикальними та не сприймаються на даний час. Тобто, відповідно до моделі Овертона в кожен історичний момент часу певні ідеї складають діючу норму, утворюючи точку відліку. Поява і закріплення нових ідей та світоглядних уявлень відбувається при переміщенні вікна дискурсу, що дозволяє безпечно обговорювати ці ідеї та рішення, які до цього вважалися радикальними. Відповідно, прийнятні переконання періодично змінюються і звичні для даного суспільства світоглядні межі також рухомі. Для того, щоб змістилося вікно дискурсу потрібно приблизно двадцять років (при зміні поколінь). Отже, щоб ідея космополітизму втілилася в реальність має пройти не менше одного століття. На «зсув вікна дискурсу», в першу чергу, впливають соціальні трансформації, кардинальні зміни вектору суспільної свідомості та інші чинники. Так, півстоліття тому космополітизм вважався неприйнятною, а в СРСР ворожою концепцією. Означена тема не була актуальною та взагалі не перебувала в центрі суспільної і наукової дискусії. На той час означені уявлення про космополітизм знаходилися у «вікні дискурсу». Пройшов час, світоглядний дискурс змінився і сьогодні у багатьох європейських країнах концепція космополітизму розглядається як альтернативна світоглядна парадигма. «Вікно Овертона» змістилося, причиною чого стала активізація глобалізаційних процесів і людство вимагає нових світоглядних зрушень. Змінилося ставлення суспільства до проблем сьогодення. Це активізувало обговорення концепції космополітизму. Китайська мудрість говорить: якщо ви хочете вирішити проблему – почніть про це говорити.

Чому нам здається актуальним пов'язати проблему розуміння сутності космополітизму з «вікнами дискурсу»? Справа в тому, що реалії сьогоденішнього суспільного життя (політичні, економічні, культурні та сфера повсякденності) щоразу більше подають нам прикладів реального застосування «дискурсивної» технології (так її можна назвати за аналогією

«хмарної» технології, завдяки якій зберігаються файли у віртуальному просторі). Це змушує задуматися над ступінню стійкості ціннісно-нормативних основ певного соціуму та механізмах його змін.

Сьогодні можна навести актуальні приклади того, як за «допомогою "віконної технології" поступово в суспільній свідомості закріплюються раніше неприпустимі ідеї та норми, що стосуються толерантного ставлення до різних життєвих суб'єктних позицій. Це може стосуватися як сексуальної орієнтації і формату сімейних відносин (проблема легалізації одностатевих шлюбів та можливості усиновлення дітей такими парами), так і етико-естетичних канонів, які формують сприйняття творів contemporary art і шоу-бізнесу»³⁹⁹, наприклад, «Євробачення» 2014 року, де перемогла Кончіта Вурст.

Однією з новітніх екзистенціальних потреб стає комфорт (як найголовніша європейська цінність) і прагнення до нього. Він задає актуальні тенденції в соціокультурному просторі. Шквал змін стрімко втягують «людину маси» в цей потік поза її волею. Як протидія цьому індивід хоче зафіксувати для себе якусь більш-менш стабільну зону комфорту. «В цьому полягає один із парадоксів сучасної ситуації: з одного боку, індивід як споживач жадає новизни, з іншого – на глибшому, підсвідомому рівні – побоюється наслідків глобальної трансценції, що не дає йому вкоренитися, оцінити момент автентичності існування, співпасти зі своїм хронотопом, адже його перманентно захоплює за собою потік вражень, пропозицій, розваг, інновацій»⁴⁰⁰. Дослідник С. Аш у своїй праці «Наскільки сильний у нас імпульс до своєрідного соціального конформізму?» (1951 р.) зазначає : «кожен з нас погодиться з тим банальним фактом, що суспільство формує поведінку, думки і переконання людини»⁴⁰¹. На його думку, життя в

³⁹⁹Дробышева Е. Э. Актуальные аспекты диспозиции культуры и цивилизации. URL : <file:///C:/Users/User/Downloads/aktualnye-aspekty-dispozitsii-kultury-i-tsivilizatsii.pdf>.

⁴⁰⁰Там само.

⁴⁰¹ Аш С. Эксперимент Аша. Мнения окружающих и социальное давление URL : <http://psyfactor.org/lib/asch2.htm>.

суспільстві передбачає консенсус, який вимагає від людини жертвувати незалежністю власних вчинків і думок. «Коли консенсус призводить до домінування конформності, соціальні процеси в суспільстві спотворюються й індивід стає залежним від тих сил, які визначають його почуття і думки»⁴⁰². В нашому суспільстві тенденція до конформності настільки сильна, що навіть освічені люди з цієї причини «підмінюють чорне на біле». Все це наводить на роздуми про особливості тих цінностей, які визначають нашу поведінку. Далі науковець зауважує, що «не варто робити занадто песимістичних висновків..., оскільки не можна недооцінювати здатності людини зберігати незалежність ..., яка краще, ніж конформізм»⁴⁰³.

Логіка архітектоніки культури передбачає постійну її зміну, відповідно до запитів сьогодення. При цьому трансформації не повинні оцінюватися як однозначно катастрофічні або, навпаки, продуктивні, взривні. Технологічний розвиток сучасної цивілізації безпосередньо задається станом культури («культурними індустріями»). Завершення епохи споживання науковці передбачають завдяки майбутній культурній революції, яка змінить структуру суспільного буття й свідомості та вплине, як на економічні, так і на політичні процеси. Звичайно, будь-який етап розвитку культури має «відповідні технології формування громадської думки, адже ефективність культурно-історичної спільності завжди забезпечується стійкістю аксіосфери. Різниця полягає в меті здійснення впливу на громадську ментальність, в наявності метафізичної, сакральної основи для подібних практик, в збереженні орієнтирів на глибинні екзистенційні основи соціокультурного співжиття: доречність і достовірність»⁴⁰⁴.

Космополітизм і процеси космополітизації зазнають протидії. Чим визначається сила протидії космополітизації? Відповідь полягає в тому, що вона, по-перше, як зазначає У. Бек, відбувається приховано; по-друге, є

⁴⁰²Там само.

⁴⁰³Там само.

⁴⁰⁴Дробышева Е. Э. Актуальные аспекты диспозиции культуры и цивилизации. URL : <file:///C:/Users/User/Downloads/aktualnye-aspekty-dispozitsii-kultury-i-tsivilizatsii.pdf>.

аналітичною і політичною провокацією у відношенні до національно-державного порядку та розвивається під підозрою у нелояльній та незаконній легітимності⁴⁰⁵. Далі У. Бек додає, що в результаті наявний парадоксальний феномен: активний супротив космополітизації в результаті (частково як побічний ефект, частково як злиття взаємодоповнюючих цілей) активізує цей процес. Сучасні соціальні реалії вимагають принципово нової ідеї, яка б не заперечувала, а пристосовувалася до суспільно-політичних практик і могла б зберегти та забезпечити співіснування людства. Відповідно «вікно дискурсу» перемістилося. Тобто, вже позначений, як зазначалося вище, перегляд позицій: те, що раніше було «неприйнятне» (згідно градації за Дж. Тревіно), стало – «радикальне». Поступово вікно зі стадії «прийнятно» переходить в стадію «розумно», переформувавшись потім у прийнятну ідею і згодом стане нормою на основі глобального права. Основою для можливості існування космополітичного суспільства слугує глобальний міжнаціональний простір. На думку Ю. Бех, зрозуміти дух сучасної епохи, відтворити принципово іншу картину світоустрою третього тисячоліття, усвідомити напрям і зміст нового етапу в розвитку людини і суспільства дозволить альтернативний – космополітичний – світогляд. При виконанні даної місії він стає науковим світоглядом для нового часу соціального розвитку планетарної системи⁴⁰⁶. Космополітизм рівнозначний визнанню відмінностей (внутрішніх і зовнішніх). Культурні особливості не організовуються в певну ієрархію і не розчиняються у загальності. Їх приймають такими, якими вони є⁴⁰⁷.

З цього випливає, що основу світоглядної картини світу ХХІ століття становить усвідомлення нового способу життєустрою планетарної спільності – планетарного соціального організму. В останні десятиліття поступово

⁴⁰⁵ Бек У. Космополитическое мировоззрение. Москва : Центр исследований постиндустриального общества, 2008. С. 152.

⁴⁰⁶ Бех Ю. Космополітизм як світоглядно-ідеологічна платформа розбудови освіти ХХІ століття. *Вища освіта України. Теоретичний та науково-методологічний часопис*, 2015. № 4(59). С. 12.

⁴⁰⁷ Бек У. Космополитическое мировоззрение. Москва : Центр исследований постиндустриального общества, 2008. С. 87.

стираються кордони між державами, переосмислюються поняття «громадянство» і «держава». Зв'язок громадян з національними державами стає слабкішим, а європейське співтовариство поступово перетворюється в космополітичне суспільство де «будь-який громадянин країни-члена ЄС є одночасно громадянином Союзу»⁴⁰⁸. Офіційно вже єдина «Велика Європа» починає активно формувати у населення загальноєвропейську наднаціональну свідомість та ідентичність. Процес розвитку і розширення Єдиної Європи вже не зупинити. Раніше уніфікованому європейському суспільству можна було протиставляти ісламські держави Сходу, які зберегли свою національну і культурну ідентичність. І сьогодні, як і декілька десятиків років назад, мусульманська Туреччина не полишає намірів стати членом ЄС. Іншим прикладом активного поширення космополітичних поглядів є, заснована в 1953 році в США, всесвітня організація World Service Authority, яка видає документ під назвою «Паспорт громадянина світу».

Ідея космополітичної Європи, з одного боку, протиставляється «національній Європі», а з іншого – «глобальній Європі», де інтернаціоналістична Європа на чолі з Європейським Союзом відіграє головну роль у світі. Космополітична Європа – більш точне визначення форми європеїзації, яка щойно зароджується і опосередкована реальністю національного та глобального.

Процес становлення онтологічної єдності планетарного співтовариства слід розглядати не як часткову або виняткову умову (яка існує чи не існує), або як мету, яку необхідно досягти, а швидше за все, як етико-політичний спосіб соціетальної трансформації, що ґрунтується на принципі відкритості світу та породжує феномен глобальної публіки, яка відіграє критичну роль у цих процесах трансформації. Акцент ставиться на космополітичних миттєвостях відкритості світу при зустрічі з глобально опосередкованими ризиками. З цієї точки зору, рефлексивна

⁴⁰⁸ Этнические и региональные конфликты в Евразии: в 3 кн.: Кн. 3 Международный опыт разрешения этнических конфликтов / Общ. ред. Б. Коппитерс, Э. Ремакль, А. Зверев. Москва : Издательство «Весь Мир». 1997. С. 68.

космополітизація є формою розкриття світу, що виникає з можливостей трансформацій, іманентно властивих соціальному світу⁴⁰⁹. З іншого боку, будучи пов'язаними з глобальними ризиками, процеси космополітизації породжують глибокі сумніви в збереженні людства, оскільки можуть мати антигуманні наслідки у тому випадку, якщо вийдуть з-під контролю людини.

Відтак, професор Оксфордського університету Д. Міллер, критикуючи космополітизм за розмивання громадянського патріотизму, вважає «надуманою» ідею, що Світовий уряд буде займатися загальною законотворчістю, зважаючи на всю різноманітність і культурну самобутність кожної окремо взятої спільноти. Адже саме в межах останніх, підкреслює Д. Міллер, тільки й зможуть унікальним чином розкритися різні форми людського вдосконалення. Навіть на прикладі мультикультурних держав видно, наскільки важко створити умови для того, щоб різні соціальні групи відчували себе однаково в загальній соціальній сфері. З ним можна погодитися, адже це важко нині вдається і Європейському Союзу (не говорячи про масштабність світу). Більше того, незрозумілими залишаються механізми демократичного контролю над цим світовим урядом.

Національні держави, за висловлюванням Д. Міллера, які практикують демократію, все ж таки встановлюють зворотній зв'язок між урядом і громадською думкою, періодично проводячи вибори. Але навіть такий рівень демократії має на увазі наявність активної публічної сфери, з єдиною системою ЗМІ, формуванням партій і т. д. Відсутність означеного на рівні ЄС не дозволяє говорити про нього як про демократичний союз, а, швидше, як про федерацію чи конфедерацію окремих демократичних держав. Подібні проблеми, на думку Міллера, значно збільшаться, якщо ми будемо намагатися будувати схоже в масштабах всього світу⁴¹⁰. У своїй критиці

⁴⁰⁹ Beck U. The Cosmopolitan Vision, Cambridge, UK/Malden, MA: Polity Press. 2006.; Delanty G. The Cosmopolitan Imagination: The Renewal of Critical Social Theory, Cambridge, UK: Cambridge University Press. 2009. 308 p.

⁴¹⁰ Miller D. Cosmopolitanism. The Cosmopolitanism Reader / G. W. Brown. D. Held (eds.). Polity, Cambridge, 2010. P. 378–379.

світового уряду Д. Міллер виокремив два типу обов'язків, які націлені на відновлення і збереження справедливості у відношенні до людей: по-перше, моральний обов'язок, що пов'язаний з необхідністю «активного» втручання в ситуацію і «пасивний» обов'язок – за принципом «не порушуй» (positive and negative duties). Взаємодіючи, вони формують складні колізії, в яких не може бути розставлено однозначних пріоритетів. Тому Міллер вважає за краще говорити не про космополітичні зобов'язання, а про «довіру дворівневої етики». Остання, на його погляд, включає і зобов'язання глобального характеру і особливу відповідальність перед співвітчизниками⁴¹¹. Як приклад, науковець наводить метафору зі «зниклою дитиною»: батьки або родичі дитини мають більше моральних зобов'язань шукати її, аніж «сторонні» (проте, останні також зобов'язані повідомити правоохоронним органам відому їм інформацію про «зниклу дитину»)⁴¹². У своїй роботі «Громадянство і національна ідентичність» Д. Міллер захищає партикулярний патріотизм із позиції національної держави, який він розглядає як важливий фактор забезпечення соціальної підтримки громадян на певній території. Держава також відповідальна за відтворення соціальної солідарності. Британський мислитель стверджує, що нації – це моральні спільноти, а, отже, «моральні зобов'язання щодо співвітчизників є ширшими, ніж обов'язки перед усім людством»⁴¹³. Окрім цього, Д. Міллер висловлює думку, що ідея «світового громадянства» може стати ширмою для імперіалізму, аргументуючи це тим, що починаючи зі Стародавнього Риму, космополітизм був пов'язаний з різними формами імперіалізму⁴¹⁴.

На думку канадського філософа У. Кімліки, космополітизм може поєднуватися з ліберальним націоналізмом. Наприклад, боротьба за самоврядування багатьох сучасних націоналістів у Квебеці, Каталонії,

⁴¹¹Там само. Р. 389.

⁴¹²Там само. Р. 381

⁴¹³Miller D. *Citizenship and National Identity*, Polity, Cambridge. 2000. Р. 27.

⁴¹⁴Miller D. *Cosmopolitanism. The Cosmopolitanism Reader* / G. W. Brown. D. Held (eds.). Polity, Cambridge, 2010. Р. 377.

Фландрії відбувається одночасно з ліберальним реформаторством і відходом від ізоляціонізму завдяки поширенню космополітичних цінностей мультикультуралізму. І навпаки: здавалося б, космополітичні погляди засновників Римської імперії чи французьких мислителів Просвітництва не позбавлені імперських сентиментів⁴¹⁵.

У. Кімліка критикує зміну національного на світове чи «транснаціональне» громадянство. Він вважає, що транснаціональне і демократичне громадянство не тотожні поняття. Спроба створити демократичне громадянство на транснаціональному рівні може спричинити негативні наслідки для громадянства на національному рівні. Тому необхідно створити загальноєвропейські майданчики політичної делібералізації. Глобалізація, безумовно, виробляє новий тип громадянського суспільства, але вона ще не виробила нічого для створення транснаціонального демократичного громадянства, до якого слід прагнути⁴¹⁶.

Наведемо декілька аргументів на користь створення планетарного співтовариства і єдиного центру управління глобальним соціумом. По-перше, об'єктивною потребою в єдиній структурі управління світовими процесами є забезпечення ефективного політичного співробітництва у планетарному масштабі, оскільки це важлива умова врегулювання сецесіоністських конфліктів і підтримка миру шляхом пошуку компромісів у вирішенні спірних питань з максимальним урахуванням інтересів різних сторін. По-друге, це можливість подолати соціально-економічну відсталість значної частини світової спільноти, чого загалом неможливо досягнути без механізмів координації глобального соціоекономічного розвитку та планетарної системи фінансового регулювання. По-третє, це зняло б проблему зовнішньої безпеки. Створення єдиного центру світового управління зробило б національні збройні сили і транснаціональні військово-

⁴¹⁵Kymlicka W. From Enlightenment Cosmopolitanism to Liberal Nationalism // *Politics in the Vernacular: Nationalism, Multiculturalism, and Citizenship*. Oxford. 2000. P. 203–204.

⁴¹⁶Kymlicka W. *Citizenship in the Era of Globalization*. The Cosmopolitanism Reader / G. W. Brown. D. Held (eds.). Polity, Cambridge, 2010. P. 435.

політичні об'єднання зайвими. Вивільнилися б величезні ресурси за рахунок поетапного реформування, скорочення, і, врешті-решт, «повної відмови від національних збройних сил з подальшою трансформацією їх в єдину силову структуру для оперативного запобігання можливих локальних збройних конфліктів на регіональних рівнях»⁴¹⁷. По-четверте, постає можливість науково-технічного співробітництва і створення умов для збалансованого культурного і соціального розвитку різних континентів і регіонів планети та виникнення космополітичного світовідчуття, що викликано нівелюванням національно забарвлених цінностей і засвоєнням індивідом цінностей різних локальних культур. Його світовідчуття стає зібраним з безлічі розрізнених, засвоєних тільки ним одним принципів. У даному випадку характер такого поєднання, що забезпечує світовідчуття космополіта, слід назвати універсальним, бо воно втратило свою опосередкованість і тепер вимірюється масштабами глобалізованого світу⁴¹⁸.

«Універсум» позначає «світ як ціле», «все суще» або «безліч всіх світів»⁴¹⁹. У нашому контексті мова йде про культурну цілісність, що складається з безлічі культурних світів. Різноманітні й нелінійні тенденції культурної універсалізації спрямовані на формування культурного універсуму або загальнолюдської культури. Прихильники універсалізму, як світоглядної позиції, зацікавлені в «схожості культур», у можливості виробити стратегію цієї схожості⁴²⁰.

Тенденції культурної універсалізації в майбутньому можуть привести до єдності культур, тобто до майбутньої космополітичної (світової) культури, яка б не тільки пояснювала подібності та відмінності культур, а й давала б уявлення про механізми їх взаємодії та про шляхи досягнення

⁴¹⁷Чумаков А. Н. Глобальный мир: столкновение интересов. Москва : Проспект, 2018. С. 384.

⁴¹⁸Загрійчук І.Д. Космополітизм і маргінальність у національній культурі: автореф. дис. ... д-ра філософ. Наук: 09.00.04. Харк. нац. пед. ун-т імю Г.С. Сковороди. Харків, 2010. 36 с.

⁴¹⁹ Культурология: Учебник / Под ред. Ю.Н. Солонина, М.С. Кагана. Москва : Высшее образование, 2007. С. 387.

⁴²⁰ Саракун Л. Космополитизм, мультикультурализм, инкультурация: векторы взаимовлияния. *Virtus*. 2020. №47. С.23–26.

взаєморозуміння культур. Адже «процес культурної універсалізації спрямований не на поглинання або придушення одних культур іншими, а на пошуки можливостей співіснування різних культур у єдиному загальнолюдському просторі, причому таке співіснування має бути не механічним з'єднанням, а органічним різноманіттям, що передбачає взаєморозуміння і взаємозбагачення»⁴²¹.

Не можна не визнати того факту, що «революційне подолання національно-державного порядку мислиме тільки у якості встановлення космополітичного режиму, який етично, прагматично і політично здійснює самообґрунтування у формі самоздійснюваного пророцтва»⁴²². Науковці виокремлюють три можливих джерела самообґрунтування космополітичного суверенітету. Перше – розумне право, яке засноване на ідеях І. Канта, згідно яких космополітизм самообґрунтовується і здійснюється у формах правового конституціоналізму. Космополітичні принципи знаходять загальну обов'язковість відповідно з неакцентованим внутрішнім примусом. Друге джерело – правовий позитивізм, який, навпаки, передбачає, що принципові обґрунтування правових норм завжди виключені. Легітимність означеного режиму оцінюється за ступенем його емпіричної законності, яка залежить від конкретних обставин. Тобто, за таких умов космополітизм обґрунтовує себе сам. Третім джерелом є прагматизм, який виходить з того, що космополітичний режим самообґрунтовується завдяки можливості вирішувати глобальні проблеми. Якщо він виправдовує себе на практиці, то знаходить легітимність⁴²³.

Сучасне століття характеризується виникненням «транснаціональних форм життя», які сприяють виходу з-під впливу тотального державного

⁴²¹

Солонин

Ю.Н.

Культурология.

URL:https://studme.org/128105044864/kulturologiya/modeli_kulturnoy_universalizatsii.

⁴²²Бек У. Власть и ее оппоненты в эпоху глобализма. Новая всемирно-политическая экономия / Пер. с нем. А.Б. Григорьева, В.Д. Седельника; послесловие В.Г. Федотовой, Н.Н. Федотовой. Москва : Прогресс-Традиция; Издательский дом «Территория будущего» (Серия «Университетская библиотека Александра Погорельского»), 2007.С. 398.

⁴²³Там само. С. 397–398.

контролю національної культури, ідентичності, традицій, завдяки ЗМІ та інформатизації суспільства. Технічні розробки призвели до інтенсивного розпаду уявлень про національні держави як замкнуті структури. Проявляється симбіоз космополітичного та національного, космополітичного світогляду та локального, глобальної ідентичності та національної. Даний процес У. Бек назвав «комбінуванням», коли «локальні, національні, етнічні, релігійні та космополітична культури проникають одна в одну, вони взаємопов'язані і переплітаються – космополітизм без провінціалізму порожній, а провінціалізм без космополітизму сліпий»⁴²⁴. Ситуацію інтерналізації філософ називає космополітизацією зсередини. Повсякденне життя, як і раніше, проходить на локальному рівні, але його не варто розуміти виключно локально. Основні переваги космополітичної перспективи – це включення «Іншого» як значимого і необхідного⁴²⁵. На думку дослідника, термін «космополітизм» більш епістемологічно релевантний для трансформацій сучасного світу, ніж термін «глобалізація», саме завдяки акценту на локальному⁴²⁶. Можна сказати, що космополітизм є соціальним конструктом, який створює соціальну реальність і допомагає вибудовувати новий – космополітичний – світопорядок. Він є найбільш прийнятним вираженням стану транснаціонального простору, який формується під впливом глобалізації як діалектичного процесу, що створює транснаціональні соціальні зв'язки, знецінює локальні культури та сприяє виникненню інших культур. В межах парадигми світового товариства глобалізація розглядається позитивно, а парадигма, пов'язана з національною державою, постає як породження невирішених теоретичних проблем. На думку науковця, «різноманіття не має бути ієрархізоване чи заміщене суспільно прийнятими нормами, цінностями та стандартами, а, навпаки, має

⁴²⁴ Бек У. Космополитическое мировоззрение. Москва : Центр исследований постиндустриального общества, 2008. С. 61.

⁴²⁵ Бек, У. Космополитическая глобализация. 2003.URL: <http://www.globalaffairs.ru/articles/2328.html>.

⁴²⁶ Beck, U. Cosmopolitanization – Now! An interview with Ulrich Beck. Theory, Culture&Society, 2001. Vol. 18 (4).

бути прийнятим і позначеним як позитивна цінність. Із точки зору космополітизму прийняття інших, як відмінних і тотожних одночасно, є життєво необхідною умовою»⁴²⁷.

Пошук виходу з ситуації, що склалася, також актуалізувала наукові розробки феномена мультикультуралізму, який виник як відповідь на культурне і релігійне розмаїття і асоціюється з політикою ідентичності, відмінності та визнання, яка має на меті подолання неповаги ідентичності культури меншин і безконфліктного співіснування в одному життєвому просторі безлічі різнорідних культурних груп.

Оцінка мультикультуралізму неоднозначна. Сучасний дослідник Ч. Тейлор у своїй роботі «Мультикультуралізм: вивчення політики визнання», захищає це явище як галузь ліберальної політичної теорії⁴²⁸. Критики мультикультуралізму⁴²⁹ стверджують, що люди живуть в культурах, які вже є космополітичними і характеризуються культурним розмаїттям. Теоретики мультикультуралізму виходять з онтологічного визнання плюралізму культур, притаманного сучасному суспільству. Епістемологічні установки, політичні і економічні інтереси, релігійні уподобання, особлива національна і групова ідентичність – все це співіснує в одному життєвому просторі і проявляється в різних уявленнях про справедливість, істину, рівність, свободу, красу й інш. Мультикультуралізм розцінюється як один з різновидів партикуляризму. Не заперечуючи тезу космополітів про перетин і взаємодію культур, вони стверджують, що люди належать до різних соціальних груп і намагаються зберегти власну культуру⁴³⁰. Як стверджує Ч. Кукатас, немає прав соціальних

⁴²⁷ Бек, У. Власть и ее оппоненты в эпоху глобализма. Новая всемирно-политическая экономия / Пер. с нем. А.Б. Григорьева, В.Д. Седельника; послесловие В.Г. Федотовой, Н.Н. Федотовой. Москва : Прогресс-Традиция; Издательский дом «Территория будущего» (Серия «Университетская библиотека Александра Погорельского»), 2007. С. 15.

⁴²⁸ Taylor Ch. The Politics of Recognition. Multiculturalism: Examining the Politics of Recognition. Princeton : Princeton University Press, 1992. P. 225–256.

⁴²⁹ Waldron J. Minority Cultures and the Cosmopolitan Alternative. The Rights of Minority Cultures. Oxford: Oxford University Press, 1995. P. 100.

⁴³⁰ Коробейникова Л.А. Глобализация в контексте культурного разнообразия. *Вестник Томского государственного университета Культурология и искусствоведение*. 2018. № 30 С 73–80.; Коробейникова Л.А. Культурное разнообразие в контексте

груп, є тільки права індивіда⁴³¹.

Мультикультуралізм передбачає, що індивіди і групи можуть бути повністю інкорпоровані в суспільство, без втрати своєї національної чи іншої ідентичності, без обмеження своїх прав. З появою мультикультуралізму змінюється роль держави, значно втрачається її центруюча роль і підвищується координаційна. При цьому актуалізується питання про проведення політики толерантності, необхідної складової компоненти в умовах глибокого культурного розмаїття. Політика толерантності допускає можливість пристосування політики до умов і норм, замість того, щоб все звести до основних прав людини. Саме завдяки терпимому ставленні до відмінностей можна зрозуміти, як багато є спільного.

Мультикультуралізм – це стан, процеси, погляди, орієнтовані на свободу вираження культурного досвіду на культурний, політичний, ідеологічний, релігійний плюралізм. Він позиціонує як складний соціальний проект, який передбачає не тільки роботу з меншістю, а й з традиційною більшістю: «мультикультуралізм – глибоко трансформативний проект, як для меншин, так і для титульних груп. Він вимагає як від перших, так і від других освоїти нові концепти і дискурси, кожен з яких ґрунтовно перетворює людські ідентичності та практики»⁴³². Стратегія мультикультуралізму передбачає колективні уявлення про відмінність і орієнтована на гомогенні групи. Але в ній відсутнє розуміння космополітизму. Мультикультуралізм, як і раніше, не дає відповіді на питання: як реагувати на транснаціоналізацію простору і транснаціональні конфлікти?

Головною відмінною рисою сучасного світу, не дивлячись на властиві йому протиріччя, конфлікти, кризи, є все-таки неухильне просування людства до взаєморозуміння і продуктивної взаємодії, до співпраці в усіх

мультикультуралізма. *Известия Томского политехнического университета*. 2012. Т. 321. № 6. С. 197–200.

⁴³¹ Kukathas C. *The Liberal Archipelago: A Theory of Diversity and Freedom*. Oxford : Oxford University Press, 2003. P. 15–22.

⁴³² Kymlicka W. *The Rise and Fall of Multiculturalism? New Debates on Inclusion and Accommodation in Diverse Societies*. *The multicultural backlash*. P. 39.

сферах духовного життя і матеріального виробництва, до передачі і засвоєння культурного досвіду, активного реагування на раптові ситуації, до взаємодопомоги і підтримки. Все більше людей усвідомлюють свою приналежність не тільки до локальної культури, а й до всього людства, внаслідок розмивання кордонів між економікою, політикою та суспільством. І мультикультуралізму не впоратися з окресленими складнощами і амбівалентністю.

Розглядаючи мультикультуралізм та мультикультурні відносини в широкому контексті, звернемо увагу на феномен транскультурації, як процесу взаємопроникнення і взаємовпливу культур, що активізувався в епоху соціальних змін завдяки посиленню проникності між культурами та масовій міграції, як незаперечну соціальну реальність, і як нове бачення світу, що кидає виклик монокультурній природі сучасної нації-держави.

Транскультурація протистоїть тим моделям, які не враховують різноманітності та плюриверсальності. Вона позначає такі життєві форми і практики, які заміщають протиставлення «або-або» на «і те, й інше». Тобто, логічний принцип ексклюзивного розрізнення «або..., або...» замінюється принципом інклюзивного розрізнення «як..., так і...». Транскультураційна модель закликає не просто побачити інше і зрозуміти, що воно не рівне в правах, а й спробувати відновити ці права, сформувавши альтернативний світ, в якому можливо безліч його складових.

Як зазначає М. Тлостанова: «На відміну від мультикультуралізму, що будується як і раніше на західній грі з часом й ігноруванні простору, транскультурація розвінчує цю модель і реабілітує простір і суб'єктність іншого, ставлячи під сумнів винайдені в західноєвропейській культурі поняття модерності і традиції та виступаючи за реальний діалог рівних культур»⁴³³.

⁴³³ Тлостанова М. В. Транскультурация как модель социокультурной динамики. Вопросы социальной динамики. 2011. Том V. С. 134.

Транскультурація ґрунтується на культурному полілозі, в якому не відбувається повного синтезу, злиття культури, а зберігається право на «непрозорість». Означене явище пов'язане з особливою прикордонною та множинною ідентичністю особистості, що протистоїть як модерністській, так і постмодерністській моделям⁴³⁴.

Людина живе в різноманітному світі, і це різноманіття має виконати не деструктивну роль, а, навпаки, творчу, конструктивну для того, щоб кожен зміг відчувати потребу в духовному збагаченні, відчувати повноту життя, радість творчого пошуку. Побудова такого світу залежить від здатності людини перебудувати свою свідомість на космополітичне бачення світу і виконати величезну роботу з адаптації до умов життя при формуванні єдиного поля універсальної культури. Космополітизм слід розуміти і розвивати не в протиставленні з універсалізмом, мультикультуралізмом, націоналізмом, а в якості їх синтезу.

Серед проблем, які пов'язані з соціально-антропологічними трансформаціями, відзначимо три, які є найбільш важливі: особливості нового соціокультурного середовища існування людини, проблема осмислення механізмів адаптації у цьому середовищі і проблема ідентифікації особистості в процесі її інкультурації та соціалізації у глобальному, культурному та соціальному просторах. Важливою особливістю даного процесу є зміна аксіологічної системи особистості в результаті освоєння смислів космополітичної культури і перетворення їх у іманентні регулятивні механізми повсякденної діяльності (матеріальної, духовної, художньої). Процеси інкультурації можуть відбуватися як з окремими індивідами, так і з цілими групами. Критерієм інкультурованості є переконання – апріорні знання, яким довіряють внаслідок їх апробації попередніми поколіннями. Первинний культурний простір, що формує «картину світу», в подальшій життєдіяльності людини визначає її світогляд.

⁴³⁴Там само. С. 126–149.

Таким чином, хоча людство і розвивається у напрямку утвердження глобальної цивілізації, майбутнє планетарне співтовариство залишиться культурно різноманітним і гетерогенним. І цілком очевидно, що сприйнятливість космополітичних ідей, їх поширення буде знаходитися в прямій залежності від рівня розвитку громадянського суспільства в світовому масштабі.

Крім того, вплив міжнародних організацій на культуру національних держав сприяє розвитку космополітизму як політичного проекту щодо побудови транснаціональної інституції⁴³⁵. Одним із прикладів такого зв'язку є політика ООН, зокрема ЄС – найбільш інтегрованої у наш час наднаціональної структури, що охоплює Єврокомісію (виконавчий орган), Європейський Парламент та інші організації, які виходять за межі європейських національних держав. В результаті впливу транснаціональних організацій (таких, як ЮНЕСКО) на національні держави, громадяни можуть вимагати захисту своїх прав на міжнародному рівні, бо існує ряд монофункціональних наднаціональних інститутів, таких як Міжнародний суд (головний судовий орган ООН, що може розглядати юридичні суперечки між державами, при цьому його рішення є обов'язковими для виконання сторонами), Рада Безпеки ООН, Міжнародний кримінальний суд у Гаазі та ін. Тому урядам нині важче обмежити права мешканцям країни на громадянство⁴³⁶. Іншими словами, означені права не є цілком визначеними з точки зору місця проживання⁴³⁷. Вищезазначений вплив транснаціональних організацій спонукає до космополітичного громадянства та колективної (космополітичної) ідентичності⁴³⁸. У цьому напрямку думок С. Бенхабіб⁴³⁹

⁴³⁵Pieri E. Contested Cosmopolitanism. In *Cosmopolitanism and transnationalism: Visions, Ethics, Practices*, ed. L. Kaunonen, 14–38. Studies across Disciplines in the Humanities and Social Sciences 15. Helsinki: Helsinki Collegium for Advanced Studies., 2012. c. 17.

⁴³⁶Delanty G. The Cosmopolitan Imagination: Critical Cosmopolitanism and Social Theory. *The British Journal of Sociology*. 2006. 57 (1). С. 30.

⁴³⁷Там само. С.25–47.

⁴³⁸Там само. С.29.

⁴³⁹Benhabib S. *The Rights of Others: Aliens, Residents and Citizens*. Cambridge: Cambridge University Press. 2004. С. 174–175.

вказувала на те, що космополітизму сприяє лояльність до мови, етнічної та національності приналежності, релігії. Ці установки поширилися внаслідок «культурної плюралізації», якій сприяють міграція, мультикультуралізм, культурне різноманіття та всезростаючі вимоги до визнання різних способів життя і вибору ідентичності⁴⁴⁰.

Проблема мультимодерності, про що зазначає Дж. Деланті, призвела до нової концепції космополітизму, яка чітко наголошує на постуніверсалізмі⁴⁴¹, який є критичним, діалогічним і включає в себе розуміння минулого та визнання множинності, а не формування універсального порядку, такого як космополіс. Деланті назвав цю версію космополітизму культурною. У цьому сенсі культурний космополітизм – це множинність космополітичного проєкту, за допомогою якого глобальне та локальне зливаються кількома можливими способами⁴⁴². З цієї точки зору, космополітизм був би характерний для транснаціональних форм приналежності. Така концепція космополітизму пов'язана з культурною глобалізацією і проявляється у нових культурних уявленнях. Дж. Деланті стверджує, що постуніверсалістську концепцію космополітизму варто розглядати стосовно сучасної напруженості між локальним та глобальним. Космополітизм передбачає створення та формування інтерактивних стратегій відкритості світу, в яких трансформуються суспільства. У цьому контексті космополітизм є одним із проявів тенденції сучасності до самопроблематизації.

4.2. Можливості космополітизму у формуванні нової ідентичності

Динаміка світового розвитку XXI століття змістилася у бік процесів інтеграції. Людство поступово приходить висновку, що вижити сьогодні можна лише шляхом уніфікації технологічних, інформаційних, економічних,

⁴⁴⁰Delanty G. The Cosmopolitan Imagination: Critical Cosmopolitanism and Social Theory. *The British Journal of Sociology*. 2006. 57 (1). С. 30.

⁴⁴¹Там само. С. 35.

⁴⁴²Там само. С.25–47.

екологічних та інших технологій. Однак відмінності в соціальній, культурній, релігійній, етнічній, мовній та інших ідентичностей різних народів заважають їх об'єднанню. Свого часу американський теоретик Е. Еріксон⁴⁴³ виокремив різні види ідентичності й, зокрема, дифузну, як розщеплену, розмиту, коли в людини зникає відчуття безперервності та тотожності у світі, що змінюється, і при цьому переважає внутрішній хаос. Недооцінювання відповідних ідентичностей, послаблення уваги до їх формування неминуче призводить до посилення тих ідентичностей, що дестабілізують буття особистості.

Ідентичність – досить складне поняття, найсуперечливіше явище суспільного життя, яке вже майже два століття є одним з впливових чинників світової історії, породжуючи безліч теорій, що стосуються різних аспектів цього феномена. Уявлення, пов'язані з ідентичністю – один з центрів тяжіння інтелектуальних думок, спрямованих на розв'язання складних завдань, які постають перед сучасною культурою.

Інтерес дослідників до означеної теми пояснюється низкою обставин. По-перше, змінилася ситуація, що вимагає уточнення концептуального змісту поняття ідентичності та визначення її критеріїв. По-друге, дослідження цієї тематики може виявити ті риси кризи сучасної цивілізації, які впливають на становлення та зміну ідентичності, що дозволить легше адаптуватися до мінливих умов життя і дасть можливість знайти шляхи її подолання, оскільки модерні суспільства залишають індивіду турботу самому реалізувати потрібну зміну ідентичності.

Розмірковуючи про тенденції трансформації соціокультурного простору і генезис ідентичності, соціолог Ю. Согомонов пише: «людина постсучасна стає людиною рефлексії і вибору своєї соціальної самості і культурної самобутності (ідентичності)». Вона «в принципі може вибирати для себе буквально все, що завгодно, включаючи і ступінь її включеності в

⁴⁴³ Эриксон Э. Идентичность и неукорененность в наше время. *Философские науки*. 1995. № 5–6. С. 217

сучасне життя, і сімейні функції, і сексуальну ідентичність, і етнічну приналежність»⁴⁴⁴.

Формування тих чи інших ідентичностей відбувається на тлі комплексних економічних, соціально-політичних і культурних процесів у суспільстві. Сучасність позначена небувалим до цього часу знеціненням індивідуального людського життя. У минулому індивід знаходив певну опору в зовнішньому світі, відбувалося «зняття» сумніву завдяки цілісній світоглядній системі, вірі, авторитету, традиціям, ідеології. Їх нівелювання ставить індивіда перед фактом відповідальності за власне життя. Проблематичною постає ідентичність сучасної людини, яка вимушена існувати в умовах високого ризику, що породжує цілий ряд граничних станів – почуття невпевненості, абсурдності існування, сумніви, тривоги, страхи, відчай та інші екзистенційні стани. Вона знаходиться у ситуації розгубленості, пошуку моделей поведінки, намагання позбутися застарілих стереотипів, які заміщаються новими. Як наслідок – відчуття замкнутості і невпевненості.

Питання ідентичності – це питання людського буття, конфліктного за своєю суттю, бо постійно доводиться долати прірву між собою і зовнішнім світом. Кожна епоха створює свої світоглядні парадигми, в яких формується нова особистість і щоразу постає нове завдання творення ідентичності, яку можна розглядати як глобальну проблему сучасного світу, тому, що вона торкається основ організації життя людей. Втім, щоб міркувати про принципи і засади, слід вивчити це явище і прояснити його зміст. Оскільки, як зауважив П. Рікер, перш за все «важливо усунути значну семантичну двозначність, яка загрожує поняттю ідентичності»⁴⁴⁵, в якому змішуються два значення: ідентичності з самим собою й ідентичності як того ж. Крім

⁴⁴⁴ Согомонов А. Солидарнические утопии высокой современности о конструкциях «нового поколения и «рефлексивной» биографии». Солидаризация в рабочей среде: социальное и индивидуальное /Под ред. В. Ядова. Москва : Дело, 1998. С. 183.

⁴⁴⁵ Рікер П. Повествовательная идентичность. Герменевтика. Этика. Политика. Москва, 1995. С. 19–20.

цього, проблема інтерпретації поняття «ідентичність» ускладнюється ще тим, що соціальні, етнічні, професійні, вікові та інші групи в процесі самоідентифікації виробляють власні мовні моделі цього поняття, що ускладнює вивчення феномена ідентичності.

Аналіз наукової літератури свідчить про те, що існує безліч визначень феномена ідентичності. Сам термін використовувався у західній філософії, починаючи зі стародавньої греції. Сучасна інтерпретація означеного поняття представлена в роботах Е. Еріксона, який пропонує соціально-психологічне розуміння ідентичності як деякий синтез «об'єктивної» (з огляду «хто є хто») ідентичності та «суб'єктивної» (з огляду на особистий досвід)⁴⁴⁶. Завдяки його зусиллям, даний концепт широко використовувався в різних сферах соціогуманітарного знання. Перш за все, психологами, які раніше віддавали перевагу вживати термін «самість» (Ч. Кулі), «Я» і «Воно» (З. Фрейд) або «індивідуальний» (П. Лакан). Відзначимо, що до Е. Еріксона проблемою ідентичності займався Дж. Г. Мід, який спробував розкрити діалектичний зв'язок між двома ступенями «Я» (окремого індивіда і сукупності установок інших стосовно себе)⁴⁴⁷. Його основні ідеї підтримує Ю. Хабермас. Він стверджує, що взаємодія особистостей має універсальне значення⁴⁴⁸.

Принципово іншої позиції дотримувався В. Джеймс, який тлумачив ідентичність як «суб'єктивне натхнення відчуття тотожності і цілісності», «безперервність самопереживання індивіда»⁴⁴⁹. Проте таке розуміння ідентичності не закріпилося у науковій літературі та згодом виникли інші тлумачення. Зокрема, змістовну концепцію ідентичності розробив відомий британський соціолог А. Гідденс, який запропонував іншу інтерпретацію:

⁴⁴⁶ Декомб В. Клопоти з ідентичністю. Переклад з французької, передмова, примітка Валентина Омелянчика. Київ : Стило, 2015. С. 106.

⁴⁴⁷ Мід Дж. Дух, самість і суспільство. З точки зору соціального біхевіориста. Київ : Український центр духовної культури, 2000. С. 123.

⁴⁴⁸ Габермас Ю. Філософський дискурс Модерну. Київ : «Четверта хвиля», 2001. С. 290.

⁴⁴⁹ Искусство и цивилизационная идентичность / [отв. ред. Н. А. Хренов]; Науч. совет РАН «История мировой культуры». Москва : Наука, 2007. С.126.

ідентичність – це два полюси: абсолютна пристосованість (конформізм) і замкнутість на себе⁴⁵⁰.

Відомий фахівець у сфері обговорюваної проблеми Ч. Тейлор всебічно обґрунтовує тезу про діалогічний і морально-онтологічний характер ідентичності, де міститься відповідь на питання про природу власного «Я»⁴⁵¹. Інші дослідники також звертаються до логіко-епістемологічних аспектів розуміння феномена ідентичності. Так, науковець В. Брюшинкін виокремлює логіко-лінгвістичний аспект (тлумачення ідентичності виражається у відповідних судженнях), епістемологічний (пов'язаний зі способами пізнання ідентичності) і соціологічний (зосереджений на самоідентифікації) аспекти⁴⁵². Згідно теорії соціального конструктивізму (П. Бергер і Г. Лукман), ідентичність тлумачиться як «феномен, що виникає на основі діалектичного взаємозв'язку індивіда та суспільства»⁴⁵³.

Більшість дослідників цього феномена підкреслюють, що ідентичність не проявляється в іншій формі, як через дії особистості – вчинків на основі свідомого вибору. Тому маємо визнати, що чим більш свідомим, більш раціональним є наш вибір, тобто чим більше принципово ми будемо слідувати нормам моралі та принципу верховенства права, тим швидше ми дамо відповідь на питання «Хто ми?» І чим більше на раціональних принципах побудовані інститути суспільства, тобто чим далі ми відійшли від його органічної, традиційної організації у напрямку до космополітичного, «штучно» нормованого співжиття, тим свідоміше ми⁴⁵⁴.

⁴⁵⁰ Giddens A. *Modernity and Self – Identity*. Stanford, 1991. P. 47.

⁴⁵¹ Тейлор Ч. Джерела себе. Творення новочасної ідентичності. Київ : Дух і літера, 2005. С. 30.

⁴⁵² Брюшинкин В. Н. Особенности исследования идентичности // субъективность и идентичность : коллект. монография. / Отв. ред. А. В. Михайловский Нац. исслед. ун-т «Высшая школа экономики». Москва : Изд. дом Высшей школы экономики, 2012. С. 261–272.

⁴⁵³ Бергер П., Лукман Т. Социальное конструирование реальности: пер с англ. Москва : Медиум, 1995. 279 с.

⁴⁵⁴ Бистрицький Є., Пролеєв С., Білий О. Національна ідентичність і громадянське суспільство. Київ : ДУХ і ЛІТЕРА, 2015. С. 194 – 196.

Аналізуючи новітні концепції «ідентичності», варта уваги точка зору дослідників, які вважають, що, по-перше, соціальні спільноти як такі не мають ніякої колективної ідентичності і не можуть їх самостійно конструювати. Поняття «ми» створюється, швидше за все, окремими індивідами і опосередковано, за допомогою засобів масової інформації, транслюється групі. По-друге, «ми-ідентифікація» членів групи відбувається не внаслідок самостійно усвідомленої необхідності визначення себе як частини певної спільноти, а скоріше як результат «соціального запиту». Питання «Хто ти? До якої групи належиш?» виникає у індивіда не само собою, а як реакція на взаємодію з оточенням. Тобто, ми визначаємо себе для інших, вписуючи свій соціальний образ у систему ситуаційно сконструйованих ієрархій «ми-ідентичностей»⁴⁵⁵. Ідентичність здатна відігравати важливу мобілізаційну й інтеграційну роль у суспільстві, слугувати своєрідним маркером потенційних і реальних соціальних ресурсів для інтеграційних або дезінтеграційних процесів – відчуженості від групи.

Практично всі види ідентичності формуються на етапі усвідомлення індивідом своєї приналежності до тих чи інших спільнот. Здійснюючи процес національної ідентифікації, індивід ототожнює себе, перш за все, з державою, яка розглядається ним як гарант збереження і примноження національних, духовних, матеріальних цінностей, як вища форма організації соціуму, що дозволяє зберегти якісну визначеність нації. У процесі національної ідентифікації індивід приймає на себе обов'язки громадянина тієї чи іншої держави, декларує про своє ухвалення або не ухвалення типу державного устрою, який утвердився в країні; заявляє про те, згоден чи не згоден він з історичним вибором, переосмисленням людиною власної значущості й свого місця у світі. Щоб зробити такий висновок щодо самого себе, людина має мати уявлення про групи, що складають суспільство. Якщо індивід

⁴⁵⁵ Национально-гражданские идентичности и толерантность. Опыт России и Украины в период трансформации / Е.И. Головаха, Л. Дробижева, К.Л. Арутюнова и др.; Л. Дробижева, Е. Головаха (ред.); Институт социологии НАН Украины, Институт социологии РАН. Київ : Фолиант, 2007. С.98.

усвідомлює свою ідентичність, він поміщений у простір соціальних відносин. Це відноситься до територіально-поселенської, етнічної, регіональної, національної, гендерної ідентичності, які виникають в процесі усвідомлення індивідом своєї належності до «малої батьківщини».

Національна ідентифікація відбувається у конкретному соціальному середовищі, і, відповідно, дозволяє судити про існуючі особливості соціальних процесів конкретного суспільства. На думку американської дослідниці Л. Грінфелд, національна ідентичність характеризується специфічним поєднанням об'єктивних і суб'єктивних властивостей, які відрізняють одну національну спільноту від іншої. Істотне значення тут набувають відчуття спільної долі, загальні переживання, колективна пам'ять, тобто все те, що сприяє формуванню колективного «ми»⁴⁵⁶. Специфіка національної ідентичності полягає в прояві зовнішніх (соціальних) і внутрішніх (психологічних) характеристик, як особливого почуття приналежності до спільноти⁴⁵⁷. Тому ідентичність кожної національної спільноти можна уявити, перш за все, як її колективна самосвідомість, самовизначення власного образу і змісту самосвідомості.

Проблематика національної ідентичності у будь-якому суспільстві тісно пов'язана з реальними перестановками, перерозподілами і переструктуруванням, саме тому, як наголошує Л. Дробіжева, феномен ідентичності є одним із ключових аспектів, що «найбільш чуйно реагують на політичні зміни в країні та світі загалом»⁴⁵⁸. У суспільствах, які переживають комплексні трансформації, спостерігається криза національної ідентичності, відбувається поступове її руйнування. Колишні об'єднавчі ідеологеми втрачають своє функціональне значення, а нові ще недостатньо

⁴⁵⁶ Цит. за: Горский В. Парадоксы исторического сознания современной культуры. Мировоззрение и духовное творчество. Київ : Наукова думка, 1993. С. 34.

⁴⁵⁷ Скворцов Н.Г. Проблема этничности в социальной антропологии. Санкт-Петербург : СПбГУ, 1996. С.11.

⁴⁵⁸ Дробіжева Л. Методологический подход: динамика в понимании и научных концепциях. Национально-гражданские идентичности: опыт России и Украины в период трансформации / Под ред. Л. Дробіжевой, Е. Головахи. Київ, 2007. С. 19.

артикульовані в умовах транзиту. Криза призвела до переоцінки цінностей, що раніше були основою ідентифікації людини і суспільства. Некерованість сучасного світу викликає невизначеність людського існування. Вже раніше згаданий теоретик Е. Еріксон говорив, що не можна відокремити кризу ідентичності окремої людини від сучасних історичних криз, оскільки вони взаємопов'язані і взаємокорелюються⁴⁵⁹. Дослідник В. Табачковський відзначав, що «простором», в якому виявляється пошук відповідей на різні питання, є певний образ світу: «Саме в його рамках кожен з нас самовизначається – шукає своє місце, власну ідентичність, стверджує її або втрачає, втрачаючи, шукає знову і знову до останнього подиху»⁴⁶⁰.

Причини кризи ідентичності обумовлені, перш за все, інформаційними процесами. Завдяки мережевим технологіям і новим засобам зв'язку традиційний «розрив» між кодуванням і декодуванням інформації нівелюється, а інформаційний простір стає єдиним. Поява і розвиток мережі Інтернет надали унікальну можливість для проведення експериментів з ідентичністю людини і практично необмежені можливості у вираженні свого «Я». Це обумовлено властивостями цього середовища – можливістю формування віртуальної ідентичності. У віртуальній реальності ніщо не має значення, оскільки не має значення саме значення. Індивід ототожнює себе зі знаками, проявляє себе через них. Втрачаючи власну ідентичність, він виступає як цілісність не на основі тієї групи, до якої належить, не на основі власної діяльності, а як результат уявлень про те, ким він є (яким видається індивід в масовій свідомості). Деякі науковці вважають, що віртуальна ідентичність складається з окремих незалежних, іноді альтернативних субідентичностей, з яких можна скласти ніби пазли будь-яку іншу нову ідентичність, як результат рефлексії на своє «Я».

⁴⁵⁹ Эриксон Э. Идентичность и неукорененность в наше время. *Философские науки*. 1995. № 5–6. С. 217.

⁴⁶⁰ Табачковський В. Гуманізм та проблема діалогу культур // *Філософська думка*. 2000. № 1. С. 11.

Інформатизація соціального середовища призводить до глобальних змін у людській ідентичності, яка виступає як безперервно змінне явище. Проблема ідентичності є проблемою вибору і умінням вчасно зробити інший вибір, якщо попередня ідентичність уже втратила цінність. Як зауважив С. Бауман, проблема полягає не в тому, як отримати обрану ідентичність, а в тому, яку саме ідентичність обрати. Ідентичності ніби костюми: їх можна одягати і знімати⁴⁶¹, що, в свою чергу, призводить до формування множинної ідентичності.

Накопичений різними дослідниками емпіричний матеріал носить багато в чому фрагментарний характер. Чимало тих, хто займається проблемою національної ідентичності, спирається на дуже хиткі теоретико-методологічні підстави. Залишає бажати кращого й інтерпретація емпіричного матеріалу. Часто зустрічаються факти демонстрації дослідниками власної політичної ангажованості. Опубліковані матеріали з даної проблеми свідчать про наявність упередженої установки того чи іншого автора. Причому кількість матеріалів, де присутні зазначені установки, явно перевищує кількість матеріалів, де дається реальна оцінка стану національної свідомості та самосвідомості представників різних груп соціуму, зокрема й українського.

Визнання національної ідентичності є визнанням власної суспільної сутності. З екзистенції виростає національна ідея. У ній реалізується свідомість національної ідентичності, яка трансформується у спонуку до суспільної дії, до праці на загальне благо, на благо нації. Сповідування членами національної спільноти національної ідеї є показником згуртованості цієї спільноти, усвідомлення нею своєї колективної сили. Відсутність – свідчить про «ерозію» суспільності, розкладання її духовного ядра. Утвердження національної ідеї особливо важливе для подолання маргінальності в культурі. Але сьогодні національна ідентичність більш

⁴⁶¹ Бауман З. Индивидуализированное общество. Москва : Логос, 2002. 326 с.

відкрита чужим впливам, які неможливо контролювати і не пускати в національний простір. У даний час національну ідентичність ставить під сумнів поширення космополітизму як доктрини, спрямованої на те, щоб замінити вірність національним цінностям почуттям світового громадянства. Однак, національна ідентичність і сьогодні, в умовах глобалізації, сильна і, напевно, надалі зміцнюватиметься, особливо коли нації опиняться перед новим тиском, спрямованим на пристосування до альтернативних форм ідентичності та співіснуванню з ними і в той же час будуть змушені активно сприяти збереженню та утвердженню своїх культур. Збереження, відродження та розвиток національної культури – обов'язкова умова успіху у всіх інших сферах життя, найважливіший спосіб національної консолідації, оскільки тільки культура забезпечує ідентичність нації, стійкість соціальних, моральних, психологічних характеристик країни і суспільства. У цьому випадку «космополітизм», як ідея вселюдського братерства, об'єднуватиме національні сутності не руйнуючи їх, дозволяючи за рахунок підвищення варіативності, поліфонії та диференціації світу витворити стійкий Мультиверсум, в якому кожна структура зберігає свою оригінальність, цілісність та одночасно є конструктивно сумісною та необхідною в системній сукупності Всесвіту.

Таким чином, суспільству для повноцінного розвитку необхідний як національний, так і космополітичний компонент, розуміння того, що національне не обмежує свободу особистості, а всесвітнє не нівелює національне, а разом з тим наявність зворотного процесу формування національного особистісним, а всесвітнього національним, може сформувати нову парадигму, принаймні світоглядно-теоретично позбавлену непримиренного внутрішнього конфлікту. Саме ідентичність дозволяє людині усвідомлювати себе у всьому багатстві своїх відносин до навколишнього світу і визначає її систему цінностей, ідеалів, життєвих планів, соціальних ролей з відповідними формами поведінки. Ідентичність забезпечує безперервність минулого, сьогодення і майбутнього індивіда.

Вона утворює єдину систему координат для форм поведінки в різних сферах життєдіяльності людини.

Кардинальні зрушення у сучасному соціумі руйнують традиційні форми ідентичності, в тому числі й національну ідентичність. Людина потрапляє в ситуації, в яких, з одного боку, набуття власного «Я» ускладнюється, розмиваються межі обов'язків і відповідальності, а з іншого – зростає здатність особистості гнучко реагувати на зміни (зберігаючи і розширюючи свою ідентичність). Це призводить до «масової патології ідентичності», коли людина переживає безсилля, відчуженість від світу, в тому числі, і від самого себе. Пошук «своїх» в умовах соціокультурного плюралізму здійснюється через «інших», які розглядаються як «чужі».

Ідентичність як норма має потребу в підтримці, адже від неї залежить соціальна організація і порядок у суспільстві, єднання великих спільнот, які час від часу проявляють здатність до розпаду, що, в свою чергу, призводить до утвердження негативної ідентичності. При затяжних кризах індивіди і соціальні спільноти можуть втратити надію на перетворення елементів негативної ідентичності в позитивну. І тоді негативна енергія знаходить вихід у підтримці натовпом психопатичних лідерів, соціальною основою існування яких є саме негативна ідентичність. Соціальна криза характеризується розхитуванням старої системи цінностей. В рамках національної самосвідомості складається власна ієрархія «значущих інших». Іноді це може бути узагальнений образ групи цивілізаційно близьких національно-державних утворень. Почуття ідентичності може або зміцнюватися, або піддаватися руйнуванню, якщо якісь характеристики «своїх» перестають відповідати сформованим уявленням, а їх поведінка вже не відповідає очікуванням, заснованим на минулому досвіді. Як зазначає німецький дослідник А. Нойманн, «... ідентичність – це не даність, а

відношення, яке постійно формується і реформується в рамках певного дискурсу»⁴⁶².

На початку ХХІ століття виникла і стала набирати силу тенденція денаціоналізації еліт у багатьох розвинених країнах світу. Сьогодні найбільш активні члени суспільства переміщаються з країни в країну і, як наслідок, виникає майже повна втрата ними національної ідентичності та поступове утвердження космополітичної свідомості⁴⁶³. Американський соціолог Б. Робінсон, описуючи еволюцію правлячих еліт західних країн, помітив виникнення у них нового соціального класу – транснаціональної буржуазії, влада і власність якої вже невіддільні від влади і власності транснаціональних корпорацій⁴⁶⁴. Новоявлена буржуазія ідентифікує себе не як еліту своєї країни, а як частину світового правлячого класу, національна приналежність для якої – випадкове, другорядне значення. Її капітал і бізнес невіддільні від транснаціональних корпорацій. Ці люди очолюють місцеві відділення транснаціональних компаній, або мають власні фірми (формально незалежні). Стиль життя таких транснаціональних еліт мало змінюється від того, базуються їхні представники в Лондоні, Нью-Йорку, Москві або Буенос-Айресі. Замість еліт, які зміцнювали б національну ідентичність, світ отримав «магнатів-космополітів», що руйнують цю ідентичність і утверджують іншу.

В зв'язку з полемікою щодо майбутньої демократії, загальнолюдських цінностей, «вічного миру» про який зазначав свого часу І. Кант, дослідження космополітичної ідентичності є досить актуальним. На відміну від традиційної ідентичності, космополітична ідентичність акцентує не на відмінності (яка не скасовується), а на способах взаємодії відмінностей –

⁴⁶²Neumann I. B. Russia as Central Europe's Constituting Other. *East European Politics and Societies*. 1993. Vol. 7. № 2, P. 349.

⁴⁶³ Гобозов И.А. Государство и национальная идентичность: Глобализация или интернационализация?. Москва : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2013. С. 102–103.

⁴⁶⁴Соколов К. Б. Национальная идентичность в контексте системного подхода. Системные исследования культуры. 2008 / под ред. Г. В. Иванченко, В. С. Жидков. Санкт-Петербург : Алетейя, 2009. С. 105.

принципах не виключення, а включення. На думку дослідниці М. Гібернау, космополітична ідентичність спонукає до критичного ставлення до некосмополітичних принципів, присутніх у національних культурах, а також до зобов'язання змінити їх. Це не зумовлює ні відмови від національної ідентичності, ні від прямого засудження якоїсь конкретної культури, а означає готовність змінити її зсередини. Космополітизм – це не синонім зречення всього національного, навпаки, він спирається на ряд етичних принципів, здатних жити політичну діяльність заради насичення національної та інших форм культури космополітичним світоглядом⁴⁶⁵. Дотримання космополітичної позиції це швидше додавання до національної космополітичного пласта. Адже, активно підтримуючи принципи свободи та рівності для всіх, національна ідентичність могла б бути сумісною з космополітизмом, оскільки він має потенціал зміцнювати національну ідентичність і культуру, активно сприяючи різним способам «буття у світі» і поважаючи їх.

Існує декілька визначень космополітичної ідентичності. В одному з розумінь сучасна людина сама приймає себе як освіченого й урбанізованого громадянина, який вільний від націоналізму. В іншому – сучасна людина відчуває свою приналежність до світової спільноти та причетність до ідеї, що всі люди є вільними і мають рівні права й можливості. Як стверджує М. Гібернау, різні форми космополітичної ідентичності були притаманні невеликій групі еліти з давніх-давен. У нинішніх умовах космополітична ідентичність – це реальність функціонування глобального співтовариства⁴⁶⁶. Вона виокремлює п'ять головних аспектів космополітичної ідентичності: історичний, територіальний, політичний, культурологічний, психологічний. Розглядаючи останній аспект космополітичної ідентичності, беруться до уваги почуття близькості та солідарності, оскільки кожній людині властива емоційна близькість з історично сформованою соціальною групою і,

⁴⁶⁵ Гібернау М. Ідентичність націй. Київ : Темпора, 2012. С. 225.

⁴⁶⁶Guibernau M.National Identity Versus Cosmopolitan Identity. Cultural Politics in a Global Age. Oneworld Oxford. 2008. P. 152.

безсумнівно, з людським родом. Варто відмітити, що почуття національної приналежності не суперечить почуттю загальнолюдської приналежності. Найвагомим у конституюванні ідентичності є історичний аспект: збереження себе в історичній континуальності та збереження своєї приналежності до соціуму загалом. При конструюванні космополітичної ідентичності необхідно взяти до уваги спільне походження роду людського.

Територіальний аспект розкриває розуміння своєї причетності до всієї планети, визнання відповідальності за те, що відбувається у Всесвіті. Це турбота про навколишнє середовище, природу, екологію як мешканця цієї планети, а не маргінала, що сповідує партикулярні цілі. Політичний аспект полягає у легітимності поняття «demos», як вираження всезагальної волі та дій вільного населення, що володіє громадянськими правами. Під феноменом всезагальної волі розуміється воля людства, а дії мають ґрунтуватися на цінностях рівності, взаємоповаги і свободи. Звичайно, дана форма ідентичності не завжди сприймається. А визнання політичної волі всього людства розглядається як утопічний проєкт. Проте, для розвитку космополітичної ідентичності вже існують розвинені соціальні структури. Зокрема система міжнародного права, туристична і фінансова індустрії, засоби масової інформації, Інтернет, розширення міжнародної системи торгівлі та створення умов для мобільної освіти.

Культурологічний аспект, у свою чергу, розкриває перспективи та можливості ідентифікації зі світовою культурою⁴⁶⁷. Культурний космополітизм впливає на формування космополітичної ідентичності. На думку М. Гібернау, варто виокремлювати глобальну культуру, космополітичну культуру і культурний космополітанізм (модифікація космополітизму). Глобальна культура – це поєднання різних етнічних, національних компонентів чи компонентів масової культури, які за рахунок

⁴⁶⁷Там само. Р. 155.

комбінування стали предметом культурної індустрії на глобальному рівні⁴⁶⁸. Під космополітичною культурою розуміють культуру, що поширює основоположні загальнолюдські цінності свободи, рівності, людяності, гідності. Культурний космополітанізм репрезентується як система ідей, що базується на принципах егалітарного індивідуалізму, взаємного визнання, загальної моралі, тобто визнання відмінностей, «різноманітності та гібридності в умовах загальнолюдських цінностей»⁴⁶⁹.

Ідею космополітичної ідентифікації, як зазначалося раніше, розвивала і М. Нуссбаум. Проте її теорія зазнала критики за знецінення феномена патріотизму. Зокрема, М. Уолцер звинувачує її у тому, що вона не пропонує нічого для подолання ризиків космополітизму⁴⁷⁰. Інший дослідник мультикультуралізму Ч. Тейлор зазначає: «Складається враження, що М. Нуссбаум пропонує космополітичну ідентичність як альтернативу патріотизму. Якщо це так, то вона помиляється, оскільки в сучасному світі не можна обійтися без патріотизму»⁴⁷¹. На його думку, без патріотизму сучасні «ліберальні» суспільства, де надається особливого значення свободі та правам особистості, можуть розпастися. Тому, громадянська демократія може існувати лише у тому випадку, якщо більшість її членів переконані, що їх політичне суспільство – «це важлива спільна справа»⁴⁷². «Отже, у нас немає іншого вибору, окрім того, як бути одночасно і космополітами і патріотами»⁴⁷³. У цьому контексті вибір факторів, що впливають на процес формування космополітичної ідентичності може розглядатися як подолання суперечності між прагненням зберегти цілісність і різноманітністю в часі та просторі.

Космополітична і національна ідентичність часто розглядаються як два

⁴⁶⁸Guibernau M. National Identity Versus Cosmopolitan Identity. *Cultural Politics in a Global Age*. OneworldOxford. 2008. P. 148–157.

⁴⁶⁹Там само. P. 150–151.

⁴⁷⁰Уолцер М. Сферы привязанности. *Логос*. 2006. № 2(53). С. 129.

⁴⁷¹Тейлор Ч. Почему демократия нуждается в патриотизме. *Логос*. № 2(53). 2006. С. 130.

⁴⁷²Там само. С. 130–131.

⁴⁷³Там само. С. 129.

непримиренних явища. На сучасному етапі протистояння між ними не нівелюється, а набуває нових форм. Сьогодні науково-філософське співтовариство активно обґрунтовує ідеї синергетики і тоталогії (В. Кізіма), в яких домінуючою є позиція про глибинний взаємозв'язок структурних компонентів соціальної системи. Кожен компонент є цілісним утворенням, і в той же час вся система еволюціонує як Єдина, що забезпечує внутрішній взаємозв'язок усіх складових. Проектуючи зазначену тенденцію на проблему національної та космополітичної ідентичності, можна відмітити, що рішення означеної проблеми лежить не в площині руйнування структури (національного), а в повноцінній і продуктивній комунікації та співпраці між окремими людьми, соціальними групами, етносами, націями, державами і культурно цивілізаційними структурами.

Набуття космополітичної ідентичності – це особистісний вибір. У цьому аспекті вона відрізняється від національної ідентичності, яку індивіди отримують від народження і до якої їх соціалізували в межах певної культури. На думку М. Гібернау, «космополітична ідентичність плинна і динамічна. Вона повинна вступити в активну боротьбу з тими ідеологіями, системами цінностей і соціальними практиками, які перешкоджають реалізації свободи і рівності людей»⁴⁷⁴. Бажання перемогти етноцентризм у процесі кардинальної трансформації соціального ніколи не здійсниться, якщо космополітичну ідентичність будуть вбудовувати в перспективу єдиної культури. «Космополітична ідентичність має виникнути з діалогу, обміну, розуміння і взаємної поваги кожної культурної практики з одночасним урахуванням особливого темпорального і географічного середовища, в якому ці практики були сконструйовані»⁴⁷⁵.

Наукове, гуманістичне і раціональне осмислення процесу ідентифікації та ідентичності створює умови для гуманізації, як єдиного способу збереження людиною свого Я, визначення себе як особистості, а не

⁴⁷⁴Гібернау МонсерратНациональная идентичность vs космополитическая идентичность <http://gefter.ru/archive/18531> Дата звернення 14.06.2021

⁴⁷⁵Там само.

механізму влади, ілюзій і міфів масової свідомості. Лише за умови постановки питання про ідентичність як процесу самоорганізації можливе подолання історичної ентропії (розладу системи) і пошук «особистісної», суб'єктивної основи в колективній історії⁴⁷⁶. У цьому розумінні варто звернути увагу на роздуми Дж. Деланті щодо моделей європейської ідентичності. На його думку, європейську ідентичність можна уявити як космополітичну ідентичність, що заснована на логіці культурної самотрансформації, а не як наднаціональну ідентичність чи ідентичність ЄС, що знаходиться у протиріччі з національними ідентичностями. Європейська ідентичність, як космополітична ідентичність, є формою постнаціонального саморозуміння, яке виражається як всередині національних ідентичностей, так і за їх межами⁴⁷⁷.

Обґрунтовуючи концепцію європейської ідентичності Деланті виокремлює чотири її можливих моделі: «моральний універсалізм, постнаціональний універсалізм, культурний партикуляризм і прагматизм»⁴⁷⁸. Критерії їх оцінки і визнання автор вбачає у можливостях цих ідентичностей зберегти своєрідність («європейськість»), з одного боку, а з іншого – запропонувати альтернативу або чинити опір тим формам ідентичності, що базуються на расизмі та ксенофобії⁴⁷⁹. Тобто, Деланті намагається знайти третій шлях між моральним універсалізмом і культурним партикуляризмом. З цією метою він робить аналіз зазначених моделей. На його думку, «перша модель передбачає визначення європейської ідентичності у термінах універсальних людських цінностей: права людини, гуманізм, справедливість»⁴⁸⁰. Друга модель поєднує ідентичність з інституційними та

⁴⁷⁶ Заковоротная М.В. «Культурная-национальная-космополитическая» идентичность: концептуальные изменения в XXI веке. *Ценности и смыслы*. 2010. С. 22–31.

⁴⁷⁷ Деланти Ж. Идея космополитической Европы: о культурном значении европеизации. *Международное обозрение социологии. Revue Internationale de Sociologie* 2005. 11. 1 Том 15. № 3. С. 405–421.

⁴⁷⁸ Delanty G. Models of European identity: Reconciling universalism and Particularism. *Perspectives on European Politics and Society*. 2002. Vol. 3, № 3. P. 346.

⁴⁷⁹ Тамсамо.

⁴⁸⁰ Там само. Р. 347.

когнітивними досягненнями і додає до морального правовий аспект («конституційний патріотизм» Хабермаса)⁴⁸¹. Третя модель базується на ідеї особливої культурної спадщини, як фундаменту європейської ідентичності, на «перевазі відмінностей над єдністю» відповідно до опозиції свій / чужий («Європа як фортеця»)⁴⁸². Наступна, прагматистська модель спирається на соціально-економічні аспекти життя⁴⁸³. Вона актуалізує не тільки нормативні виміри ідентичності, а й реальні життєві практики: інститути громадянського суспільства, спорт, масова культура (поп-музика), туризм, загальноєвропейська валюта тощо. Проте, на думку Дж. Деленті, ці аспекти розкривають загальні риси сучасного світового капіталізму, а не Європи як такої, і реалізуються швидше за все на рівні еліт, а не широкого загалу⁴⁸⁴. Тому Деленті на противагу вищезазначеним моделям пропонує альтернативну концепцію європейської ідентичності – «європейський космополітизм»⁴⁸⁵, який передбачає визначення не подібностей, а відмінностей, і пошук механізмів не їх уніфікації, а узгодженні. Іншими словами, він будувався б не на відокремленні політичного від культурного, а, навпаки, – включення політичного в культурному. Означена концепція ідентичності була б спрямована на вироблення багаторівневих форм прийняття інших, і поєднання локального, національного і транснаціонального рівнів існування⁴⁸⁶. Деленті зазначає, що «європейська ідентичність в розумінні космополітичної ідентичності є формою постнаціонального розуміння, яка знаходить своє вираження не тільки поза межами, а й у межах безпосередньо національних ідентичностей». Автор резонно зауважує, що така критична опозиція національного і постнаціонального часто пов'язується з неявною редукцією національного до націоналістичного. Але проблема, на його думку, в тому, що сучасний

⁴⁸¹ Там само. Р. 348.

⁴⁸² Там само. Р. 349–350.

⁴⁸³ Там само. Р. 351.

⁴⁸⁴ Там само. Р. 351–352.

⁴⁸⁵ Там само. Р. 353–354.

⁴⁸⁶ Там само. Р. 355.

націоналізм є не стільки втіленням культурної переваги, скільки виразом зниження громадянської складової соціальної політичної спільноти. Як зазначає А. Шленкер, національна і європейська (космополітична) ідентичності є сукупними компонентами, а не антагоністичними»⁴⁸⁷. Всі ці міркування щодо постнаціональної ідентичності виражаються у співвідношенні та взаємодії з домінуючою (національною) формою ідентичності.

Слід згадати також і про Україну, яка вже упродовж трьох десятиліть робить спроби національної ідентифікації. Мисляча частина населення держави сьогодні все частіше задається питанням щодо перспектив розвитку України в контексті приєднання до Європейської цивілізації, яка ідеологами економічних реформ подається громадській думці як першочергове завдання. Аналіз української наукової літератури свідчить, що останнім часом вітчизняні вчені В. Андрущенко, В. Бех, І. Варзар, М. Вівчарик, Я. Грицюк, А. Колодій, І. Кресіна, Л. Нагорна, І. Оніщенко, М. Попович, Ю. Римаренко, М. Степико, М. Шульга та інші приділяють багато уваги дослідженню феномена національної ідентичності в контексті трансформації українського соціуму.

У нашому сьогоденні увиразнилися небезпечні, часом загрозливі тенденції для української перспективи. Ідея сучасної європейської держави, котра чітко окреслилася після подій на Майдані, у реальному житті перетворюється в зовсім інше – побудову державного утворення, де від України залишається тільки назва. У процесі продовження культурної й інформаційної експансії вимальовуються контури іншої України.

Причини кризи національної ідентичності можна побачити в ідеологічній та світоглядній площинах нації, що пов'язано, перш за все, з виснаженням культурних, духовних чинників національної ідентичності, з

⁴⁸⁷Schlenker A. Cosmopolitan Europeans or Partisans of Fortress Europe? Supranational Identity Patterns in the EU. *Global Society*. 2013. Vol. 27, № 1. P. 32.

тотальним нігілізмом у відношенні до історичного минулого, кризою національної культури, а також з відсутністю національної ідеї, здатної консолідувати суспільство. Витоки сьогоденної кризи знаходяться і в характері проведених за останні роки реформ, в результаті яких відбулася різка зміна ціннісних орієнтацій. У процесі реформування моделі державної культурної політики втрачено уявлення про культуру як консолідуючий державотворчий фактор. У філософській площині аналіз джерел кризи ціннісно-нормативної бази вітчизняної культури свідчить про світоглядну невідповідність моделей реформування традиційної ідентифікації сучасним реаліям українського соціуму⁴⁸⁸. Перехід України до ринкових відносин і пов'язане з ним загострення багатьох соціальних суперечностей призводить до девальвації національних моральних цінностей, що загрожує збереженню ідентичності української нації.

Втрата ціннісно-сміслових орієнтирів у ході швидких змін є одна з найбільш актуальних проблем суспільства. Аномія, апатія виступають як супутники й показники кризи національної ідентичності. Для України проблема формування ідентичності є більш гострою ще й тому, що події на Сході з 2014 року ставлять її перед вибором нової ідентичності, яка сприятиме процесам формування політичної нації. Оскільки кожна нова генерація повинна переосмислювати, заново створювати свою національну ідентичність, яка не є статичною конструкцією, а постійним процесом формування основних складових компонентів національного буття. Ці зміни граней ідентичності проходять доволі драматично з протистоянням різних політичних сил на тлі існуючого конфлікту на Донбасі та в зв'язку з анексією Криму.

Таким чином можна резюмувати, що космополітичну ідентичність варто розуміти як позицію, яка відстоює рівність, повагу і свободу людей.

⁴⁸⁸Терешкова Т.С. Соціокультурні витоки кризи національної ідентичності в Україні. Філософські виміри сучасної національної реальності. Матеріали міжнародної наукової конференції. Т. 1. Донецьк, 2011. С. 208.

Позицію, яка має поступово проникнути в національні культури завдяки подоланню етноцентризму і розширенню культурного горизонту. Бути космополітом означає критично відноситися до структурних елементів спільнот і мати рішучість їх перетворювати та активно відстоювати.

4.3. Новітній космополітизм і космополітична демократія.

В останні роки філософи (Дж. Деланті, Ю. Кіршин, Д. Хелд) активно обговорюють ідею новітнього космополітизму як мейнстрімного явища, що передбачає формування соціокультурного простору із загальноприйнятими правилами, нормами, стереотипами комунікації, які пронизують усі культури, змінюючи характер діалогу між ними⁴⁸⁹. Створюються способи взаємодії між культурами як необхідні засоби і умови міжкультурного спілкування. Класична епоха локальних культур з її завершеністю, стаціонарністю, наявністю культурних опозицій, просторовою віддаленістю, «іmunітетом» до інших культур, що не допускає чужих елементів і впливів, з відносно замкнутою семіотичною, мовною системою, жорсткою раціонально-теоретичною парадигмою з високим статусом і вірою в науку трансформується в сучасній ситуації в глобальний соціокультурний простір.

Визначаються цілі новітнього космополітизму на початку третього тисячоліття: забезпечити виживання людства; зробити вклад у досягнення його єдності; домогтися відповідності нового космополітизму результатам «четвертої технологічної революції»; змінити роль народних мас у всесвітній історії; домогтися без'ядерного світу; здійснити всесвітню демілітаризацію; не допустити, щоб міжнародний тероризм став способом життя; прискорити науково-технічний прогрес; домогтися справедливого використання ресурсів Землі та Космосу; утворити глобальну систему з порятунку людей при природних і техногенних катастрофах; перетворити біосферу в ноосферу.

⁴⁸⁹Кіршин Ю.Я. Концепция космополитизма URL : <http://scicenter.online/politicheskaya-filosofiya/kratkaya-biografiya-130904.html>.

Аналізуючи можливі сценарії світового розвитку, У. Бек розглядає перспективу «космополітичної демократії», яка «базується не тільки на досвіді самоосягнення громадянського суспільства, а й на транснаціональній значущості основних прав»⁴⁹⁰. Повертаючись до роз'яснення цього положення, він пояснює, що «суть полягає в диференціації прав підданих різних держав, а, значить, в кінцевому рахунку, в гарантії права світового громадянства для всіх»⁴⁹¹.

Саме явище демократії було винайдене та встановлене в рамках територіально обмежених політичних спільнот. «Як форма правління демократія характеризується тим, що джерелом влади є народ, який здійснює управління суспільством на основі рівноправності громадян і верховенства законів, коли громадяни безпосередньо, через референдум чи обраних представників при волевиявленні більшості, здійснюють прийняття та виконання управлінських рішень. При цьому для меншості зберігаються конституційно гарантовані індивідуальні та колективні права і свободи такі як, наприклад, свобода слова, зібрань, віросповідання тощо»⁴⁹². Отже, загальновизнано, що демократія національної держави вбудована в сучасну країну і обмежена певною територією. Іншими словами, демократія існує лише в межах держав, а не серед них, і демократична легітимність, а також демократичні та громадянські права поширюються в певній країні, а не за її межами⁴⁹³.

Глобалізація поставила під сумнів територіальну основу демократичних національних держав і їх автономію. Ідея «фіксованого народу» розчинилася через імміграцію, подвійне (або більше) громадянство. Політичні співтовариства нині бачаться як «багатошарові мережі» взаємодії.

⁴⁹⁰ Бек У. Что такое глобализация? Ошибки глобализма – ответы на глобализацию. Москва, 2001. С. 163.

⁴⁹¹ Там само. С. 164.

⁴⁹² Чумаков А. Н. Глобальный мир: столкновение интересов. Москва : Проспект, 2018. С. 346.

⁴⁹³ Held D. Democracy and Global Order. From the Modern State to Cosmopolitan Governance. Cambridge: Polity Press, 1995. 336p.

Членство в демократичній державі нестабільне, постійно змінюється. Тому чітка конституція людських спільностей, що належать до певної території і держави, стала проблематичною⁴⁹⁴.

Поняття суверенітету, зазначає Д. Хелд, тепер обмежене міжнародними договорами, і громадяни мають менш впливову внутрішню політику, ніж, наприклад, Міжнародний валютний фонд (МВФ). Також відсутній контроль над міжнародними агенціями та організаціями, і немає засобів, за допомогою яких можна демонструвати свою незгоду⁴⁹⁵. Складною проблемою, спричиненою глобалізацією, є примирення людей з принципом світового правління, в якому політична та економічна влада все частіше здійснюється у транснаціональному/глобальному масштабі. Самоврядність спільноти, її політична автономія поєднується з інтернаціоналізацією прийняття політичних рішень, оскільки національне рішення може стимулювати зміни в інших країнах⁴⁹⁶.

З огляду на викладені вище проблеми складається думка, що демократія не може функціонувати у глобалізованому світі, в якому імператив конкуренції між державами позбавляє громадян права голосу та влади і, як стверджує теоретик Р. Фальк⁴⁹⁷, традиційні демократичні держави-нації більше не спроможні забезпечити гуманне управління, вони не можуть здійснювати ефективний контроль над глобальними процесами, які виробляють нові моделі домінування, а також здійснюють небезпечний вплив на світ. Р. Фальк впевнений, що будь-яка реакція на ці події вимагає фундаментального перегляду таких основних ідей як суверенітет, демократія та безпека. Означені організаційні концепції політичного життя суспільства трансформуються від державоцентричного світу геополітики до більш

⁴⁹⁴ Там само. Р. 18.

⁴⁹⁵ Там само. Р. 139.

⁴⁹⁶ Held D. 'Democracy and the new international order', in D. Archibugi and D. Held (eds), *Cosmopolitan Democracy: An Agenda for a New World Order*. Cambridge: Polity Press, 1995. P. 100.

⁴⁹⁷ Falk R. *On Humane Governance: Toward a New Global Politics*. Cambridge: Polity Press. 1995. 304 p.

централізованого світу геоуправління. На його думку, геоуправління матиме сприятливі наслідки для людства, якщо буде побудовано транснаціональними демократичними силами, що підкріплені гуманною основою. Ці рекомендації Р. Фалька були написані для Проєкту глобальної цивілізації, Проєкту моделей світового порядку (WOMP), міжнародної групи науковців, сформованої для творчого осмислення правових та політичних структур, що відповідають потребам сучасного світу. Демократичний принцип невпинно поширюється на транснаціональні ринкові сили за межами відносин: держава – суспільство⁴⁹⁸. Демократія – це, перш за все, «дотримання процедур при невизначеності результатів»⁴⁹⁹. Як слушно зауважує теолог і педагог Х. Кок: «Демократія не дає закувати себе в формулу. Це не система, не доктрина. Це спосіб життя...»⁵⁰⁰.

Прихильники космополітичної демократії (Д. Арчібугі, М. Калдор, Д. Хелд, Б. Хі, Р. Фальк) вважають, що форма міжнародного регулювання, яка домінувала у світовій політиці понад сорок років, зазнала краху, а альтернативи поки що не з'явилося. Кінець «холодної війни» створив нові можливості для розвитку міжнародного порядку, заснованого на принципах законності та демократії і якщо ними не скористатися – існує небезпека, що «сила» знову вийде на арену в умовах міжнародної політики не тільки в Європі, а й за її межами⁵⁰¹. Тому теоретики пропонують альтернативну модель міжнародної організації – космополітичну демократію. Ця модель управління базується на визнанні національних держав, одночасно обмежуючи національний суверенітет, щоб створити нові космополітичні інститути, які могли б співіснувати із системою держав. Термін «демократія» у цьому контексті стосується не лише побудови нових демократичних

⁴⁹⁸Там само. Р. 120–124.

⁴⁹⁹Чумаков А. Н. Глобальный мир: столкновение интересов. Москва : Проспект, 2018. С. 346.

⁵⁰⁰ Кок Х. Что такое демократия? / пер. с дат. Л. Вайль. Датский институт культуры. Копенгаген: Систайм, 1993. С. 15.

⁵⁰¹HeBaogang Cosmopolitan democracy and the national identity question in Europe and East Asia International Relations of the Asia-Pacific.2002.P. 47–68.

інститутів, а й можливості громадянської участі у процесі прийняття рішень та перерозподілі влади на регіональному та глобальному рівнях.

Розглядаючи демократію як форму правління, варто зазначити, що вона має багато варіацій: ліберальна, пряма, представницька, імітаційна та інші. Окрім цього є такі її форми як, до прикладу, «демархія (випадково вибрані громадяни приймають управлінські рішення від імені всього населення), ізократія (форма правління, при якій всі громадяни мають рівні політичні права), охлократія (влада натовпу) й ін.»⁵⁰²

Неокосмополіти (Бек, Деланті, Кіршин) вірять у щасливе майбутнє людства в найближчі століття. На їх думку, будуть створені нові моделі демократії, яка врахує культурні, етнічні та релігійні особливості народів світу. Вона покликана не тільки зберегти, відновити людські цінності, а й підняти їх на більш високий рівень, на рівень космополітичної демократії, яка охопить всі суб'єкти і об'єкти космополітизму: людину, мораль, відносини людей у державах; інтеграцію народів і країн; ставлення до минулого і майбутнього, до предків і нащадків; демографічні процеси; взаємозв'язок людини та природи; захист від природних і техногенних катастроф; науково-технічний прогрес; освоєння космосу.

Космополітична демократія підтримує багатогромадянство особистості, яка проживає у своїй «громаді» й одночасно у космополітичній світовій спільноті. Багаторазове громадянство вже впроваджується у Європі. Відповідно, демократичні інституції мають бути розроблені так, щоб відображали різноманітні проблеми людей на локальному, національному, регіональному та глобальному рівнях, незалежно від того, в якій державі вони перебувають і до якої політичної, культурної і релігійної спільноти належать. Космополітична демократія визнає, що демократія в межах окремої спільноти і демократичні відносини між спільнотами людей є

⁵⁰²Чумаков А. Н. Глобальный мир: столкновение интересов. Москва : Проспект, 2018. С. 347.

взаємозалежними, тому мають бути створені нові організаційні механізми⁵⁰³. Вона передбачає участь громадян у ліквідації недосконалостей людства (в політичному процесі, в розширенні публічної сфери). Демократичні цінності будуть впроваджені в культуру, навчання, науку, право, медицину, в силові структури, в релігійні організації.

Теоретик космополітичної демократії Д. Арчібугі, характеризуючи її особливості, виокремлює наступні характеристики: демократія має розумітися як процес, а не сукупність норм і процедур; зовнішня імперіалістична політика країни заважає її формуванню всередині держави; проведення дієвої зовнішньої політики сприяло б миру та злагоді; космополітична демократія не може бути результатом внутрішньодержавних демократій, які нівелюються глобалізацією; спільноти вже не обмежені національно-територіальними кордонами; глобалізація поширює новітні соціальні рухи з соціальних питань певних спільнот, які географічно та культурно відмінні між собою⁵⁰⁴.

Космополітична демократія завбачує узгодження дій локальних, регіональних і глобальних організацій. При її формуванні використовуватиметься модель моніторингу; публічний контроль і перевірка всіх управлінських рішень державних і громадських структур. Демократичне самоврядування охопить внутрішньодержавні та міжнародні відносини. Космополітична демократія вперше дозволить органічно поєднати владу і народ із загальнолюдськими гуманітарними, моральними і правовими цінностями. Таким чином, вона звернена на інституційні та політичні умови, що необхідні для ефективного впровадження демократичного врядування у межах і між державами.

Функція космополітичної демократії полягатиме в тому, щоб забезпечити узгодження інформаційно-комунікативних мереж та їх

⁵⁰³ He B. and Held D. 'Democracy, transnational problems and the boundary question: challenges for China', *Social Alternatives*, 1997. 16(4), P. 34.

⁵⁰⁴ Archibugi D. *Cosmopolitan Democracy and its Critics: a Review* // *European Journal of International Relations*, 2004. P. 437 – 473.

компонентів. Виникнуть космополітичні держави. Як вважає Ю. Кіршин, буде реформовано Організацію Об'єднаних Націй та інші міжнародні структури. Цінностями, принципами космополітичної демократії будуть пронизані глобальні світові процеси та проєкти⁵⁰⁵. Теоретики космополітичної демократії (Д. Арчібугі, Д. Хелд) припускають, що в короткостроковій перспективі вона може реформувати Раду Безпеки ООН, оскільки були зроблені пропозиції щодо створення другої палати ООН (внаслідок міжнародної Конституційної конвенції), створення регіональних парламентів та зміцнення таких органів, як Європарламент. Також було запропоновано встановити обов'язкову юрисдикцію (межі компетенції) Міжнародного суду, створити новий міжнародний суд з прав людини і, нарешті, сформувати ефективну та дієву міжнародну військову силу⁵⁰⁶. У довгостроковій перспективі можна сподіватися, що космополітична демократія призведе до Світового парламенту, поділу політичних та економічних інтересів і державне фінансування дорадчих зборів і виборчих процесів. Вона також передбачатиме взаємопов'язану глобальну правову систему, яка охопить структурні елементи кримінального і цивільного права⁵⁰⁷. На думку Д. Арчібугі, елементи означеної структури включатимуть як старі аспекти теорії демократії, так і нові її компоненти, що визначатимуться світовими соціокультурними та економічними змінами⁵⁰⁸. Д. Хелд у своїй теорії космополітичної демократії акцентує увагу на тому, що потрібно побудувати новий глобальний конституційний лад з дієвими

⁵⁰⁵Кіршин Ю.Я. Концепция космополитизма. URL : <http://scicenter.online/politicheskaya-filosofiya/kratkaya-biografiya-130904.html>.

⁵⁰⁶Archibugi D. 'From the United Nations to cosmopolitan democracy', in Archibugi D. and Held D. (eds), *Cosmopolitan Democracy: An Agenda for a NewWorld Order*. Oxford: Polity Press, 1995. P. 135–155.; Held D. *Democracy and Global Order. From the Modern State to Cosmopolitan Governance*Cambridge: Polity Press, 1995. 336p.

⁵⁰⁷ Held D. *Models of Democracy*, 2nd edn. Cambridge: Polity Press., 1996.P. 358.;Held D.*Models of Democracy*, 3rd Edition. Polity Press,2006. 352 p.URL :https://edisciplinas.usp.br/pluginfile.php/2280272/mod_resource/content/1/DHeld_Models_of_Democracy_2006.compressed.pdf.

⁵⁰⁸ Archibugi D. *Cosmopolitan Democracy and its Critics: a Review* // *European Journal of International Relations*, 2004. P. 437 – 473.

демократичними принципами. Звідси, прихильники означеної демократії намагаються зміцнити, демократизувати відносини між державами, поширити її на простір міждержавних відносин. У цьому аспекті космополітична демократія намагається утвердити політичний устрій демократичних міжнародних об'єднань, країн, регіонів і транснаціональних організацій. Головним принципом космополітичної демократії є право на автономію, що реалізовується за допомогою космополітичного демократичного права, яке утверджує «повноваження та обмеження, права і обов'язки, згідно вимог національних держав»⁵⁰⁹.

Цивілізація буде захищена від варварства, якщо основне правовідношення діятиме глобально. Але тут виникає парадокс, про який пише У. Бек. Гарантія основних прав передбачає наявність нації-держави. Як тоді гарантувати космополітичні правовідносини між державами і громадянами різних країн? Тут починають конкурувати різні структури ідентифікації. Вирішення цієї дилеми вбачається у формуванні в цій сфері (через боротьбу і компроміси) космополітичної моделі, в центрі якої знаходитиметься індивід, а між індивідами, між державними та неурядовими організаціями встановлюватимуться безпосередні відносини. Не міжкультурний консенсус з основних прав, а процес співпраці та взаємозалежності, що виникає при цьому, дає ключ до транснаціональних гарантій основного права. Це частково кодифіковані процедури, в яких закладаються, врегульовуються і вибудовуються транснаціональні зв'язки, що уособлюють ідею космополітичної демократії і уможливлюють її реалізацію⁵¹⁰.

Як нова політична реальність, космополітична демократія спрямовуватиметься на глобалізацію демократії всередині, між- і поза державами та створення умов громадської участі у прийнятті рішень на регіональному та глобальному рівнях. Як інституційна модель,

⁵⁰⁹ Held D. Models of Democracy. Stanford, 1996. С. 76.

⁵¹⁰БекУ. Обществориска. На пути к другому модерну / пер. с нем. В. Седельника и Н. Федоровой: послеслов А. Филлипова. Москва : Прогресс-Традиция, 2000. С. 166.

космополітична демократія прагнучиме реалізувати нову форму глобального управління, що включатиме правовий порядок і формальне (офіційне) будівництво наднаціональних демократичних інституцій, які співіснуватимуть поряд з державною системою. У своїй праці «Моральний суб'єкт: лібералізм і межі справедливості» дослідник М. Сендел стверджує, що «основу космополітизму становить ліберальна концепція індивіда, оскільки демократія може процвітати лише за умови створення демократичної спільноти із спільною громадянською ідентичністю»⁵¹¹.

Хоча космополітична демократія часто критикується за те, що непрактична⁵¹², вона все ж набирає обертів у демократичному процесі в різних частинах світу. Іншим локусом космополітичного світового порядку є глобальне громадянське суспільство, яке розглядається як соціально-політична ланка між людиною, державою, світом і діє поза межами національних суспільств, державних утворень і економік. Для Д. Арчібуґі⁵¹³ членами глобального громадянського суспільства постають народи, а не їхні уряди, і вони складатимуть Народну асамблею ООН або громадянську асамблею. Згідно з думками Д. Хелда⁵¹⁴, народні виборчі округи визначатимуться відповідно до характеру та масштабу суперечливих транснаціональних питань з можливістю загального референдуму в різних державах.

Таким чином, глобальне громадянське суспільство стає все більш очевидним у транснаціональних соціальних рухах, мережах та неурядових організаціях – всі вони визначають свої цілі в глобальних або міжнародних

⁵¹¹Цит. за: Палас Н. Транснаціональна модель демократії та її вплив на процеси глобального врядування в умовах сучасного світу. Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку, 2009. Випуск 21. С. 149.

⁵¹² Archibugi D. 'From the United Nations to cosmopolitan democracy', in D. Archibugi and D. Held (eds), *Cosmopolitan Democracy: An Agenda for a New World Order*. Oxford: Polity Press, 1995. P. 135–155.

⁵¹³Там само. P. 135–155.

⁵¹⁴ Held D. 'Democracy: from city-states to a cosmopolitan order?', in D. Held (ed.) *Prospects for Democracy: North, South, East, West*. Oxford: Polity Press, 1993. P. 40.

умовах і здійснюють проекти, які мають глобальні наслідки, виражають людську солідарність і вимагають глобальної справедливості.

Науковці впевнені, що космополітична демократія не прагне до єдиної, уніфікованої, міжнародної державної структури, яка була б непрактичною, небажаною і вразливою. Космополітична демократія є відповіддю на передбачуване руйнування національних ідентичностей та їх заміну (на різних рівнях) множинністю політичних ідентичностей. Ідея космополітичної демократії, яку розвивають Д. Арчібугі, Д. Хелд, Р. Фальк та інші, дає можливість запропонувати новий підхід до проблеми ідентичності. Оскільки демократія, яка закріплена в державній системі, обмежена у своїй здатності управляти питанням національної ідентичності. Демократичні методи маловпливові на вирішення її проблем⁵¹⁵. Означене дає підставу для виникнення питання про те, чи зможе ідея космополітичної демократії запропонувати альтернативу при транснаціональному підході до проблеми національної ідентичності? Тобто, чи зможуть космополітичні (транснаціональні, міжнародні) демократичні інститути забезпечити альтернативний підхід або вирішення проблеми національної ідентичності?

Космополітична демократія – це крок до створення транснаціональних демократичних інституцій, які здатні реагувати на інтернаціоналізацію прийняття державних рішень. На думку Д. Хелда, з якою варто погодитися, вона робить кордони держави відносно менш важливими⁵¹⁶. Звичайно, космополітична демократія не вирішує проблему національної ідентичності у всіх її проявах, але пропонує новий підхід до означеного питання, оскільки поняття національної ідентичності не варто ототожнювати з національною державою. Космополітична демократія не намагатиметься створити власну політичну ідентичність шляхом

⁵¹⁵He Baogang Cosmopolitan democracy and the national identity question in Europe and East Asia March 2012. URL : https://www.researchgate.net/publication/228610571_Cosmopolitan_democracy_and_the_national_identity_question_in_Europe_and_East_Asia.

⁵¹⁶ Held D. Democracy and Global Order. From the Modern State to Cosmopolitan Governance. Cambridge: Polity Press, 1995. 336p.

реконструкції культурних та етнічних ідентичностей і об'єднання на основі розшарування спільної культурної ідентичності чи історії, включатиме в себе перерозподіл державних кордонів.

Питання національної ідентичності є серйозним викликом ідеї космополітичної демократії. Якщо, до прикладу, націоналізм перемагає і політика національної ідентичності домінує, то, імовірно, виникнуть труднощі у встановленні і розвитку космополітичної демократії. Тому необхідно розробити певні механізми або процедури, які дозволять вирішувати питання національної ідентичності і долати радикальний націоналізм. Як зазначає дослідник Б. Хі, ідея космополітичної демократії розглядає проблему національної ідентичності з глобальної перспективи і включає наступні пропозиції: по-перше, вона сприятиме створенню вищої регіональної влади наднаціональної держави, наприклад, регіонального парламенту, з правом вирішувати питання ідентичності. По-друге, космополітичний демократичний закон надасть пріоритет принципу прав людини, регулюватиме поведінку держави «зверху» і «кваліфікуватиме автономію національних держав»⁵¹⁷. Космополітична демократія посилюватиме роль народу, як члена глобального громадянського суспільства, який відіграватиме все більшу роль у визначенні меж політичної спільноти⁵¹⁸. Крім того, на відміну від системи державного утворення, яка надає єдине національне громадянство, космополітична демократія сприятиме і втілюватиме множинне громадянство, за допомогою якого народи зможуть отримати доступ до різних форм політичної участі, подолання сепаратизму та захист ідентичностей і інтересів місцевих

⁵¹⁷He Baogang Cosmopolitan democracy and the national identity question in Europe and East Asia March 2012. URL : https://www.researchgate.net/publication/228610571_Cosmopolitan_democracy_and_the_national_identity_question_in_Europe_and_East_Asia.

⁵¹⁸ Calhoun C. 'Nationalism and civil society: democracy, diversity and self-determination', International Sociology, 1993. 8, P. 387–411.

етносів⁵¹⁹. Проте, варто виокремлювати межі сепаратизму, оскільки будь-яка спроба створити нові кордони посилює існуючу проблему ідентичності, адже створюється інша взаємодія спільнот і народів. І якщо обидві сторони дотримуються поняття єдиного суверенітету, вони продовжуватимуть спроби до насильства, щоб захистити національний суверенітет. Тому необхідно вивчити подальші наслідки розвитку космополітичної демократії щодо міжнародного визнання держав-новоутворень.

Європейський Союз можна розглядати як перший крок до космополітичної демократії, де нові демократичні форми транснаціональних механізмів і організацій забезпечують новий підхід до проблеми державних кордонів. Накладання ідентичностей, множинні громадянства, спільні межі та спільна економіка мінімізують взаємні підозри та ворожість. Завдяки новим засобам комунікації відбувається «скасування простору часом». Життя стає інтернаціональним. Люди все більше забувають про державні кордони й обмеження, вільно переміщуючись у мережевому просторі. Політичні ідентичності та прихильності більше не підпорядковуються національній моногамності.

В управлінні проблемою національної ідентичності в Європейському Союзі беруть участь чотири аспекти космополітичної демократії. По-перше, угоди ЄС ратифікуються завдяки національним референдумам, на основі народної згоди і соціального договору. Такий ліберальний підхід забезпечив базис для транснаціонального демократичного розвитку і легітимність ідентичності згаданого нового політичного об'єднання. На противагу зазначеному, марксистський підхід (як і інші інтернаціональні підходи) хоча і був націлений на проєкт всесвітньої та міжнародної політичної спільноти, однак він базувався на ідеології пролетарської диктатури.

По-друге, договір про створення ЄС запровадив громадянство Європейського Союзу, за яким мешканці кожної країни, що входить до

⁵¹⁹ Held D. *Democracy and Global Order. From the Modern State to Cosmopolitan Governance*. Cambridge: Polity Press, 1995. P. 235.

складу об'єднання, також є громадянами Союзу й отримують право голосу і пов'язане з ним право на оскарження будь-якого політичного рішення. Такі мультигромадянства прискорюють розвиток транснаціонального громадянського суспільства і допомагають створити нову ідентичність для Європи⁵²⁰.

По-третє, завдяки скасуванню різних форм прикордонного контролю Європейський Союз гарантує і захищає свободу переміщення. Кожен громадянин ЄС має право на мобільність і проживання у будь-якому місці території Союзу. Національні кордони в межах Європейського Союзу втратили свою сталість і попередні функції. Паспорт громадянина для виїзду за кордон більше не потрібний для переміщення у межах ЄС, якщо є паспорт Європейського Союзу. Держави-члени майже втратили економічний і військовий контроль над своїми територіями, у результаті чого фіксовані кордони мають все менше значення.

По-четверте, Європейський Союз дотримується положень, які викладені у Європейській конвенції про захист прав і свободи людини, а в конституціях держав-членів значаться як «загальні принципи права Співтовариства»⁵²¹. Європейський суд, судовий орган Союзу, має пріоритетну владу над національними органами влади. Проте, вплив транснаціональних сил і факторів ускладнив проблему ідентичності. Європейський Союз безпосередньо не надає жодного правового кодексу для розв'язання проблеми національної ідентичності. Європейські інститути не мають права змінювати кордони держав-членів. Національні проблеми є внутрішньою проблемою країни. Наприклад, Брюссель розглядає проблему Корсики як внутрішню для Франції. Деякі європейські депутати взагалі виступають за невтручання в національні конфлікти ідентичності.

⁵²⁰ He B. 'The national identity problem and democratization: Rustow's theory of sequence', *Government and Opposition*, 2001. 36(1). P. 97–119.

⁵²¹ Bainbridge T. and Teasdale, A. *The Penguin Companion to European Union*. London: PenguinBook, 1995. P. 278.

Отже, ідея космополітичної демократії забезпечує новий спосіб мислення з означених питань. По-перше, вона передбачає новий підхід до проблеми національної ідентичності через глобальне демократичне управління. По-друге, міжнародні, транснаціональні або глобальні демократичні механізми забезпечують альтернативу демократії національної держави і допомагають по-іншому регулювати проблему національної ідентичності. По-третє, космополітична демократія підкреслює ідею множинних громадянств, «розмивання» кордонів і взаємодію спільнот і народів. Ідея космополітичної демократії є теоретично і практично актуальною для Європи і відображає поступальний розвиток інтегрованого Європейського Союзу. Водночас європейська концепція космополітичної демократії відчуває опір з боку національних держав, тому існують обмеження на можливість запровадження демократичного вирішення проблем ідентичності. Окрім цього, космополітична демократія зазнає жорсткої критики за нівелювання існуючих національних ідентифікацій у працях західних дослідників, зокрема і у працях американського теоретика С. Хантінгтона. Він констатує намагання американської еліти все більше дистанціюватися у бік транснаціональних ідентичностей від національної ідентичності, називаючи її «морально небезпечною»⁵²². Проте, як зазначає науковець, більшість американських громадян не поділяє цієї ідеології, а тому прірва між ними та транснаціональною елітою, яка контролює економіку, освіту та інші сфери, стає все більш помітною⁵²³. С. Хантінгтон їх називає «мертвими душами» серед американської ділової, політичної та академічної еліти. Їх ще небагато, але вони поступово збільшуються і вже не демонструють щирої прихильності до «батьківщини». Їхнє відношення до неї різко контрастує з патріотизмом та націоналізмом більшості американців⁵²⁴. У цьому розумінні симптоматичною є думка Г. Ленга: «там, де міжнародне

⁵²²Хантінгтон С. Кто мы? Вызовы американской национальной идентичности. Москва, 2004. С. 29.

⁵²³Там само.

⁵²⁴Там само. С. 415–416.

право держав програє у захисті індивіда – космополітичне право перетворить кожного в космополітичного легального суб'єкта, громадянина світу з усіма закріпленими за ним інституційними правами та свободами»⁵²⁵.

Таким чином, проект космополітичної демократії невпинно розвивається не тільки в теорії, а й на практиці. Вже багато її положень втілені у транснаціональному просторі сучасного світу, що постійно змінюється і вимагає новітніх підходів до свого розвитку як цілісної глобальної системи. Як зазначає вже згаданий раніше Д. Хелд: «Демократія змушена постійно адаптуватись до нових умов, у яких функціонує світова система, щоб вижити»⁵²⁶. Водночас слід зазначити, що концепція космополітичної демократії є, безперечно, суперечливою та вимагає подальшого її вивчення.

⁵²⁵ Leung G. Human Rights, World Citizenship and the Cosmopolitan Question // Human Rights Law Review Student Supplement. University of London, 2003–2004. P. 3–6.

⁵²⁶ Held D. Democracy and Global Order. From the Modern State to Cosmopolitan Governance. Cambridge: PolityPress, 1995. 336p.

ПІСЛЯМОВА

Підсумовуючи, важливо підкреслити, що поширення космополітичних ідей в сучасному світі пов'язано з актуалізацією таких процесів, як:

- розвиток світової і регіональної інтеграції та економічної глобалізації; посилення ролі транснаціональних корпорацій на світовій арені, що призводить до прозорості кордонів між окремими національними державами;

- формування інформаційного суспільства, всесвітньої мережі Інтернет створюють «віртуальний Космополіс» і долають міждержавні кордони. Доступ до мережі Інтернет у даному контексті виступає в якості віртуального аналога світового громадянства;

- інтеграція освітньої діяльності державних, наддержавних структур, включаючи Болонський процес, основною метою якого є отримання молоддю Європи спільного громадянства і формування у неї європейської ідентичності та космополітичного світогляду;

- невинне зростання масштабів міграцій людей, збільшення чисельності та впливовості національних меншин майже у всіх державах світу; необхідність законодавчої легітимації їх рівноправного співжиття в межах, як окремої країни, так і будь-якого регіону світу.

- зменшення ролі національних держав у самостійному вирішенні проблем глобального значення щодо регулювання економіки, боротьби з тероризмом, кібернасиллям, захисту прав людини і т. п.;

- розвиток міжнародних правових інститутів та затвердження концепції міжнародної правосуб'єктності. Функціонування міжнародного права, що має пріоритет над національним законодавством;

- засвоєння переважною частиною населення земної кулі, насамперед молоддю, уніфікованих стандартів матеріальної і духовної культури.

Зростання впливовості космополітичних ідей пов'язане з процесами культурної глобалізації, яка впливає на соціально-політичний розвиток країн всього світу. Глобалізація нівелює цінності національних культур, руйнує їх

базові підвалини, будучи носієм цінностей масової культури, сприяє виникненню монокультурного світу, формує тип людини з космополітичним мисленням – «громадянина світу». Водночас глобалізація здійснює негативний вплив на соціокультурні процеси і в країнах, що є «членами глобального клубу». Перед ними сьогодні в повній мірі стоять проблеми зміни етнічного складу населення в зв'язку з масовим припливом іммігрантів, виникненням прошарку безробітних, зростанням міжнаціональних і міжконфесійних конфліктів. Ці проблеми хвилюють істеблішмент США (де вже сьогодні 40% південних штатів говорять іспанською мовою), тверезо мислячих політиків Великобританії, ділових людей Франції, бізнесменів і депутатів бундестагу ФРН, країн, в яких означені конфлікти набули перманентного характеру.

Глобалізація призвела до того, що з кінця XX ст. світове співтовариство стало глобальним, а міждержавні відносини, комунікації, інформаційні потоки – транскордонними. Все це зробило людство фактично єдиним організмом, єдиною системою за головними параметрами суспільного життя. Національні держави перестали бути єдиними суб'єктами міжнародних відносин. З'явилося безліч транснаціональних корпорацій, міжнародних організацій, які виконують такі ж функції. Глобалізація поставила під сумнів територіальну цілісність демократичних національних держав та їх суверенність. Вона економізує, капіталізує і штучно гомогенізує суспільство, нівелюючи різноманітність окремих національних культур. Одночасно, чим активніше розгортається глобалізація, тим більше людина заглиблюється у своє національне, локальне, партикулярне, піднімає питання етнічної, культурно-історичної, політичної і територіальної ідентифікації. Саме тому в даний час виникла потреба у відновленні балансу і пошуку компромісу між національною і загальнолюдською (універсальною) системою цінностей, між локальним і глобальним, єдністю і багатоманітністю існуючих культур, адже більшість сучасних країн багатокультурні. Людство вимагає принципово нової ідеї, яка б не

заперечувала, а пристосовувалася до соціально-політичних реалій, яка б у країнах без кордонів могла зберегти і забезпечити співіснування різноманітних культур. Сьогоднішні реалії ще не знайшли свого висвітлення в рамках існуючих політичних ідеологій. Спроби побудувати міжнародні відносини і налагодити взаєморозуміння на міжкультурній основі, базуючись на ідеях мультикультуралізму та міжкультурного діалогу, не виправдали себе. Основна проблема в тому, що сучасний глобальний світ не можна гармонізувати, сподіваючись лише на активізацію міжкультурних відносин, міжкультурного діалогу, оскільки інтегративну функцію виконують цивілізаційні принципи та цивілізаційні основи суспільного життя. Поза культурно-цивілізаційним підходом не можна знайти згоду на толерантне співіснування національних культур. Тому космополітизм все більше і більше ставатиме світоглядним *modus vivendi* планетарного соціуму.

Фактично сьогодні будь-яка людина діє як космополіт. Поглиблення міжнародних зв'язків, інтеграційні процеси, розвиток кіберпростору стирають межі локального і глобального. Особливо важливим виступає той факт, що саме глобалізація відкрила феномен локального. Так само і космополітизація, адже саме крізь неї відкриваються особливості національного. Космополітична ідентичність розкривається через побудову нового способу життя і раціональності, яка включає знаковість Іншого.

Космополітизм, будучи сукупністю глобальних відносин з транснаціональним словником символів, включає у локальну діяльність локальну свідомість, забезпечуючи зв'язок з локальним населенням (Д. Хелд). Космополітизм перестає бути лише суперечливою ідеєю. Він стає визначальною рисою нової епохи – епохи «рефлексивної модерності» (У. Бек), коли національні кордони та культурні відмінності розмиваються і підлягають перегляду. Тому світу, який поступово стає космополітичним, потрібна інша світоглядна система координат – космополітична, що дозволить охопити соціальну і політичну реальність з «віссю» глобального права і космополітичної демократії як нової моделі управління, що базується

на визнанні національних держав, одночасно обмежучи національний суверенітет і монополію держави на внутрішню політичну легітимність.

Можна погодитися з позицією У. Бека, який стверджував, що ми не знаємо як буде розвиватися далі людство: чи будуть набирати силу процеси інтеграції та взаємозалежності націй, або ж посиляться опір означеним процесам. Залежно від реалізації можливих сценаріїв визначатимуться оцінки феномена космополітизму та його вплив на розвиток майбутньої цивілізації.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Акопов С. В. «Мировое гражданство» глазами его критиков (пять аргументов против «насыщенного» космополитизма М. Нуссбаум). *Управленческое консультирование*. 2015. № 2. С.107–114.
2. Александров Л. Г. Историческая реабилитация идеологии космополитизма сталинскохрущевского периода. *Медиасреда*. 2016. № 11. С. 18–24.
3. Александров Л. Г. Правовые регуляторы советских послевоенных кампаний в прессе по борьбе с космополитизмом. *Знак: проблемное поле медиаобразования*. 2018. № 3(29). С. 197–206.
4. Александров Л.Г. Космополитизм как теоретическое понятие и общественная позиция. *Знак: проблемное поле медиаобразования*. ФГБОУ ВО «ЧелГУ», 2011. №1(7). С. 91-94.
5. Андерсон Б. Воображаемые сообщества. Размышления об истоках нации и национализма / пер. с англ. В. Николаев; вступ. ст. С. Баньковская. Москва : «КАНОН-пресс-Ц», «Кучково поле», 2001. 288 с.
6. Андрущенко В. Педагогічна Конституція Європи. Філософський альманах. Київ: «Видавництво Людмила», 2020. 224 с.
7. Андрущенко В. П. Організоване суспільство. Проблема організації та суспільної самоорганізації в період радикальних трансформацій в Україні на рубежі століть: досвід соціально-філософського аналізу / В. П. Андрущенко. Київ : ТОВ «Атлант ЮЕмСі», 2006. 498 с.
8. Ап. Павел. Послание к Галиатам, 3, 28.
9. Арістотель Політика / Арістотель: пер. з давногрец. О. Кислюк. Київ : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2005. 239 с.
10. Артеменко А. П. Топологія ідентичності в мережевих структурах соціуму. Харків : Цифрова друкарня № 1, 2013. 344 с.
11. Аш С. Эксперимент Аша. Мнения окружающих и социальное давление URL : <http://psyfactor.org/lib/asch2.htm>.

12. Бадмаев В.Н. Человек в глобальном мире : вызовы идентичности
URL : <http://rfo1971.ru/wp-content/uploads/2018/09/Badmaev-V.N..pdf>.
13. Батыгин Г. С., Девятко И. Ф. Еврейский вопрос: хроника сороковых годов. *Вестник РАН*. 1993. № 1. С. 61–72; № 2. С. 143–151.
14. Бауман З. Глобализация. Последствия для человека и общества / Пер. с англ. Москва : Издательство «Весь Мир», 2004. 188 с.
15. Бауман З. Индивидуализированное общество / пер. с англ. под ред. В. Л. Иноземцева. Москва : Логос, 2005, 326 с.
16. Бауман З. У пошуках центру, що тримає // Глобальні модерності/ за ред.. М. Фезерстоуна, С. Леша, Р. Робертсона / пер. З англ.. Т. Цимбала. Київ : Ніка-Центр, 2008. 400с.
17. Бацевич Ф. С. Словник термінів міжкультурної комунікації. Київ : Довіра, 2007. 205 с.
18. Бек У. Влада і контрвлада у добу глобалізації. Нова світова політична економія. Пер. з нім. О. Юдіна. Київ : Ніка-Центр, 2015. 404 с.
19. Бек У. Власть и ее оппоненты в эпоху глобализма. Новая всемирно-политическая экономия / Пер. с нем. А.Б. Григорьева, В.Д. Седельника; послесловие В.Г. Федотовой, Н.Н. Федотовой. Москва: Прогресс-Традиция; Издательский дом «Территория будущего» (Серия «Университетская библиотека Александра Погорельского»). 2007. 398 с.
20. Бек У. Космополитическая глобализация URL : http://www.val-s.narod.ru/glob/gl_bek1.htm (дата звернення 09.06.2021)
21. Бек У. Космополитическое мировоззрение. Москва : Центр исследований постиндустриального общества, 2008. 336 с.
22. Бек У. Общество риска. На пути к другому модерну / пер. с нем. В. Седельника и Н. Федоровой: послеслов А. Филлипова. Москва : Прогресс-Традиция, 2000. 384 с.
23. Бек У. *Перспективы: транснациональное государство*. 2015. URL : <https://studopedia.info/3-17528.html>. (дата звернення: 20.01.2019).

24. Бек У. Что такое глобализация? / пер. с нем. А Григорьева и В. Седельника. Москва : Прогресс-Традиция, 2001. 304 с.
25. Бек У. Что такое глобализация? Ошибки глобализма – ответы на глобализацию. Москва, 2001. 237 с.
26. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования / пер с англ. под ред. В. Л. Иноземцева. Москва : Academia, 1999. 787 с.
27. Белл Д., Иноземцев В. Эпоха разобщенности: размышления о мире XXI века // Свободная мысль. Москва : Центр исследований постиндустриального общества, 2007. 303 с.
28. Бергер П., Лукман Т. Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания. Москва : Медиум, 1995. 323 с.
29. Бердяев А. О назначении человека. Москва : Республика, 1993. 383 с.
30. Березінська О. В. Концепція маргінальної особистості у процесі аккультурації // Наукові записки НаУКМА. Історія і теорія культури. 2018. Том 1. С. 5–10.
31. Березяк О. Переосмислення філософії сьогодні // Каменярь. Інформаційно-аналітичний часопис Львівського національного університету імені Івана Франка. URL : <http://kameniar.lnu.edu.ua/?p=1442>.
32. Бех Ю. Космополітизм як світоглядно-ідеологічна платформа розбудови освіти XXI століття. *Вища освіта України. Теоретичний та науково-методологічний часопис*, 2015. № 4(59). С. 11–16.
33. Бжезинский З. Великая шахматная доска. Господство Америки и его геостратегические императивы. Перевод О.Ю. Уральской. Москва : Международные отношения, 1998. 216 с.
34. Бжезинский З. Выбор. Мировое господство или глобальное лидерство. Пер. с англ. Москва : Международные отношения, 2005. 288 с.
35. Бистрицький Є. Ідентичність, спільнота і політичне судження / Є. Бистрицький // Філософська думка, 2013. № 4. С. 41–61.

36. Бистрицький Є., Пролесєв С., Білий О. Національна ідентичність і громадянське суспільство. Київ : ДУХ і ЛІТЕРА, 2015. С. 194–196.
37. Білан Н.І. Інтернет як простір різних видів соціальних комунікацій. Актуальні проблеми міжнародних відносин. Випуск 103 (Частина І). 2011. С 46–50.
38. Більше 88% українців не погоджуються на відокремлення Донбасу. Опитування URL : <http://tyzhden.ua/News/128189>
39. Більше половини мешканців Донецької області хочуть залишитись у складі України, соціопитування. URL : <http://24tv.ua/news/showNews.do?>
40. Бл. Августин. О граде Божием, XII, 21
41. Блумер Г. Коллективное поведение: Пер. с англ. // Американская социологическая мысль: Тексты. Москва, 1994. 278 с.
42. Бодріяр Ж. Фатальні стратегії / пер. з фр. Л. Кононович. Львів : Кальварія, 2010. 192 с.
43. Болдакова, И. А. Основные риски киберсоциализации молодежи. *Научнометодический электронный журнал «Концепт»*. 2015. Т. 37. С. 151–155. URL : <http://e-koncept.ru/2015/95653.htm> (дата звернення: 10.05.2021).
44. Бондаренко С.Б. Дискусии о науке на XXIII Мировом философском конгрессе // *Философия науки*, 2014. № 1. С. 136–147.
45. Бородой Ю. М. Этнические контакты и окружающая среда. *Природа*. 1981. № 9. С. 85.
46. Бредун І. Ідентичність і цивілізаційний вибір сучасної України // *Наукові записки, серія «Філософія»*. Острог, 2011. Вип. 9. С. 310–316.
47. Брюшинкин В. Н. Особенности исследования идентичности // субъективность и идентичность : коллект. монография. / Отв. ред. А. В. Михайловский Нац. исслед. ун-т «Высшая школа экономики». Москва : Изд. дом Высшей школы экономики, 2012. С. 261–272.
48. Бубер М. Два образа веры. Москва, 1995. 464 с.

49. Бубер М. Проблема человека / пер. с нем. Н. Кушнера. Киев : «Ника-Центр», 1998. 96 с.
50. Будз В. П. Соціально-філософські погляди М. Грушевського : футурологічний аспект. ІваноФранківськ : Місто-НВ, 2003. 160 с.
51. Будз В. П., Гоян І. М. Аксіологічний вплив світогляду на самоорганізацію соціального відчуження та соціальної інтеграції. *Débats scientifiques et orientations prospectives du développement scientifique* Volume 4. С. 90–92. URL : <http://lib.pnu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/9177/1/05%20%D0%BB%D1%8E%D1%82%D0%BE%D0%B3%D0%BE-%D0%9F%D0%B0%D1%80%D0%B8%D0%B6-91-93.pdf> (дата звернення: 19.03.2021).
52. Бьолер Д. Відповідальність за майбутнє з глобальної перспективи. актуальність філософії Ганса Йонаса та етики дискурсу. Передмова Гюнтера Альтнера. Переклад з німецької, післямова, примітки Анатолія Єрмоленка. Київ : Стилос, 2014. 157 с.
53. Валлерстайн И. Конструирование народа: раса, нация, этническая группа / пер. с фр. под. ред. О. Никифоров, П. Хицкий // Раса, нация, класс. Двусмысленные идентичности. Москва : *Логос*, 2004. С. 83–102.
54. Валлерстайн И. Ни патриотизм, ни космополитизм. Москва : *Логос*. № 2(53). 2006. С. 126–127.
55. Вдовин А. И. Русский народ в национальной политике и идеологии 1917 – начала 30-х годов. Москва, 1998. 388 с.
56. Вебер А.Б. Современный мир и проблема глобального управления // Век глобализации. 2009. № 1. С. 3–16.
57. Виноградов В.Д. Национальное и «космополитическое государство»: миф и реальность. *Вестник Санкт-Петербургского университета*. 2010. Вып. 2. С. 411–413.

58. Винокуров Е.Ю. Вместе с Кантом: философские основания дискуссии о глобальном политическом устройстве. URL :<https://www.google.com.ua/search?>
59. Воробйова Л.С. Людина в умовах глобальних викликів: філософсько-освітній аналіз : монографія. Ірпінь : Національний університет ДПС України, 2011. 264 с.
60. Всемирная энциклопедия: Философия / Главн. Науч. Ред. И сост. А.А. Грицанов. Москва : АСТ, Минск : Харвест, Современный литератор, 2001. С. 419.
61. Всемирный философский конгресс. URL : https://ru.wikipedia.org/wiki/Всемирный_философский_конгресс.
62. Габермас Ю. Громадянство і національна ідентичність // Націоналізм. Теорії нації та націоналізм від Йогана Фіхте до Ернеста Галнера: антологія / упор. О. Проценко, В. Лісовий. Київ : Смолоскип, 2010. С. 343–359.
63. Габермас Ю. Структурні перетворення у сфері відкритості. Дослідження категорії громадянське суспільство / пер. з нім. Львів : Літопис, 2000. 320 с.
64. Габермас Ю. Філософський дискурс Модерну. Пер. з нім. та комент. В.М. Купліна. Київ : Четверта хвиля, 2001. 424 с.
65. Гайденко П. П. Человек и история в экзистенциальной философии Карла Ясперса. *Ясперс К. Смысл и назначение истории*. Москва : Республика, 1994. С. 5–26.
66. Гегель Георг Вільгельм Фрідріх Основи філософії права або Природне право і державознавство / Пер. з нім. Р. Осадчука та М. Кушніра. Київ : Юніверс, 2000. 336 с.
67. Гезалов А.А. Глобализация и мировоззрение. *Вопросы философии*. 2012. № 7. С. 167–169.
68. Гелд Д., Мак-Грю Е. Глобалізація / антиглобалізація / пер. з анг. І. Андрущенко. Київ : К.І.С., 2004. 180 с.

69. Гелд Д., МакГрю Е., Голдблатт Д., Перратон Дж. Глобальні трансформації. Політика, економіка, культура / пер. з англ. та переднє слово Ю. Павленка. Київ : Фенікс, 2003. 584с.
70. Геллнер Э. Нации и национализм // Вопросы философии. 1989. № 7. С. 119–131.
71. Гибернау М. Национальная идентичность vs космополитическая идентичность <http://gefter.ru/archive/18531> (дата звернення 14.06.2021)
72. Гидденс Э. Устройство общества. Москва : Академический проект, 2003. 528 с.
73. Гибернау М. Ідентичність націй. Київ : Темпора, 2012. 304 с.
74. Глобалистика: Энциклопедия / гл. ред. И.И. Мазур, А.Н. Чумаков; Центр научных и прикладных программ «Диалог». М.: Радуга, 2003. 1328 с.
75. Глобальная перестройка / отв.ред.акад. А.А. Дынкин, акад. Н.И. Иванова / ИМЭМО РАН. Москва : Весь Мир, 2014. 528 с..
76. Гоббс Т. Избранные произведения: в 2 т. Т. 2. Москва : Мысль, 1965. 748 с.
77. Гобозов И. А. Государство и национальная идентичность: Глобализация или интернационализация? Москва : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2013. 200с.
78. Гомілко О. XXIII Світовий філософський конгрес // Філософська думка, 2013. № 6. С. 98–106.
79. Горский В. Парадоксы исторического сознания современной культуры. Мировоззрение и духовное творчество. Київ : Наукова думка, 1993. С. 34.
80. Гранин Ю. Нации, национализм и федерализм. Опыт философско-методологического исследования. Москва : Эйдос, 2002 С. 11.
81. Грееф Гильом де.Общественный прогресс и регресс / пер. с фр. Г. Паперна. Санкт-Петербург: Издание Ф. Павленкова: Типография Ю. Н. Эрлих, 1896. 339 [3] с.

82. Гринфельд Л. Национализм. Пять путей к современности. Москва : «ПЕР СЕ», 2008. 528 с.
83. Губерський Л., Андрущенко В., Михальченко М. Культура. Ідеологія. Особистість: Методолого-світоглядний аналіз. Київ : Знання України, 2002. 580 с.
84. Гумилев Л. Н. Этногенез и биосфера Земли. Москва, 2001. 640 с.
85. Гуссерль Э. Кризис европейского человечества и философии // Вопросы философии, 1986. № 3. С. 104–110.
86. Декомб В. Клопоти з ідентичністю. Переклад з французької, передмова, примітка Валентина Омелянчика. Київ : Стилос, 2015. 281 с.
87. Деланти Ж. Идея космополитической Европы: о культурном значении европеизации Международное обозрение социологии. *Revue Internationale de Sociologie* 2005. 11. 1 Том 15. № 3. С. 405–421.
88. Демиденко В.В. Формування світоглядних уявлень особистості. URL : www.iai.donetsk.ua/_u/iai/dtp/.../9/.../s6a7.html (дата звернення: 18.05.2017)
89. Демократія. Антологія (Упор. О. Проценко). Київ : Смолоскип, 2005. 407 с.
90. Деррида Ж. Глобализация, мир и космополитизм // *Космополис*. 2004. № 2 (8). С. 125–140.
91. Дианова В. М. Космополитизм в эпоху глобализации. *Вопросы культурологи*, 2007. № 1. С. 8–12.
92. Дольська О.О. Філософія як пізнання і спосіб життя: за матеріалами XXIII Всесвітнього Філософського Конгресу (Афіни. Греція. 4 – 10 серпня 2013 року). URL : <http://web.kpi.kharkov.ua/philosophy/language/uk/vsesvitnij-filosofskij-kongres/>.
93. Дробижева Л. Методологический подход: динамика в понимании и научных концепциях. Национально-гражданские идентичности: опыт России и Украины в период трансформации / Под ред. Л. Дробижевой, Е. Головахи. Київ, 2007. С. 15–20.

94. Дробышева Е. Э. Актуальные аспекты диспозиции культуры и цивилизации. URL : <file:///C:/Users/User/Downloads/aktualnye-aspekty-dispozitsii-kultury-i-tsivilizatsii.pdf>. (дата звернення: 12.06.2021).
95. Дубов Д. В. Кіберпростір як новий вимір геополітичного суперництва: монографія. Київ : НІСД, 2014. 328 с.
96. Дьєкофф А., Филиппова Е.И. Переосмысление нации в «постнациональную» эпоху // Этнографическое обозрение Online. 2014. № 1. С. 193–199.
97. Емелин В.А. Симулякры и технологии виртуализации в информационном обществе. *Национальный психологический журнал*. 2016. № 3 (23). С. 86.
98. Загрійчук І. Д. Особистісне буття на межі національних культур. *Вісник Національного авіаційного університету*. Серія: Філософія. Культурологія. 2013. № 1. С. 101–105.
99. Загрійчук І.Д. Космополітизм і маргінальність у національній культурі: автореф. дис. ... д-ра філософ. Наук: 09.00.04. Харк. нац. пед. ун-т імю Г.С. Сковороди. Харків, 2010. 36 с.
100. Заковоротная М.В. «Культурная-национальная-космополитическая» идентичность: концептуальные изменения в XXI веке. *Ценности и смыслы*. 2010. С. 22–31.
101. Збрицкая Л.Г. Глобализация и ее информационная сфера: сущностные черты и основные элементы. *Вісник СевДТУ*. Вип. 94. Філософія: зб. наук. пр. Севастополь : Вид-во СевНТУ, 2009. С 48–51.
102. Зворыкин А. О советском патриотизме в науке. *Большевик*. 1948. № 2. С. 23–42.
103. Зелінський М.Ю., Саракун Л.П. Космополітизм versus інтернаціоналізму. *Софія: Гуманітарно-релігійсзнавчий вісник*, 2016. № 3(7). С. 22–25.

104. Зелінський М.Ю., Саракун Л.П. Космополітизм у сучасній світоглядній матриці. *Софія: Гуманітарно-релігієзнавчий вісник*, 2016. № 2(6). С. 85–88.
105. Зелінський М.Ю., Саракун Л.П. Культура й економіка: ефект взаємодії в ринкових умовах. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. Науково-практичний журнал. Одеса, 2016. Випуск 14. С. 40–43.
106. Зелінський М.Ю., Саракун Л.П. Культурна політика в Україні на етапі транзиту. Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право: Науковий журнал. Серія: Економічні науки. – 2015. – № 3(80). – С. 239–245.
107. Зубов В.О., Кривега Л.Д. Соціальна турбулентність як підґрунтя змін у світоглядних настановах сучасної людини. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2015. № 8. С. 66–68.
108. Зуйков Р. С. Идеология мирового общества: политико-системный анализ *Век глобализации*, 2014. Вып. 2(14). С. 91–104. URL : <https://www.socionauki.ru/journal/articles/248999/>
109. Иванова С.Ю. Патриотизм в культуре современной России. Автореф. ... дис. ... д. филос. наук Спец. 09.00.13 Религиоведение, философская антропология, философия культуры. Ставрополь. 2004. URL : <http://cheloveknauka.com/patriotizm-v-kulture-sovremennoy-rossii>.
110. Иконникова С. Н., Большакова В. П. Теория культуры: Учебное пособие. Санкт-Петербург : Питер, 2008. 592с.
111. Иноземцев В. Провозвестник грядущего (вступительная статья). *Бек У. Космополитическое мировоззрение*. Москва: Центр исследований постиндустриального общества, 2008. С. XV–LI.
112. Ионов И. И. Цивилизационная самоидентификация как форма исторического сознания. *Искусство и цивилизационная идентичность* / отв. ред. Н.А. Хренов; Науч. совет РАН «История мировой культуры». Москва : Наука, 2007. С. 181.
113. Ионцев В. А. Международные миграции населения. МГУ им. М.В. Ломоносова. Москва : Диалог, 2009. 244 с.

114. Искусство и цивилизационная идентичность / [отв. ред. Н. А. Хренов]; Науч. совет РАН «История мировой культуры». Москва : Наука, 2007. 603 с.
115. История философии: Энциклопедия. Минск : Интерпрессервис; Книжный Дом, 2002. 1376 с.
116. Итоги XXIV Всемирного философского конгресса «Учиться быть человеком». URL : <http://rfo1971.ru/podvedenyi-itogi-xxiv-vsemirnogo-filosofskogo-kongressa-uchitsya-byit-chelovekom/>.
117. Ідея пасіонарності та цикли євразійської історії за ідеєю Гумільова URL : <http://studies.in.ua/ru/geopolitika-shpargalki/2412-42-deyapasonarnost-ta-cikli-yevrazyskoyi-storyi-za-deyeyu-gumlova.html> (дата звернення 06.06.21)
118. «Нетрадиційні» іммігранти у Києві / Блер Рубл, Олена Малиновська (керівники проекту). Київ : Стилос, 2003. 447 с.
119. Каган М. С. Философская теория ценности. Санкт-Петербург : ТОО ТК "Петрополис", 1997. 205 с.
120. Кант И. Критика способности суждения / пер. с нем. Москва : Искусство, 1994. 368 с.
121. Кант И. Критика чистого разума / пер. с нем. Н. Лосский. Москва : Мысль, 1994. 592 с.
122. Кант И. Сочинения в шести томах. Под общ. ред. В.Ф. Асмуса, А.В. Гулыги, Т.И. Ойзермана. Москва : «Мысль», 1965. Т.4. Ч. 2. 478 с.
123. Кант И. Сочинения. В шести томах. Под общ. ред. В.Ф. Асмуса и др. Москва : «Мысль», 1966. Т.6. 743 с.
124. Кант І. Рефлексії до критики чистого розуму / Пер. з нім. й латини та прим. І. Бурковського. Київ : Юніверс, 2004. 464 с.
125. Кастельс М. Власть коммуникации / пер. с англ. Н.М. Тылевич ; под науч. ред. А.И. Черных ; Нац. исслед. ун-т "Высшая школа экономики". 2-е изд., доп. Москва : Изд. дом Высш. шк. экономики, 2017. 590 с.

126. Кастельс М. Галактика Интернет: Размышления об Интернете, бизнесе и обществе / пер. с англ. А. Матвеева под. ред. В. Харитонов. Екатеринбург : У-Фактория (при участии Гуманитарного ун-та), 2004. 328 с.
127. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура. Пер. с англ. под науч. ред. О.И. Шкаратана. Москва : ГУ ВШЭ, 2000. 608 с.
128. Кемалова Л. И. Факторы маргинализации современного украинского общества: специфика Крыма. Культура народов Причерноморья. 2006. № 73. С. 136–142.
129. Кизима В.В. Человекомирная тотальность. Постнеклассический манифест. Киев : ЦГО АН Украины, 1993. 34 с.
130. Киршин Ю. Я. Космополитизм – будущее человечества? Клиңцы : Издательство ГУП «Клиңцовская городская типография», 2013. С. 15.
131. Киршин Ю.Я. Концепция космополитизма URL : <http://scicenter.online/politicheskaya-filosofiya/kratkaya-biografiya-130904.html>
132. Киршин Ю.Я. Космополитизм: борьба с несовершенностями человечества. Клиңцы: Издательство ГУП «Клиңцовская городская типография», 2016. 128 с. URL : <http://scicenter.online/politicheskaya-filosofiya/soderjanie-130996.html>.
133. Кізіма В. Самоідентичність // Філософський енциклопедичний словник. Київ : Абрис, 2002. С 562–563.
134. Кісь Р. Глобальне – національне – локальне (соціальна антропологія культурного простору) / Ін-т народознавства НАН України. Львів : Літопис, 2005. 300 с.
135. Кітов М.Г. Сучасне розуміння патріотичного виховання. Формування особистості в умовах транзиту: монографія / В.Д. Гвоздецький, М.Ю. Зелінський, М.Г. Кітов, Н.А. Шип та інші. Київ : МП «Леся», 2015. С. 227–248.
136. Ковалев Н. Началась новая техногенная эпоха – с кибервойнами, кибертерроризмом, киберпреступностью // Интернет-газета «Столетие».

03.09.2014.

URL:

http://www.stoletie.ru/rossiya_i_mir/nikolaj_kovalov_nachalas_novaja_tehnogennaja_epoha__s_kibervojnami_kiberterrorizmom_kiberprestupnostju_477.htm (дата звернення : 16.05.2021).

137. Козловець М. А., Ковтун Н. М. Національна ідентичність в Україні в умовах глобалізації: Монографія. Київ : Видавництво ПАРАПАН, 2010. 348 с.

138. Кок Х. Что такое демократия? / пер. с дат. Л. Вайль. Датский институт культуры. Копенгаген : Систайм, 1993. С. 15.

139. Колеман Д. Комитет 300. Тайны Мирового Правительства. 6-е изд. Москва : Витязь, 2012. 320 с.

140. Конфуций. Уроки мудрости: Соч. Москва, 2005. С. 109.

141. Копієвська О. Р. Трансформаційні процеси в культурі сучасної України : монографія. Київ : НАКККиМ, 2014. 296 с.

142. Коробейникова Л.А. Глобализация в контексте культурного разнообразия. *Вестник Томского государственного университета Культурология и искусствоведение*. 2018. № 30 С 73–80.; Коробейникова Л.А. Культурное разнообразие в контексте мультикультурализма. *Известия Томского политехнического университета*. 2012. Т. 321. № 6. С. 197–200.

143. Коротникова Н.В. Интернет-представительство как коммуникативный ресурс государственного управления : дисс. на соиск. научн. степени канд. соц. наук.: спец. 22.00.04 «специальные и отраслевые социологии». 2008. 190 с.

144. Костенко Л. «І тільки злість буває геніальна» / *Україно, нене моя! Сповідь: поезії, писанки* / Упоряд. та прим. О. Є. Шевченка; Передм. Я.П. Гояна; Мал. та післямова Е.В.Біняшевського. – К.: Веселка, 1993. 327 с.

145. Костира І.О. Національний простір як феномен політичної антропології. *Культура і мистецтво у сучасному світі*. Наукові записки КНУКиМ. Київ, 2011. Вип. 12. С. 110–117.

146. Котвіцька К. «Надмірний патріотизм» Кириленка [Електронний ресурс] / Катерина Котвіцька // Україна молода, 2015. № 25 від 20 лютого. URL :<http://www.umoloda.kiev.ua/number/2612/164/>.
147. Кравченко С.А. У. Бек: социологическое воображение, адекватное рефлексивному модерну. 2016. URL : <http://ecsocman.hse.ru/data/2011/12/19/1270384959/Kravchenko.pdf>.
148. Кремень В., Ткаченко В. Україна: ідентичність у добу глобалізації (начерки метадисциплінарного дослідження). Київ : Т-во «Знання» України. 2013. 471 с.
149. Кристева Ю. Чуждые сами себе: мечта об исключительности. Керни Р. *Диалоги о Европе*. Москва, 2002. С. 17–18.
150. Кроскультурна взаємодія: теорія, методологія, практика : монографія / за заг. ред. А.К. Солодкої. Миколаїв : Іліон, 2014. 204 с.
151. Круглий стіл «Реструктурація особистості в нестабільному суспільстві: зміна життєвих світів, руйнація ідентичності, маргіналізація». *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2000. №3. С. 158–195.
152. Кузнецов А.М. Глобализация или космополитизация: об одном дискурсе современной западноевропейской социологии. *СОЦИС*, 2014. № 12. С. 12–20.
153. Кузьмин А.И. Курс лекций «Основы демографии» URL : <http://humanities/edu.ru/db/msg/47066/>.
154. Культурология: Учебник / Под ред. Ю.Н. Солонина, М.С. Кагана. Москва : Высшее образование, 2007. 566 с.
155. Культурологічні виміри людини в сучасному універсумі : колект. монографія / [І.В. Вернудіна, В.П. Драпогуз, Т.К. Гуменюк, Л.П. Саракун та ін.]; за ред. М.М. Бровка. Київ : Видавництво Ліра-К, 2019. 380 с.
156. Кульчицький С. Космополітизм // Політична енциклопедія. Редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. Київ : Парламентське видавництво, 2011. С. 369.
157. Купревич В. Ф. Путь к вечной жизни. *Огонек*. 1967. № 35. С. 24.

158. Кцоева С. Г. Особенности глобального исторического мировоззрения Карла Ясперса а аспекте сравнительного анализа основных исторических концепций немарксистской направленности (Г. Гегеля, А.Тойнби, О. Шпенглера). *Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики*. Тамбов : Грамота, 2015. № 5 (55): в 2-х ч. Ч. II. С. 98–101.
159. Лапин Н.И. Пути России: Социокультурные трансформации. Москва: ИФ РАН, 2000. С. 23–32.
160. Левада Ю. От мнений к пониманию: социологические очерки 1993–2000 годов. Москва, 2011. 507 с.
161. Левінас Е. Між нами: Дослідження думки-про-Іншого / пер. с фр. В. Куринський. Київ : Дух і Літера, 1999. 312 с.
162. Линц Х., Степан А. «Государственность», национализм и демократия // Полис, 1997. № 5. С. 9–30.
163. Линченко А. А., Сыров В. Н., Головашина О. В. Проблема постнациональной идентичности : к историографии вопроса // *Вестник Томского государственного университета*. 2017. № 419. С. 79–85.
164. Лисичкин В., Шелепин Л. Третья мировая информационно-психологическая война. Москва, 1999. 282 с.
165. Лібанова Є. Соціальна стратифікація в Україні: Проблеми статистичного вимірювання. *Статистика України*, 2000. № 1. С. 1.
166. Лідери ЄС домовилися представити новий план розвитку Союзу. *BBC*. URL :http://www.bbc.com/ukrainian/politics/2016/09/160917_eu_bratislava_declaration_sx.
167. Логинов А. Кризис национального государства и идеология космополитизма. *Вестник РГГУ*. 2011. № 15(76). С. 22–30.
168. Локосов В. В., Орлова И. Б. Пятилетка № 13. Взлеты и падения. Москва, 1996. 126 с.
169. Лосев А. Ф. Античный космос и современная наука. *Бытие. Имя. Космос*. Москва, 1993. С. 62–64.

170. Лотман Ю. М. Культура и взрыв. Москва : Гносиз, Издательская группа «Прогресс», 1992. 272 с.
171. Людина і культура в умовах глобалізації // Збірник наукових статей. Київ : Видавець ПАРАПАН, 2003. 400 с.
172. Мак-Грю Е. Транснаціональна демократія: теорія та перспективи. Київ : Смолоскип, 2006. 156 с.
173. Маклюэн М. Понимание медиа: внешние расширения человека. Москва, 2003. С. 2–57.
174. Малинкин А. Н. Патриотизм и социальные общности. Социологический журнал. 1999. № 3/4.
175. Малинкин А. Н. Понятие патриотизма: эссе по социологии знания. *Социологический журнал*. 1999. №№ 1/2-3/4. – URL : <http://jour.isras.ru/index.php/socjour/article/view/592/547> (дата обращения: 17.03.2018).
176. Малиновский В. Последний сталинский расстрел. *Вестник*. 1999. № 2 (209). 19 января. URL : <http://www.vestnik.com/issues/1999/0119/win/malin.htm> (дата звернення: 17.04.2018).
177. Малиновська О.А. Міграційна політика Європейського союзу: виклики та уроки для України / О. А. Малиновська. Київ: НІСД, 2014. 48 с.
178. Мальцева А. Всемирный Конгресс Философии – Афины – август 2013 / Анжела Мальцева. URL : <https://www.proza.ru/2013/09/14/1740>.
179. Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. Москва: Государственное издательство политической литературы, 1955. 2-е изд. Т. 3. 629 с.
180. Межуев Б. Сотворение космополиса. URL : <http://www.politstudies.ru>.
181. Миненков Г. Европейская идентичность как горизонт белорусского воображения URL : <http://belintellectuals.eu/publications/41/>

182. Миненков Г. Космополитизм и космополитическая идентичность. *Тезисы доклада «Космополитизм и космополитическая идентичность: практики интерпретаций»*. Минск. 11 марта 2007. Минск. 2007. С. 172–175.
183. Михельс Р. Демократическая аристократия и аристократическая демократия / пер. с нем. *СОЦИС*. 2000. № 1. С. 107–114.
184. Міграція і толерантність в Україні : 36. ст. / За ред. Ярослава Палинського. Київ : Стилос, 2007. 191 с.
185. Мід Дж. Дух, самість і суспільство. З точки зору соціального біхевіориста. Київ : Український центр духовної культури, 2000. С. 123.
186. Момот А. С. Інформаційні чинники впливу на сталий розвиток світосистеми. *Нова парадигма*. 2011. Вип. 104. С. 67–77.
187. Муза Д. Е. Глобалистика: Учебное пособие. Донецк : Изд-во «Ноулидж» (донецкое отделение), 2012. 310 с.
188. Нагорна Л. Національна ідентичність в Україні. НАН України. Інститут політичних і етнонаціональних досліджень. Київ : ІПіЕНД, 2002. 271 с.
189. Назик Ж. Миграционные процессы как стимул и тормоз социально-экономического развития, как страны-реципиента, так и страны-донора // Сборник лекций молодых ученых. Москва, 2014. С. 9–28.
190. Напсо М.Д. Космополитическое мировоззрение в трактовке У. Бека. *Философия и культура*, 2016. 10(106), 1383-1387. <https://doi.org/10.7256/1999-2793.2016.10.20581>.
191. Нации и национализм / Б. Андерсон, О. Бауер, М. Хрох и др; [пер. с англ. нем. Л. Е. Переяславцевой, М. С. Панина, М. Б. Гнедовского]. Москва : Праксис, 2002. 416 с.
192. Национализм: словарь-справочник. Москва, 1997.
193. Национально-гражданские идентичности и толерантность. Опыт России и Украины в период трансформации / Е.И. Головаха, Л. Дробижева, К.Л. Арутюнова и др.; Л. Дробижева, Е. Головаха (ред.); Институт

социологии НАН Украины, Институт социологии РАН. Київ : Фолиант, 2007. С. 98.

194. Новосельцева Г. Б. Трансформация государственного регулирования современной экономики. Москва : Экономические науки, 2006. 256 с.

195. Нуссбаум М. Космополитизм и патриотизм. *Логос*. 2006. № 2(53). С. 110–119.

196. Нутчева Г. и др. Европеизация и сепаратистские конфликты: концепции и теории. URL : <file:///H:/сепаратизм%20рус.pdf>. (дата обращения 25.01.2019)

197. Нэсбитт Д., Эбурдин П. Что нас ждет в 90-е годы. Мегатенденции: Год 2000. Москва : Республика 1992. 416 с.

198. О'Туатайл Г. Геополитические условия постмодерна: государства, государственное управление и безопасность в новом тысячелетии URL : <http://www.geopolitica.ru/article/geopoliticheskie-usloviya-postmoderna>

199. Об одной антипатриотической группе театральных критиков. *Правда*. 1949. 28 января. С. 1.

200. Ортега-и-Гассет Х. вибрані твори / пер.з іспан. Київ : Видавництво «ОСНОВИ», 1994. 420 с.

201. Оценка работы судебной системы Украины, декабрь, 2014 URL : http://rb.com.ua/img/Prezentation_sud_12_2015.pdf.

202. Павлів В. Український патріотизм. Maid in USSR. URL : http://zaxid.net/news/showNews.do?ukrayinskiy_patriotizm_made_in_uzzr&objectId=1287154/.

203. Павлов Ю.М., Смирнов А.И., Чумаков АН. XX Всемирный философский конгресс в Бостоне // Философия и общество, 2000. Вып. 2(19) URL : <http://cyberleninka.ru/article/n/xx-vsemirnyy-filosofskiy-kongress-v-bostone>.

204. Палас Н. Транснаціональна модель демократії та її вплив на процеси глобального врядування в умовах сучасного світу. Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку, 2009. Випуск 21. С. 145–150.
205. Панарин А.С. Искушение глобализмом. Москва : Русский Национальный Фонд, 2000. 381 с.
206. Паніна Н. Українське суспільство 1994–2005: соціологічний моніторинг. Київ : ІС, 2005. 346 с.
207. Патнэм Х. Должны ли мы выбирать между патриотизмом и универсальным разумом?. Логос. 2006. № 2(53). С. 120–125.
208. Патріотизм у розумінні сучасної молоді. Результати соціологічного дослідження, проведеного у квітні–травні 2012 року. Херсон, 2012. URL : http://unalib.ks.ua/files/unalib/File/professionals/Pidvedennya_pidcymkiv_sociolog._doslid..pdf
209. Пахомов Ю. Н. Кризис как фактор испытания идентичности на прочность // София, 2012. – № 13. – С. 83–93.
210. Пелагеша Н. Україна у смислових війнах постмодерну: трансформація української національної ідентичності в умовах глобалізації: монографія. Київ : НІСД, 2008. 287с.
211. Переосмислення філософії як сили слова. Вступна промова Президента Міжнародного організаційного комітету Конгресу проф. Пітера Кемпа (м. Копенгаген) // Вісник Львівського університету. Філософські науки, 2008. Вип.11. С. 7–14.
212. ПеччеиА. Человеческие качества. Москва, 1985. 312 с.
213. Плешаков А. В. Киберсоциализация: социальное развитие и социальное воспитание современного человека. *Вестник КГУ им. Н. А. Некрасова*. 2010 Т. 16. С. 15–18.
214. Подаєнко Ю.Л. Космополітизм в політологічній теорії // Наукові праці, 2009. Т. 110. Вип. 97. С. 39–44.

215. Подаєнко Ю.Л. Становлення концепції космополітичної демократії в політологічній теорії // *Гілея (науковий вісник): Збірник наукових праць*. Київ, 2009. Випуск 22. С. 408–414.

216. Попович М. Бути людиною. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2011. 223 с.

217. Поппер К. Відкрите суспільство та його вороги. Спалах пророцтва: Гегель, Маркс та його послідовники / пер. з англ. О. Буценко. Київ : Основи, 1994. Т.2. 249 с.

218. Поппер К. Открытое общество и его враги. – В 2-х т. / пер. с англ., общ. ред. и предисл. В. Н. Садовского. Москва : Междунар. фонд «Культ. инициатива» - Soros foundation: Феникс, 1992. Т. 1. 446 с.

219. Постель Г. О Вселенском согласии. URL : <https://archive.org/details/deorbisterrconco00post> (дата звернення: 09.05.2021).

220. Потресов А.Н. Интернационализм и космополитизм: Две линии демократической политики. Изд. 3-е. Москва : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2011. 88 с.

221. Почепцов Г. Будущее: стратегии, сценарии, коммуникации. Киев : Альтапрес, 2010. 308 с.

222. Почепцов Г. Від facebook'у і гламуру до Wikileaks: медіа комунікації. Вид. 2-е. Київ : Спадщина, 2014. 464 с.

223. Почепцов Г. Г. Пропаганда 2.0. Харьков: Фолио, 2018. 796 с.

224. Почепцов Г. Сучасні інформаційні війни. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2015. 498 с.

225. Преображенская Н.М. Миграция в условиях глобализации: социально-философские аспекты: дис. канд. филос. н.: 09.00.11. Москва, 2007. 190с. URL : <http://www.dslib.net/soc-filosofia/migracija-v-uslovijah-globalizacii-socialno-filosofskie-aspekty.html>.

226. Пригожин И., Стергерс И. Порядок из хаоса. Новый диалог человека с природой. Москва : Наука, 1986. 255 с.

227. Рикер П. Повествовательная идентичность. Герменевтика. Этика. Политика. Москва, 1995. С. 19–20.
228. Робертсон Р. Глокалізація: часопростір і гомогенність-гетерогенність // Глобальні модерності / за ред. М. Фезерстоуна, С. Леша, Р. Робертсона / пер. з англ. Т. Цимбала. Київ : Ніка-Центр, 2013. С. 48–73.
229. Розенсон Н., Шнайдер Б. К лучшему мировому порядку: Послание из Куала-Лумпур. Мадрид : Фонд BBV, 1993. 472 с.
230. Рыбаковский Л.Л. Миграция населения. Три стадии миграционного процесса (очерки теории и методов исследования) URL : <http://7www.viperson.ru/wind.php/ID=250095&soch=1>. С. 106–107.
231. Сайр Дж. Парад миров / Пер. с англ. Санки-Петербург : «Мирт», 1997. 248 с.
232. Самоідентифікація особистості: філософський аналіз : монографія / Г.Ф. Хоружий, Л.О. Боровська, Ю. І. Кулагін, М. В. Ліпін ; за заг. ред. Г.Ф. Хоружого. Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2018. 192 с.
233. Саракун Л. Космополитизм, мультикультурализм, инкультурация: векторы взаимовлияния. *Virtus*. 2020. №47. С.23–26.
234. Саракун Л. Космополітизм як альтернативна світоглядна парадигма усвідомлення світоустрою ХХІ сторіччя. *Totallogy-XXI. Постнекласичні дослідження*, 2017. № 34. С. 119–131.
235. Саракун Л. Культурна політика сучасної України: монографія. Ніжин : Видавець ПП Лисенко М.М., 2016. 208 с.
236. Саракун Л. Можливості космополітичного світогляду в регулюванні і трансформації сецесіоністських конфліктів у європейському просторі. *East European Scientific Journal*. Poland, 2020 part 6. № 1(52). С. 32–42.
237. Саракун Л.П. Взаємовплив міграції і космополітизації у добу глобалізації. *Університетська кафедра*. Київ, 2017. № 6. С. 43–54.
238. Саракун Л.П. Взаємодія держави і культури у формуванні духовної безпеки України. Духовна безпека України: погляд

суспільствознавства і богослов'я : матеріали XVII науково-практичної конференції. Київ : ВНЗ «Національна академія управління», 2018. С. 104–106.

239. Саракун Л.П. Взаимодействие государства и культуры в условиях трансформации социума. *Вестник ВГУ. Серия: философия*. Воронеж, 2014. № 1. С 94–100.

240. Саракун Л.П. Від маргіналізації – до кризи ідентичності. Формування особистості в умовах транзиту: монографія // В.Д. Гвоздецький, М.Ю. Зелінський та інші. Київ : МП «Леся», 2015. С. 51–68.

241. Саракун Л.П. Глобалізація і космополітизм в контексті сучасності. Матеріали 82 міжнародної наукової конференції молодих учених, аспірантів і студентів «Наукові здобутки молоді – вирішенню проблем харчування людства у ХХІ столітті» 13–14 квітня 2016 р. Київ: НУХТ, 2016. Ч. 4. С. 129.

242. Саракун Л.П. Глобальний культурний простір як передумова становлення планетарного соціуму. Національні культури у глобалізованому світі: зб. матеріалів Всеукр. наук.-практич. конф., м. Київ. 6–7 квітня 2017 р. Київ : КНУКіМ. 2017. С. 81–84.

243. Саракун Л.П. Глобальний культурний простір: космополітичні виклики. Матеріали 83 міжнародної наукової конференції молодих учених, аспірантів і студентів «Наукові здобутки молоді – вирішенню проблем харчування людства у ХХІ столітті», 5–6 квітня 2017 р. Київ: НУХТ, 2017 р. Ч.4. С. 112.

244. Саракун Л.П. Громадянське суспільство як поле соціальної самоорганізації. Сучасна політична нація: духовно-моральні, кльтурно-етичні та соціально-економічні засади розвитку: матеріали XIV науково-практичної конференції. К.: ВНЗ «Національна академія управління», 2014. С. 72–74.

245. Саракун Л.П. Ідеї космополітизму в матеріалах Всесвітніх філософських конгресів. *Практична філософія: Науковий журнал*, 2017. № 2. С. 19–25.

246. Саракун Л.П. Інноваційний потенціал культури як ресурс економічного поступу в умовах ринку. *Практична філософія: Науковий журнал*, 2017. № 3. С. 16–22.

247. Саракун Л.П. Кіберпростір як середовище формування космополітичної світоглядної системи. *Вісник Київського національного торговельно-економічного університету*, 2018. № 1 (117). С. 67–77.

248. Саракун Л.П. Космополітизм і маргінальність як феномени сучасної культури. *Наукові записки Київського університету туризму, економіки і права*. Серія: філософські науки. / Гол. ред. В.С. Пазенок. Київ: КУТЕП, 2016 Випуск 22. С. 246–254.

249. Саракун Л.П. Космополітизм і патріотизм у сучасному соціогуманітарному знанні. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. Одеса, 2017. Випуск 16. С. 123–126.

250. Саракун Л.П. Космополітизм сьогодні: спроба концептуалізації. *Вісник Київського національного торговельно-економічного університету*, 2017. № 2 (112). С. 63–72.

251. Саракун Л.П. Космополітизм у концепціях глобального розвитку. «Inovačný výskum v oblasti sociológie, psychológie a politológie». Medzinárodná vedecko-praktická konferencia: 10–11 marca 2017. Vysoka skola Danubius, Sladkovicovo, Slovenska republika, 2017. S. 195–197.

252. Саракун Л.П. Космополітизм як альтернативна парадигма осмислення світоустрою ХХІ ст. *Практична філософія: Науковий журнал*, 2017. № 1. С. 18–22.

253. Саракун Л.П. *Космополітизм як альтернативний світогляд майбутнього планетарного суспільства*. Культуротворчі виміри людини в сучасному універсумі : колект. монографія / [І. В. Вернудіна, В. П. Драпогуз, Т. К. Гуменюк, Л. П. Саракун та ін.] ; за ред. М. М. Бровка. Київ : Видавництво Ліра-К, 2019. С. 75–94.

254. Саракун Л.П. Космополітизм як інноваційний вектор розвитку освітнього простору. *Практична філософія*, 2018. № 2 (68). С. 213–216.

255. Саракун Л.П. Космополітизм як інноваційний принцип розвитку сучасної освіти. XIV Міжнародна конференція «Стратегія якості в промисловості і освіті». 4–7 червня 2018 р., Варна, Болгарія Т.1. С. 197–199.

256. Саракун Л.П. Космополітизм як феномен сучасного культурного розвитку. Гуманітарне та патріотичне виховання студентської молоді в умовах глобалізації та євроінтеграції / Збірник матеріалів Всеукраїнської наукової конференції: 19 листопада 2015р. Київ: НУХТ, 2015. С. 32–34.

257. Саракун Л.П. Космополітизм: світоглядні інтерпретації феномена. *Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових праць*. Випуск 756–757. Філософія. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2015. С. 103–106.

258. Саракун Л.П. Космополітична концепція Ульріха Бека. *Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць* / Гол. ред. В.М. Вашкевич. Київ: «Видавництво «Гілея»», 2017. 117(2). С. 162–166.

259. Саракун Л.П. Космополітична парадигма на світових філософських конгресах. *Вісник Київського національного торговельно-економічного університету*, 2019. № 1 (123). С. 38–47.

260. Саракун Л.П. Космополітична/національна ідентичність у контексті глобалізованої сучасності. Університетська кафедра. Київ: КНЕУ 2016. №5. С. 149–158.

261. Саракун Л.П. Культура громадянського суспільства. «Дні науки філософського факультету – 2016»: Міжнар. наук. конференція (20-21 квітня 2016 року): Матеріали доповідей та виступів. Київ: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2016. Ч.2. С. 47–48.

262. Саракун Л.П. Маргіналізація населення України: сучасні реалії. Матеріали 85 міжнародної наукової конференції молодих учених, аспірантів і студентів «Наукові здобутки молоді – вирішенню проблем харчування людства у ХХІ столітті», 11-12 квітня 2019 р. Київ : НУХТ, 2019 р. Ч.3. С. 517.

263. Саракун Л.П. Масова маргіналізація населення України на етапі транзиту: основні детермінанти та джерела. *Софія: Гуманітарно-релігієзнавчий вісник*, 2017. № 2(9). С. 26–28.

264. Саракун Л.П. Можливості космополітичного світогляду в регулюванні і трансформації сецесіоністських конфліктів у європейському просторі. *East European Scientific Journal, Poland*. 2020. № 1(52), part 6. С. 32–42.

265. Саракун Л.П. Освітня стратегія в космополітичному дискурсі. XV Міжнародна конференція «Стратегія якості в промисловості і освіті»: Матеріали. Дніпро-Варна, 2019. С. 331–334.

266. Саракун Л.П. Основні вектори взаємовпливу космополітизації та наростаючих міграційних процесів. Матеріали 85 міжнародної наукової конференції молодих учених, аспірантів і студентів «Наукові здобутки молоді – вирішенню проблем харчування людства у XXI столітті», 11-12 квітня 2019 р. Київ : НУХТ, 2019 р. Ч.3. С. 516.

267. Саракун Л.П. Перспективи космополітичного світогляду в регулюванні сецесіоністських рухів. Правові, економічні та соціокультурні засади регулювання суспільних відносин: сучасні реалії та виклики часу: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., м. Полтава, 10 грудня 2019 року. Полтава : Полтавський інститут економіки і права Університету «Україна», 2019. С. 277–279.

268. Саракун Л.П. Процеси маргіналізації сучасного українського суспільства. Матеріали 81 міжнародної наукової конференції молодих учених, аспірантів і студентів «Наукові здобутки молоді – вирішенню проблем харчування людства у XXI столітті» 23–24 квітня 2015 р. Київ: НУХТ, 2015. Ч. 4. С. 205.

269. Саракун Л.П. Розвиток культури в умовах глобалізаційних трансформацій: вектори змін. Проблеми модернізації економіки України в контексті Угоди про асоціацію з ЄС та їх вирішення (економічний, правовий і фінансовий спекти) / Збірник матеріалів XV Міжнародної науково-

практичної конференції молодих науковців: 16 квітня 2015 р. Київ: УДФМТ, 2015. С. 40–42.

270. Саракун Л.П. Роль культурної політики у становленні сучасного соціокультурного простору. Гуманітарна складова вищої освіти: досвід і проблеми: Матеріали Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції, Київ, 29 травня 2018 р.: Тези доповідей. Київ : НУХТ, 2018. С. 90–91.

271. Саракун Л.П. Соціальне самопочуття населення України на етапі транзитивних змін. Оптимізм і песимізм: амбівалентність українського соціуму в духовному і матеріальному вимірах: матеріали XVI науково-практичної конференції. Київ : ВНЗ «Національна академія управління», 2018. С. 27–28

272. Саракун Л.П. Соціокультурні фактори розвитку регіональної ідентичності. Регіональна політика: політико-правові засади, урбаністика, просторове планування, архітектура. Вип.V. Матеріали наук.-практ. Конф.(Київ 22 листопада 2019). Київ-Тернопіль : «Бескиди», 2019. В 2-х ч. Ч. 1. С.38–41.

273. Саракун Л.П. Спорт як платформа розвитку космополітичного світогляду. Стратегічне управління розвитком фізичної культури і спорту» VI регіональна науково-практична Інтернет-конференція з міжнародною участю 17–18 травня 2018 р. Харків URL : <http://hdafk.kharkov.ua/event/vi-regionalnu-naukovo-praktichnu-internet-konferentsiyu-z-mizhnarodnoyu-uchastyu/>.

274. Саракун Л.П. Становлення національної ідентичності та процеси маргіналізації. *Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових праць*. Випуск 754–755. Філософія. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2015. С. 264–268.

275. Саракун Л.П. Теоретико-методологические основы исследования национальной идентичности. *Идеи и идеалы*. НГТУ. Новосибирск, 2014. № 2(20). Т.2. С. 20–26ю

276. Саракун Л.П. Техногенні фактори сучасного розвитку культури. «Дні науки філософського факультету – 2015», Міжн. наук. конф. (2015;

Київ). Міжнародна наукова конференція «Дні науки філософського факультету – 2015», 21–22 квітня 2015 р.: [матеріали доповідей та виступів] / редкол.: А. С. Конверський [та ін.]. Київ: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2015. Ч. 2. С. 44.

277. Саракун Л.П. Ульріх Бек: концептуальні засади космополітичного світогляду. *Практична філософія*, 2019. № 3 (73). С. 17–24.

278. Саракун Л.П. Феномен космополітизму в контексті сучасності. «Дні науки філософського факультету – 2016»: Міжнар. наук. конференція (20-21 квітня 2016 року): Матеріали доповідей та виступів. Київ: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2016. Ч.6. С. 119–121.

279. Саракун Л.П. Філософська рефлексія сутності сучасного космополітизму. «Дні науки філософського факультету – 2017»: Міжнар. наук. конференція (25-26 квітня 2017 року): Матеріали доповідей та виступів. Київ : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2017. Ч.5. С. 104–106.

280. Саракун Л.П. Формування національної ідентичності як пріоритет гуманітарної політики України. Диверсифікація міжнародної торгівлі та активізація інвестиційного співробітництва / Збірник матеріалів XVIII Міжнародної науково-практичної конференції присвяченої 20-річчю УДФМТ: 28–29 травня 2015 р. Київ: УДФМТ, 2015. С. 462–464.

281. Саракун Л.П., Бабушка Л.Д. Национальная и космополитическая идентичности: новые измерения в контексте современной культуры. Человек пожин(р)ающий: смыслы культуры в д(р)епресивных трендах цивилизации: коллективная монография: выпуск 1 / С.А. Маленко, А.Г. Никита и др.; отв.ред. А.Г. Никита, С.А. Маленко; НовГУ им. Ярослава Мудрого. Великий Новгород, 2016. С. 325–350. (Гуманитарное вече).

282. Саракун Л.П., Виноградній П.Р. Кіберсоціалізація індивіда в сучасному Інтернет-просторі. Майбутній науковець – 2018 : матеріали всеукр. наук.-практ. конф. з міжнар. участю 14 груд. 2018 р., м. Сєверодонецьк. Ч. II /

укладач В. Ю. Тарасов Сєверодонецьк : Східноукр. нац. ун-т ім. В. Даля, 2018. С. 122–123.

283. Саракун Л.П., Драпогуз В.П. Космополітизм як альтернативна світоглядна парадигма усвідомлення світоустрою ХХІ сторіччя. *Totallogy-XXI. Постнекласичні дослідження*, 2017. № 34. С. 119–131.

284. Саракун Л.П., Драпогуз В.П. Космополітичні світоглядні ідеї у гуманітарній картині світу. *Вісник Львівського університету. Філософсько-політологічні студії*, 2017. Випуск 11. С. 105–110.

285. Саракун Л.П., Китов М.Г., Зелинский Н.Е. Космополитическое мировоззрение как комбинаторика глобального и локального, универсального и партикулярного. *Наука, образование, общество. Социологические науки*, 2017 № 2(12). С. 51–60.

286. Саракун Л.П., Моргунов Г.В. Миграция и космополитизм: векторы взаимодействия. Социальная онтология России: сборник научных статей по докладам X Всероссийских Копыловских чтений / Под ред. В.В. Крюкова, В.И. Игнатьева, В.Г. Новоселова. Новосибирск : Изд-во НГТУ, 2016. С.137–147.

287. Сиверц ван Рейзема Я. В. Философия планетаризма. Пер. с англ. Москва, 1995. 335 с.

288. Сидоренко І. Г. Аксіологічні проблеми світогляду особистості . URL : <file:///C:/Users/User/Downloads/11915-26171-1-SM.pdf>. (дата звернення: 10.03.21).

289. Симоненко В. Лебеді материнства. *Україно, нене моя! : Сповідь: поезії, писанки* / Упоряд. та прим. О. Є. Шевченка; Передм. Я. П. Гояна; Мал. та післямова Е.В.Біняшевського. Київ : Веселка, 1993. 327 с.

290. Скворцов Н.Г. Проблема этничности в социальной антропологии. Санкт-Петербург : СПбГУ, 1996. С.11.

291. Согомонов А Солидарнические утопии высокой современности о конструкциях «нового поколения и «рефлексивной» биографии».

Солидаризация в рабочей среде: социальное и индивидуальное / Под ред. В. Ядова. Москва : Дело, 1998. С. 183.

292. Соколов К. Б. Национальная идентичность в контексте системного похода. Системные исследования культуры. 2008 / под ред. Г. В. Иванченко, В. С. Жидков. Санкт-Петербург : Алетейя, 2009. С. 105.

293. Солонин Ю.Н. Культурология. URL : https://studme.org/128105044864/kulturologiya/modeli_kulturnoy_universalizatsii

294. Социология: Энциклопедия / Сост. А.А. Грицанов, В.Л. Абушенко, Г.М. Евелькин, Г.Н. Соколова, О.В. Терещенко. Минск : Книжный Дом, 2003. С. 226–227.

295. Соціологічне опитування. Центр Разумкова. URL : // w.w.w. i-soc.com.ua / institute / el library, php.

296. Сошников А.А. «Методологический национализм» и «методологический космополитизм»: концептуализация национальных реалий в теоретических версиях глобального общества URL :http://teoria-practica.ru/rus/files/arhiv_zhurnala/2013/9/fil%D0%B0%BE%D0%BEfy%D0%B0/soshnikov.pdf.

297. Справжня сучасна Україна – це патріоти, які не шкодують життя за рідну землю. URL: <https://uainfo.org/blognews/1440405052--spravzhnya-suchasna-ukrayina---tse-patrioti-yaki-ne-shkoduyut.html.1>.

298. Сучасний світ на порозі фундаментальних трансформацій. URL : <http://ukrrefs.com/suchasnyj-svit-na-porozi-fundamentalnyh-transformatsij/>.

299. Существует ли «Окно Овертона» как научная концепция о принципах воздействия на общественное сознание? URL : <https://proverno.media/2021/02/26/suschestvuet-li-okno-overtona-kak-nauchnaya-konserciya/> (дата звернення 02.06.2021).

300. Табачковський В. Гуманізм та проблема діалогу культур // Філософська думка. 2000. № 1. С. 11.

301. Тейлор Ч. Джерела себе. Творення новочасної ідентичності. Київ : Дух і літера, 2005. 650 с.

302. Тейлор Ч. Мультикультуралізм і «Політика визнання» / пер. з англ. А. Василенка. Київ : Альтерпрес, 2004. 172 с.
303. Тоффлер Э. Шок будущего [пер. с англ.]. Москва : ООО «Издательство Аст», 2008. 551 с.
304. Трудовая миграция: сколько украинцев работали за границей в 2019-2021 годахURL : <https://ru.slovoidilo.ua/2021/03/18/infografika/obshhestvo/trudovaya-migraciya-skolko-ukraincev-rabotali-granicej-2019-2021-godax>.
305. Тэйлор Ч. Почему демократия нуждается в патриотизме. *Логос*. № 2(53). 2006. С. 129–130.
306. Уолцер М. Сферы привязанности. *Логос*. 2006. № 2(53). С. 128–129.
307. Урри Дж. Мобильности. Москва, 2012. С. 306–307.
308. Узбастер Ф. Теории информационного общества / пер. с англ. М.В. Арапова, Н.В. Малыхиной. Москва : Аспект Пресс, 2004. 400 с.
309. Фаріон О.О. Світоглядні параметри формування людини у філософії В.І.Шинкарука. URL : <http://eprints.cdu.edu.ua/1024/1/110-19-23.pdf>. (двтв звернення 09.06.2021).
310. Федорук П. Культурно-цивілізаційний контекст геополітичних пріоритетів України. *Нова парадигма*. 2012. Вип. 107. С. 181–191.
311. Фезерстоун М., Леш С. Глобалізація, модерність і опросторовлення суспільної теорії: вступ // Глобальні модерності / за ред. М. Фезерстоуна, С. Леша, Р. Робертсона / пер. з англ. Т. Цимбала. Київ : Ніка-Центр, 2013. С. 17–48.
312. Формування особистості в умовах транзиту: монографія / В.Д. Гвоздецький, М.Ю. Зелінський, М.Г. Кітов, Н.А. Шип та інші. Київ : МП «Леся», 2015. 360 с.
313. Фукуяма Ф. Конец истории и последний человек / Пер. с англ. М.Б. Левина. Москва : ООО «Издательство АСТ: ЗАО НПП «Ермак», 2004. 588, [4] с.

314. XXIV Всемирный философский конгресс «Учиться быть человеком» // Вестник Российского философского общества, 2016. 2(78). С. 31–35.
315. Хабермас Ю. Демократия. Разум. Нравственность. Московские лекции и интервью. Москва : Academia, 1995. 250 с.
316. Хабермас Ю. Концепт человеческого достоинства и реалистическая утопия прав человека / пер. с нем. // *Вопросы философии*. 2012. № 2. С. 66–81.
317. Хабермас Ю. Понятие индивидуальности // *Вопросы философии*. 1989. № 2. С. 35–40.
318. Хайдеггер М. Идентичность и дифференциация // *Бытие и время*. Москва : Мысль, 1997. С. 215–413.
319. Хайдеггер М. Работы и размышления разных лет. Москва : Гнозис, 1993. 464 с.
320. Ханас У.Я. Аксіологічний зміст міжкультурної комунікації у сучасному трансформаційному суспільстві. *ГРАНІ*. № 2 (118), 2015. С. 6–10.
321. Хантингтон С. Глобальный кризис идентичности // *Глобализация и идентичность*. Харьков : Эксклюзив, 2007. 354 с.
322. Хантингтон С. Кто мы? Вызовы американской национальной идентичности. Москва, 2004. С. 415–416.
323. Хантингтон С. Политический порядок в меняющихся обществах. Москва : «Прогресс-Традиция», 2004. 480 с.
324. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций и преобразование мирового порядка / пер. с англ. Т. Велимеева, Ю. Новикова. Москва : ООО «Издательство АСТ», 2003. 603 с.
325. Хелд Д. Глобальные трансформации : политика, экономика, культура / пер. с англ. В.В. Сапова и др. Москва : Праксис, 2004. 576 с.
326. Хесле В. Кризис индивидуальной и коллективной идентичности // *Вопросы философии*. 1994. № 10. С. 112–123.

327. Хэлд Д., Гольдблат Д., Макгрю Э., Перратон Дж. Глобальные трансформации: политика, экономика, культура. Москва, 2004. С. 435.

328. Цапенко И.П. Управление миграцией: опыт развитых стран / Ин-т мировой экономики и международных отношений РАН. Academia, 2009. 384 с.

329. Цивилизационные вызовы во всемирно-исторической перспективе. Коллективная монография / Под общ. ред. О.В. Воробьевой. Москва : Аквилон, 2018. 680 с.

330. Человек пожин(р)ающий: смыслы культуры в д(р)епрессивных трендах цивилизации: коллективная монография: выпуск 1 / С.А. Маленко, А.Г. Никита и др.; отв.ред. А.Г. Никита, С.А. Маленко; НовГУ им. Ярослава Мудрого. Великий Новгород, 2016. С. 325–350. (Гуманитарное вече).

331. Что ждет Big Data в 2020: итоги ушедшего десятилетия и будущие перспективы. URL : <https://www.bigdataschool.ru/blog/big-data-2020-perspectives-and-plans.html> (дата звернения 20.02.2020).

332. Чумак М. Педагогічний космополітизм у розрізі соціокультурних трансформацій : [монографія]. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2019. 428 с.

333. Чумаков А. Н. Глобальный мир: столкновение интересов. Москва : Проспект, 2018. 512 с.

334. Чумаков А. Н. Метафизика глобализации. Культурно-цивилизационный контекст. Монография. 2-е изд., испр. и доп. Москва : Проспект, 2017. 496 с.

335. Чумаков А.Н. Глобализация и космополитизм в контексте современности. *Вопросы философии*. 2009. № 1. С. 32–39.

336. Чумаков А.Н. Глобализация. Контуры целостного мира : монография. 3-е изд. перераб. и доп. Москва : Проспект, 2017. 448 с.

337. Чумаков А.Н., Королев А.Д. Философия как познание и образ жизни // *Вопросы философии*, 2014. № 5. С. 3–14.

338. Шемякин Я.Г. Европа и Латинская Америка: Взаимодействие цивилизаций в контексте всемирной истории. Москва : Наука, 2001. 391 с.

339. Шендрик А.И. Национально-культурная идентичность как проблема современной культурологии / отв. ред. Н. А. Хренов. Науч. совет РАН «История мировой культуры». Москва : Наука, 2007. С.120 – 142.
340. Шибутани Т. Социальная психология / пер. с англ. В.Б. Ольшанский. АСТ, 1999. 544 с.
341. Шинкарук В. І. Світогляд і духовна культура: (Питання історичного генезису) // Філософська думка. № 2. С. 27–37.
342. Шинкарук В. Философия и мировоззрение // Общественные науки. 1979. №5. С.61–74
343. Шинкарук В., Иванов В. Природа и функции мировоззренческого сознания // Общественные науки. 1982. № 2. С. 139–151.
344. Шпенглер О. Закат Европы. Очерки морфологии мировой истории. Гештальт и действительность / пер. с нем. К.А. Свасьяна. Москва : Мысль, 1993. 663 с.
345. Шпенглер О. Закат Европы: очерки морфологии мировой истории. Ростов на Дону : Феникс, 1998. 490 с.
346. Шульга М. Дрейф на узбіччя. Двадцять років суспільних змін в Україні. Київ : ТОВ «Друкарня «Бізнесполіграф», 2011. 448 с.
347. Шульга М. Маргінальність як криза ідентичності. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2000. № 3. С. 166–170.
348. Шульга Н. Дрейф на обочину: двадцать лет общественных изменений в Украине. Киев : ООО «Друкарня «Бізнесполіграф»». К., 2011. 448 с..
349. Эриксон Э. Идентичность и неукорененность в наше время. *Философские науки*. 1995. № 5–6. С. 217.
350. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис / Пер. англ. / Ред. и предисл. А. Толстых. 2-изд. Москва : Флинта МПСИ «Прогресс», 2006. 344 с.
351. Этнические и региональные конфликты в Евразии: в 3 кн. : Кн. 3 Международный опыт разрешения этнических конфликтов / Общ. ред. Б.

Коппитерс, Э. Ремакль, А. Зверев. Москва : Издательство «Весь Мир». 1997. 304 с.

352. Як Б. Национализм и моральная психология сообщества / Пер. с нем. URL : <https://postnauka.ru/longreads/76192> (дата обращения: 17.03.2018).

353. Якоба И. А. Деконструкция технологии «Окно Овертона» в американском медийном дискурсе // Вестник Череповецкого государственного университета. 2019. № 5 (92). С. 175–187. DOI: 10.23859/1994-0637-2019-5-92-14.

354. Ясперс К. Всемирная история философии : Введение / Пер. с нем. К.В. Лощевский. Санкт-Петербург : Наука, 2000. 272 с.

355. Ясперс К. Истоки истории и ее цель. *Смысл и назначение истории* / пер. с нем. Изд-е 2-е. Москва : Республика, 1994. С. 28–276.

356. Ясперс К. Психологія світоглядів. Перекл. з нім. О. Кислюк та Р. Осадчук. 6-те вид. Київ : Юніверс, 2009. 460 с.

357. Anderson B. Imagined communities: Reflections on the origin and spread of nationalism. London : Verso, 1983. 224 p.

358. Appadurai A. Modernity at large: Cultural dimensions of globalization. Minneapolis : University of Minnesota Press, 1996. 248 p.

359. Appiah K. A. Cosmopolitan patriots. *Critical Inquiry*. 1997. Т. 23. №. 3. С. 617–639.

360. Appiah K. A. Cosmopolitan patriots. In Martha Nussbaum & J. Cohen (Eds.), *For love of country: Debating the limits of patriotism*. Boston : Beacon Press. 1996. P. 21–29.

361. Appiah K.A. *Cosmopolitanism: Ethics in a World of Strangers*. New York : Norton, 2006. 224 p.

362. Archibugi D. Cosmopolitan Democracy and its Critics: a Review // *European Journal of International Relations*, 2004. P. 437 – 473.

363. Archibugi, D. 'From the United Nations to cosmopolitan democracy' // Archibugi D. and Held D. (eds), *Cosmopolitan Democracy: An Agenda for a New World Order*. Oxford : Polity Press, 1995. P. 135–155.

364. Bainbridge, T. and Teasdale, A. *The Penguin Companion to European Union*. London : Penguin Book, 1995. P. 278.
365. Beck U. "The Cosmopolitan Society and its Enemies", *Theory, Culture & Society*, 2002. Vol. 19 (1–2). P. 17.
366. Beck U. *Cosmopolitanization – Now! An interview with Ulrich Beck*. *Theory, Culture & Society*, 2001. Vol. 18 (4).
367. Beck U. *Macht und Gegemacht im globalen Zeitalter. Neue weltpolitische Okonomie*, Frankfurt/Main 2002 URL : http://www.val--s.narod.ru/glob/gl_bek1.htm (дата звернення 09.06.2021)
368. Beck U., Cronin C. *Cosmopolitan Vision*. UK and Malden, MA: Polity Press, 2006. 201 p.
369. Beck U., Grande E. *Cosmopolitanism: Europe's Way Out of Crisis*. *European Journal of Social Theory*. 2007. Vol. 10. 1. P. 67–85.
370. Beck U., Grande E. *Das kosmopolitische Europa*. Edition Zweite Moderne : Suhrkamp, 2005. 432 p.
371. Beck U., Levy D. *Cosmopolitanized Nations: Re-imagining Collectivity in World Risk Society* *Theory, Culture & Society*. 2013. Vol. 30 (2), 3–31.
372. Beck U., Sznaider N. and Winter R. *Global America: The Cultural Consequences of Americanization*. Liverpool : Liverpool University Press. 2000. 275 p.
373. Beck U., Sznaider N. *Unpacking Cosmopolitanism for the Social Sciences: A Research Agenda*. *The British Journal of Sociology*. 2006. 57 (1). C. 1–23.
374. Beitz C.R. *Cosmopolitanism and Global Justice*. *The Journal of Ethics*. 2005. 9. P. 11–27. Springer.
375. Benhabib S. *The Rights of Others: Aliens, Residents and Citizens*. Cambridge : Cambridge University Press. 2004. C. 174–175.
376. Berman P. *Terror and Liberalism*. W W Norton & Company. 2003. 240 p.

377. Beck U. Der kosmopolitische Blick oder: Krieg ist Frieden. Frankfurt am Main, 2004. 281 p.

378. Calhoun C. 'Nationalism and civil society: democracy, diversity and self-termination', *International Sociology*, 1993. 8, P. 387–411.

379. Calhoun G. The Class Consciousness of Frequent Travelers. Toward a Critique of Actually Existing Cosmopolitanism. *South Atlantic Quarterly*. 2002. 101(4). P. 872–873.

380. Camilleri C. Introduction. In C. Clanet, *L'interculturel: Introduction aux approches interculturelles en Education et en sciences humaines*. Toulouse : Presses Universitaires du Mirail, 1990. P. 2–4.

381. Castiglione D. Political identity in a community of strangers // *European Identity* / ed. by J.T. Checkel, P.J. Katzenstein. Cambridge University Press, 2009. P. 29–51.

382. Cavallar G. Kant's Embedded Cosmopolitanism: History, Philosophy and Education for World Citizens. Vienna: Walter de Gruyter GmbH & Co KG, 2015. 225 p.

383. Cheah P., Robbins, B.. *Cosmopolitics: Thinking and Feeling Beyond the Nation*. Minneapolis : University of Minnesota Press, 1998. P. 94.

384. Cohen R., Fine R. Four cosmopolitan moments. *Steven Vertovec & R. Cohen (Eds.), Conceiving cosmopolitanism: Theory, context and practice*. Oxford : Oxford University Press. 2002. P.137–162.

385. CONFLICT BAROMETER / 2020. Analyzed Period: 01/01/20 – 12/31/20. URL : https://hiik.de/wp-content/uploads/2021/05/ConflictBarometer_2020_2.pdf (дата звернення 12.06.2021)

386. Cwerner S.B. Chronotolitan Ideal: Time, Belonging and Globalization. *Time and Society*, 9(2/3), P.331–345.

387. Dallmayr F. Cosmopolitanism: in search of cosmos. *Ethics & Global Politics* Vol. 5. No. 3. 2012,. P. 171–186. URL : <https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.3402/egp.v5i3.18618>.

388. Delanty G. A Cosmopolitan approach to the explanation of social change: social mechanisms, processes, modernity. *The Sociological Review*. 2012. P. 332–354.

389. Delanty G. Models of European identity: Reconciling universalism and Particularism. *Perspectives on European Politics and Society*. 2002. Vol. 3, № 3. P. 345–359.

390. Delanty G. *The Cosmopolitan Imagination The Renewal of Critical Social Theory* University of Sussex: Published in the United States of America by Cambridge University Press, New York October 2009:

391. Delanty G. The cosmopolitan imagination: critical cosmopolitanism and social theory. *The British Journal of Sociology*. 2006. Volume 57 Issue 1. P.25–45.

392. Delanty G. The Cosmopolitan Imagination: Critical Cosmopolitanism and Social Theory. *The British Journal of Sociology*. 2006. 57 (1) C. 39.

393. Derrida J. *Rogues: Two Essays on Reason*. Stanford, Calif. : Stanford University Press, 2005. 175 p.

394. Falk R. *On Humane Governance : Toward a New Global Politics*. Cambridge : Polity Press. 1995. 304 p.

395. Frank A.G. *The Bronze Age World System and its Cycles* // *Current Anthropology*. 1993. № 34. P. 383–413.

396. Frank A.G., Thompson W.R. *Bronze Age Economic Expansion and Contraction Revisited* // *Journal of World History*. 2005. № 16 (2). P. 115–172; *Globalization and Global History*. P. 139–162.

397. Giddens A. *Modernity and Self – Identity*. Stanford, 1991. 256 p.

398. *Globalization and Global History*. Edited by Barry K.Gills and William R.Thompson. London and New York : Routledge, 2006. 306 p.
URL :<http://opac.lib.idu.ac.id/unhan-ebook/assets/uploads/files/951c7-046.globalization-and-global-history.pdf>.

399. Guibernau M. *National Identity Versus Cosmopolitan Identity. Cultural Politics in a Global Age*. Oneworld Oxford. 2008. P. 148–157.

400. Hannerz U. 'Cosmopolitans and Locals in World Culture', in Featherstone, M., Lash, S. and Robertson, R. (eds). *Global Modernities*. London: Sage, 1995. P. 239.

401. He B. 'The national identity problem and democratization: Rustow's theory of secession', *Government and Opposition*, 2001. 36(1). P. 97–119.

402. He B. and Held D. 'Democracy, transnational problems and the boundary question: challenges for China', *Social Alternatives*, 1997. 16(4), P. 33–37.

403. He B. Cosmopolitan democracy and the national identity question in Europe and East Asia March 2012. URL : https://www.researchgate.net/publication/228610571_Cosmopolitan_democracy_and_the_national_identity_question_in_Europe_and_East_Asia.

404. He B. Cosmopolitan democracy and the national identity question in Europe and East Asia *International Relations of the Asia-Pacific*. 2002. P. 47–68.

405. Heater D. *World Citizenship. Cosmopolitan Thinking and Its Opponents*. London, New York : Continuum, 2002. P. 26–27.

406. Held D. "Democracy: from city-states to a cosmopolitan order?"// D. Held(ed.) *Prospects for Democracy: North, South, East, West*. Oxford : Polity Press, 1993. P. 13–52.

407. Held D. Cosmopolitan democracy and the global order in *Alternatives* Delhi, 1995. № 4. P. 415–429.

408. Held D. Cosmopolitanism: Globalisation Tamed? *Review of International Studies*. 2003. 29 (4). C. 465–480.

409. Held D. *Cosmopolitanism: Ideas and Realities*. London : Polity Press, 2010. 144 p.

410. Held D. *Democracy and Global Order. From the Modern State to Cosmopolitan Governance*. Cambridge : Polity Press, 1995. 336 p.

411. Held D. 'Democracy and the new international order'. // D. Archibugi and D. Held (eds), *Cosmopolitan Democracy: An Agenda for a New World Order*. Cambridge: Polity Press, 1995. P. 96–120.

412. Held D. From Executive to Cosmopolitan Multilateralism // Held D. and Koenig-Archibugi M. (eds.) *Taming Globalization: Frontiers of Governance*. Cambridge : Polity Press, Oxford, UK, 2003. P. 169.
413. Held D. Globalization, Corporate Practice and Cosmopolitan Social Standards. *Contemporary Political Theory*. 2002. 1 (1). P. 59–78.
414. Held D. Globalization, Corporate Practice and Cosmopolitan Social Standards. *Contemporary Political Theory*. 2002. 1 (1). P. 59–78.
415. Held D. Models of Democracy, 2nd edn. Cambridge: Polity Press., 1996. P. 358.
416. Held D. Models of Democracy, 3rd Edition. Polity Press, 2006. 352 p. URL : https://edisciplinas.usp.br/pluginfile.php/2280272/mod_resource/content/1/-DHeld_Models_of_Democracy_2006.compressed.pdf.
417. Held D. Models of Democracy. Stanford, 1996. 176 c.
418. HIIK (2018) Conflict Barometer App. Analyzed Period: 01/01/17 – 12/31/17. URL : file:///C:/Users/Pavel/Documents/ConflictBarometer_2017.pdf
419. Hobsbaum E. The nation and globalization. *Constellations*, March 1998. P. 4–5.
420. Hoian I. M. Axiological Aspects of Moral and Legal Decision-Making. *Anthropological Measurements of Philosophical Research*, 2019, 16. C. 66–77. DOI: <https://doi.org/10.15802/ampr.v0i16.187572>.
421. Hoian, I. M., Budz, V. P. Antropological and Axiological Dimensions of Social Expectations and their Influence on *Society's Self-Organization*. *Anthropological Measurements of Philosophical Research*. 2020. 18. C. 76–86. DOI: <https://doi.org/10.15802/ampr.v0i18.221379>.
422. Ivic S., Lakicevic D.D. European identity: between modernity and postmodernity // *Innovation: The European Journal of Social Science Research*. 2011. Vol. 24, № 4. P. 395–407.
423. Kant I. "Toward Perpetual Peace" [1795]. // *Practical Philosophy*. Cambridge University Press, 1996. P. 52–311.

424. Khmil V. V. Ambiguous Janus of Modern Democracy. *Anthropological Measurements of Philosophical Research*. 2016. 9. C. 47–54. DOI: <https://doi.org/10.15802/ampr2016/72228>.
425. Kleingeld P. "Six Varieties of Cosmopolitanism in Late Eighteenth-Century Germany", *Journal of the History of Ideas* 60. 1999. №. 3. P. 50524.
426. Kukathas C. The Liberal Archipelago: A Theory of Diversity and Freedom. Oxford : Oxford University Press, 2003. P. 15–22.
427. Kymlicka W. Citizenship in the Era of Globalization. The Cosmopolitanism Reader / G. W. Brown. D. Held (eds.). Polity, Cambridge, 2010. P. 435–443.
428. Kymlicka W. From Enlightenment Cosmopolitanism to Liberal Nationalism // Politics in the Vernacular: Nationalism, Multiculturalism, and Citizenship. Oxford. 2000. P. 203–220.
429. Kymlika W. The Rise and Fall of Multiculturalism? New Debates on Inclusion and Accommodation in Diverse Societies. The multicultural backlash. P. 39.
430. Lash S. Critique of information. London, 2002. P. 15.
431. Leung G. Human Rights, World Citizenship and the Cosmopolitan Question // Human Rights Law Review Student Supplement. University of London, 2003–2004. P. 3–6.
432. McGrew A. Cosmopolitanism and Global Justice. *The International Studies Association of Ritsumeikan University: Ritsumeikan Annual Review of International Studies*. 2004. 3. P. 1–17.
433. Mendieta E. From imperial to dialogical cosmopolitanism, Ethics & Global Politics. 2009. 2:3. P. 241–258 URL : <https://doi.org/10.3402/egp.v2i3.2044>
434. Mignolo W. The Many Faces of Cosmo-polis: Border Thinking and Critical Cosmopolitanism, Public Culture. 2000. 12 (3). P. 721–748. DOI: <https://doi.org/10.1215/08992363-12-3-721>

435. Miller D. *Citizenship and National Identity*, Polity, Cambridge. 2000. P. 27.
436. Miller D. *Cosmopolitanism. The Cosmopolitanism Reader* / G. W. Brown. D. Held (eds.). Polity, Cambridge, 2010. P. 377–392.
437. Neumann I. B. Russia as Central Europe's Constituting Other. *East European Politics and Societies*. 1993. Vol. 7. № 2, P. 349.
438. Nunn T. M. "What is Postnationalism?." *Hemisphere: Visual Cultures of the Americas*. 2011. 4, 1. P. 10. URL : <https://digitalrepository.unm.edu/hemisphere/vol4/iss1/8>(дата звернення: 23.06.2021).
439. Nussbaum M. C. Patriotism and cosmopolitanism. Boston : Review, 1994. XIX (5). P. 3–16.
440. Nussbaum M. *Cultivating humanity: A classical defense of reform in liberal education*. Cambridge, MA : Harvard University Press. 1997. 352 p.
441. Nussbaum M. Patriotism and cosmopolitanism. In Martha Nussbaum et al. (Eds.), *For love of country : Debating the limits of patriotism*. Boston: Beacon Press. 1996. P. 2–20.
442. Nye J. Nuclear lessons for cyber security?. *Strategic Studies Quarterly*. 2011. № 5(4). P. 18–38.
443. *Oxford dictionary of English*. Oxford, 2010.
444. Papastephanou M. Thinking differently about cosmopolitanism : theory, eccentricity, and the globalized world. *Interventions: education, philosophy & culture*. London, New York : Taylor & Francis, 2012. 167 p.
445. Papastergiadis N. *Cosmopolitanism and Culture*. Cambridge, England : Polity Press. 2012 vii, 229 p.
446. Park R. E. Human Migration and Marginal Man. *American Journal of Sociology*. 1928. Vol. 33. № 6. P. 882–893.
447. Pieri E. Contested Cosmopolitanism. In *Cosmopolitanism and transnationalism: Visions, Ethics, Practices*, ed. L. Kaunonen, 14–38. Studies

across Disciplines in the Humanities and Social Sciences 15. Helsinki : Helsinki Collegium for Advanced Studies., 2012. C.14–38.

448. Pogge T. W. Cosmopolitanism and Sovereignty. *Ethics*, 1992. vol. 103(1). P.48–49.

449. Robertson R. Globalization: Social Theory and Global Culture. SAGE. 1992. 224 p.

450. Sarakun L., Babushka L., Drapohuz V., Popova O. The Interactions between Cosmopolitanization and Migration: New Trends // *International Journal of Engineering and Advanced Technology (IJEAT)*2019. Volume-9 Issue-2, P.652–656.

451. Sarakun L., E. Pinchuk, Drapohuz V., Virtual space as the environment for the cosmopolitical planetary society // *PalArch's Journal of Archaeology of Egypt / Egyptology*, 17(7), 2020/ 30–44. Retrieved from <https://archives.palarch.nl/index.php/jae/article/view/987>

452. Schlenker A. Cosmopolitan Europeans or Partisans of Fortress Europe? Supranational Identity Patterns in the EU. *Global Society*. 2013. Vol. 27, № 1. P. 225–51.

453. Sen A. Identity and Violence. The Illusion of Destiny. New York, L., W.W. Norton & Company, 2006. 240 p.

454. Shapiro I. Democracy's Edges: Introduction. Cambridge : Cambridge University Press, 1999. 228 c.

455. Soros G. The Tragedy of the European Union: Disintegration or Revival? New York, NY : PublicAffairs, 2014. 208 p.

456. Tadviser. Государство. Бизнес. ИТ. URL : <https://www.tadviser.ru/index.php/> (дата звернения 30.05.2021).

457. Taras R. Europe Old and New: transnationalism, belonging, xenophobia. Lanham. 2009. P. 72–73.

458. Taylor Ch. The Politics of Recognition. Multiculturalism: Examining the Politics of Recognition. Princeton : Princeton University Press, 1992. P. 225–256.

459. Tinbergen Jan (coordinator). RIO-Reshaping the International Order, Dutton. New York, 1976. P. 88–97.
460. Waldron J. Minority Cultures and the Cosmopolitan Alternative. The Rights of Minority Cultures. Oxford : Oxford University Press, 1995. P. 93–119.
461. Wallerstein I. Unthinking Social Sciences. London, 1995. 304 p.
462. Wescott R.W. Comparing Civilizations. An Unconsensual View on Culture History. Atherton, 2000. P. 128.
463. World Congress of Philosophy “Philosophy as Inquiry and Way of Life” / Abstracts: Athens 04 – 10 August 2013, University of Athens, School of Philosophy Press, 2013. 818 p.
464. XXIII World Congress of Philosophy “Philosophy as Inquiry and Way of Life” / Programme: Athens 04 – 10 August 2013, University of Athens, School of Philosophy Press, 2013. 127 p.
465. Yakoviyk I. V., Okladna M. G., Orlovskyy R. R., Separatism in the United Europe *PROBLEMS OF LEGALITY*. No 140. 2018. DOI: <https://doi.org/10.21564/2414-990x.140>.
466. Yannakogeorgos P. Technogeopolitics of Militarization and Security in Cyberspace / Panayotis Alexander Yannakogeorgos. s.l.: Pro-Quest, UMI Dissertation Publishing, 2011. 288 p.